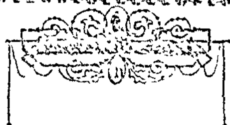

સ્વર્ગવાસી શેઠ નેણશી દેવશી.

The Bombay Art Printing Works, Fort

અર્પણ પત્રિ

સુરલોકસ્થ શેઠ નેણશી દેવશી,

આપ જેવી રીતે આ લોકની વ્યાપાર કળામાં પ્રવીણ હતા, તેવીજ રીતે પરલોક વ્યાપાર કળામાં પણ કુશળ હતા. આપના હૃદયમાં દયા અને પરોપકાર તથા સ્વધર્મીઓને સહાય કરવાની ભાવના વારંવાર પ્રગટ દેખાતી હતી. આવા આપના દેવગુણોને વિશેષ જાગૃતિ આપી, આપની આત્મ જાગૃતિમાં પણ વિશેષ શાંતિ અર્પનાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની આ લઘુ પણ અદ્ભૂતકૃતિરૂપ આ પરમજ્યોતિ પંચવિંશતિનું પુસ્તક આપના સ્મર્ણીય અને નામને અર્પણ કરૂં છું.

આપનો આભારી સેવક,

મેઘજી હીરજી.

આભાર.

સહર્ષ જણાવવાનું કે મહાનુભાવ પંડિત ફતેહચંદ કપૂરચંદ લાલન કે જેઓ અમોને ઉચ્ચ સાંસારિક અને પરમાર્થિક સ્થિતિ પર લઈ જવા અમીદ્રષ્ટી રાખી પરીશ્રમ કરતા આવ્યા છે. અને તદનુસાર **શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજીની** આ અદ્ભૂત રચનાપર પોતાની આત્મ પ્રસાદી રૂપ અનુભવોર્મિ સહિત **પરમજ્યોતિપંચવિંશતી** પર અનુવાદ અને વિવેચન કરી તેનો લાભ આપ્યો છે તેથી તેમનો પરમ ઉપકાર માનીએ છીએ.

સવિશેષ સ્વર્ગસ્થ નેણશી દેવજીની વિધવા બાઈ મીઠાંબાઈ કે જેઓએ આત્મસ્વરૂપની ઝાંખી પામવા અને પમાડવા માટે આ પુસ્તકની પાંચશો પ્રત અગાઉથી ખરીદી લઈ અમોને આશ્રય આપી ઉત્સાહ આપ્યોછે. અમે તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

મેઘજી હીરજીની કમ્પની
જૈન બુક સેલર્સ એન્ડ પબ્લીસર્સ પાયધોની મુંબઈ. વૈ
શાક ૧૯૧૩ વીરસંવત ૨૪૩૯

લઘુતમ
મેઘજી હીરજી.

PANDIT FATTECHAND KARPURCHANDRA LALAN.

Learned Jain Philosopher now in England

જૈન ફીલસુફ મહાનુભાવ પંડિત ફતેચંદ કર્પૂરચંદ લાલન.

જન્મ સંવત ૧૯૧૪ ફાગણ વદી ૧૦.

હાલ ઈંગ્લાંડ.

અગ્રબોલ.

પ્રિયતમ બાન્ધવો,

અનંત આશ્ચર્યવાન, અચિંત્ય પુણ્ય, શ્રી વીર પરમાત્માના પુત્ર રત્નો, અને શાસનના મુગટ બાન્ધવો—આપના અમૂલ્ય હસ્તપદ્મમાં પરમોપકારી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીની આ અદ્ભુત કૃતિ સાદર કરવામાં આવે છે. એ પુસ્તકનું અનુપમ નામ પરમજ્યોતિ છે. પરમજ્યોતિ એ શો રમણીય વસ્તુ છે, તે ઉપાધ્યાય શ્રી પોતે આ ગ્રંથ અન્તર્ગતમાં દેખાડે છે. આ પુસ્તકના બે ભાગ છે. પહેલાનું નામ પ્રથમા પરમજ્યોતિ પંચવિંશતિ છે અને બીજાનું દ્વિતીયા પરમજ્યોતિ પંચવિંશતિ છે. પંચવિંશતિ એટલે પચીશ. એક એક ભાગમાં પચીશ શ્લોક છે. એમ બન્ને ભાગમાં મળી તેના પચાશ શ્લોક રત્નો છે. આ ગ્રંથ અધ્યાત્મ વિષયમાં શાસને જૈનધર્મ સંપ્રદાયમાં શિરોમણિ રૂપ છે. આનું નામ હસ્ત લિખિત કેટલીક પ્રતોમાં અધ્યાત્મોપનિષદ છે અને અન્ય દર્શનના સર્વ ગ્રંથોમાં મુખ્ય જે ઉપનિષદ છે તેના કરતાં આ શ્રી ઉપાધ્યાયજીની અદ્ભુત કૃતિ ચડે છે એમ કોઈ પણ ઉભય—એટલે સ્વ અને પર સમયના જાણને સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. જ્યારે અન્યના ઉપનિષદ્ પરમજ્યોતિને—આત્મજ્યોતિને— तमसः परं કહે છે ત્યારે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી સ્પષ્ટ કહે છે કે જે कवस नैव तमसःप्रकाशाद्पिपरं—એ વિશ્વ પ્રકાશક પરમજ્યોતિ આ માત્ર અંધકારથી પર છે એટલું નહિ પણ પ્રકાશથી પણ છે. એટલે લોકમાં જેને નાશવંત અંધકાર અને નાશવંત પ્રકાશ કહેવામાં છે તે ઉભયથી પર જે શાશ્વત પ્રકાશ રૂપ સૂર્યમાં પ્રકાશ છે. જેને લોકમાં જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, તે નહિ, પરંતુ આ તો લોકોત્તર એવી જ્યોતિ છે કે સદા સર્વદા અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપજ, સૂર્યની પેઠે છે.

પ્રત્યેક શ્લોકમાં આત્મજ્યોતિના લક્ષણો શા શા છે તે એવાં સ્પષ્ટ જણાવેલાં છે કે વાચક બાંધવોને પોતાને વાંચતા હૃદયની અંતર પ્રતીતિ થવા લાગશે. આત્મ જિજ્ઞાસુને આ ગ્રંથ સર્વ જ્ઞાનમાં શિરોમણિ રૂપ એવું આત્મજ્ઞાન કરાવે, એમ કહેવાની માત્ર હવે આગત્ય રહેતી નથી.

આ ગ્રંથની મૂલ પ્રત જ્યારે લાલનના જોવામાં આવી ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થયો. અને તેનાપર ક્ષયોપશમ પ્રમાણે વિવેચન લખ્યું. આ વિવેચન મદ્રાસ મિત્ર લાલનના માટે લખ્યું. માટે લાલનને સંબોધ્ય લખ્યું છે છતાં સુહૃદોની-મિત્રોની એવી સૂચના થઇ કે સમાન જિજ્ઞાસાવાળાઓને ઉપયોગી થશે. આથી મુદ્રિત કરી આપ પાસે સાદર કરવામાં આવે છે

આ વિવેચનની એક કુંચી એ છે કે જેટલા જેટલા પરમજ્યોતિ જોવાના-પામવાના માર્ગો છે તે માર્ગોમાં સમજ-સવીર્ય-સમ્યક્-વીર્ય ફોરવી આગળ જવું એવો ઉપદેશ છે. એટલા માટે લાલનનું માનવું એવું છે કે અલ્પ વીર્યવાનને ઉત્સાહ આપનાર, વિશેષ પરાક્રમીને સમ્યક્ વીર્યની પ્રાપ્તિ થઇ આ પરમજ્યોતિ કે દિવ્યજ્યોતિનો લાભ થવા સંભવ છે.

વિ. વિ વાંચક ગણોને વિનયપૂર્વક જણાવવાનું કે આ ગ્રંથ ઘણા માસ થયા છાપખાનામાં હતો દરમીયાન લેખકનું યુરોપ ગમન છમાસસુધી થયેલ હોવાથી,તેમજ પ્રુફ તપાસવાના પ્રમાદથી અનેક અક્ષર દોષો-શબ્દ દોષો-વાક્ય દોષો રહેલ છે. તે કૃપા કરી સુધારી વાંચશો એવી પ્રાર્થના છે.

મુંબઇ.	લી૦ લઘુતમ,
૧૪૩ ગુલાલવાડી.	લાલન.
ચૈત્ર શુકલ ૧૦, વાર મંગળ.	

पं वीरभद्र व्याकरणतीर्थ

પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતી.

મંગળાચરણ વસંતતિલકા વૃત્ત.

વંદુ જીનેંદ્ર ગુરૂ દેવ સ્વરૂપવાન,
શુદ્ધાત્મ દેવનણું હું કરૂં ગુણ ગાન;
હું છું અરે સુગુરૂ શુદ્ધ સુદેવ પોતે,
શ્રીમદ યશોવિજય સાક્ષી થયાજ પોતે.

ગીતિ.

પરમાનગ પચિશી, સંસ્કૃતમય વર્ણવી યશોવિજયે;
ગૃઢ અર્થ બહુ તેમાં, તે યત્ કિંચિત્ વદું સ્વભાવાયે.
શત ગ્રંથોના કરતા, ન્યાય વિશારદ ઉપાધ્યાજી ક્યાં;
લઘુતર મતિ અનુભવ વિણ, અનુવાદન કરનારો હું તે ક્યાં.
વિષય ગહનના જોતાં, પ્રવેશ કરવો અતિ કઠીણ લાગે;
પ્રબળ ભક્તિ ઇચ્છાયે, પ્રયાસ કરતાં શુભતર મતિ જાગે.
એમ વિચારી મનમાં, કાર્યારંભુ અનુવાદનને હું;
હંસ ચંચુવત્ ગુણીજન, સાર માત્રને મનમાં ધરી કહું.

આ વિવેચનની એક કુંચી એ છે કે જેટલા જેટલા પરમજ્યોતિ જોવાના-પામવાના માર્ગો છે તે માર્ગોમાં સમ્યગ્-સવીર્ય-સમ્યક્-વીર્ય ફોરવી આગળ જવું એવો ઉપદેશ છે. એટલા માટે લાલનનું માનવું એવું છે કે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસને ઉત્સાહ આપનાર, વિશેષ પરાક્રમીને સમ્યક્ વીર્યની પ્રાપ્તિ થઇ આ પરમજ્યોતિ કે દિવ્યજ્યોતિનો લાભ થવા સંભવ છે.

કિ. વિ. વાચકમહોદયોને વિનયપૂર્વક જણાવવાનું કે આ ગ્રંથ ફક્ત માસ થયા છાપખાનામાં હતો દરમીયાન લેખકનું યુરોપ ગમન છમાસસુધી થયેલ હોવાથી, તેમજ પ્રૂફતપાસનારના પ્રમાદથી અનેક અક્ષર દોષો-શબ્દ દોષો-વાક્ય દોષો રહ્યા છે તે કૃપા કરી સુધારી વાંચશો એવી પ્રાર્થના છે.

મુંબઇ.

૧૪૩ ગુલાલવાડી.

ચૈત્ર શુક્લ ૧૦, વાર મંગળ.

લી૦ સપુતમ,

લાલન.

અધિપતિ કહે કોટમાં નિધિ વગેરે આવક્વાળા છે તેઓ પોતાના પરાક્રમ પર ભરૂસો રાખી ધનાઢ્યો થયા છે, ને થાય છે. તેમ આપણ સર્વનું ચૈતન્ય આપણે જો આપથી તેડાણે, તો તેની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરાવે, ગોરખજ નહિ, પણ ચક્રવર્તી ઇંદ અને તીર્થંકર મહારાજની સમૃદ્ધિઓ પણ આપણુંજ પુણ્યબળવડે આપણી પાસે ખેંચાય આવે

સાધના પૂર્વે કે પશ્ચિમ દેશના ધનાઢ્યોમાંના ઘણાક જેમ જેમ સમૃદ્ધિનો વધારો કરે છે, તેમ તેમ ઉપાધિનો પણ વધારો કરી તેમાંજ ગળાડુબ રહ્યા કરે છે તેમ નહી પરંતુ ધાન્યાદિ ફળફળાદિ અનેક વનસ્પતિ, સુવર્ણાદિ ધાતુઓ રત્નાદિ ખનિજ પદાર્થો વગેરે અપાર વસ્તુઓ સૂર્ય પોતાની ગરમી, પ્રકાશ અને પ્રભાવવડે ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે, છતા પોતે આકાશમા તટસ્થ રહી સાક્ષીરૂપે પ્રતિભાસે છે, તેમ આત્મજ્યોતિ—આ સૂર્ય—કે આ આત્મરૂપ ઉપરજ અવલંબન રાખી તટસ્થ રહી વગર ઉપાધિએ સર્વ ઋદ્ધિઓ હાંસલ થાય. તો આવસરે કાંઈ ખોટું નથી માટે અમે તો નમન તેજ આત્મજ્યોતિને કરીએ છીએ કે, અમારી પાસે અને તો છતાંકિની સઘળી સમૃદ્ધિ હોય, છતા સૂર્ય પ્રકાશને જેમ ઉપાધિ નથી, તેમ અમને સમૃદ્ધિઓ છતા કોઇ પણ પ્રકારની ઉપાધિ ન હો

પરમાર્થ—જેમ સૂર્યોદય થતાજ અંધકાર જાય, તેના પ્રકાશવડે જગત્ અને તેના પદાર્થો જુદા જુદા દૃશ્યમાન થતા જાય છે, તેમ આત્માની પરમજ્યોતિનો ઉદય થતાજ આ સંસારની માદિરી—મોહરૂપ અંધકાર જાય, જગતના નાના વિધ પદાર્થનું યથાર્થપણે પ્રગટ થવા માંડે છે. જડ ચૈતન્યરૂપ ભેદજ્ઞાન ઉદ્ભવે છે. હુ કોણ ? આ દેહ અને દૃશ્ય જગત શુ ? તે તેના યથાર્થ સ્વરૂપે ભાસવા લાગે છે જ્યા કેમ ધગધગતો હતો ત્યા હામા ચિત્તને શાન્ત શાંત કરતી હોય એવુ જણાય છે, જ્યા અન્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિમા માનને હાથીએ ચડવું હતુ, ત્યા જેમ જેમ તેની અધિક અધિક પ્રીતિ તેમ તેમ નમન રૂપી આંબા ... બેસાય ઉત્તમ આમ્રફળનો આસ્વાદ લેવાય છે. જ્યા માયા કપટના કીચડમા રગદોળાવુ હતું, ત્યાં સરળતાના નિર્મળ આંતર જળમાં સ્નાન થઇ રહેવું અનુભવાય છે, જ્યા વાસની અગાધ ખીણમાં ગબડવુ હતું, ત્યાં સંતોષના સિંહાસનપર વિરાજાય છે

---

૧ પેટ્રોલિયમ કિંગ રોકફેલર, કારનેગી, વૅન્ડરબીલ્ટ, મોર્ગન, વગેરે ધનાઢ્યો ... આત્માવલંબન વડે કે સ્વાશ્રયવડેજ આવી અપાર ઋદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરે છે

ૐ

प्रथमा परमज्योतिः पंचवि

પરમ જ્યોતિનું સ્વરૂપ, તેનો પ્રભાવ

" ऐन्द्रं तत्परमं ज्योतिरुपाधिर
लदीतिरपुर्यदंशोऽपि संनिधौ नि

અંશ માત્રના ઉદયે, નવ નિધિઓ ભેદને
એવું હું તે નિજ જ્યોતિ, ઉપાધિ વર્જિત

અનુવાદ—"જેનો અંશમાત્ર ઉદય
આવી ચડે છે. એવી ઉપાધિ રહિત આ
મે સ્તવના કરીએ છીએ."

વિવરણાર્થ—સૂર્યનો અંશમા
ર પલાયન પામે છે, તેમ આત્મસ્વરૂપ
તરાય ખસી જઈ નવ પ્રકારની નિધિ
આવી ચડી દેખાતી હોય, તેમ માલુ
ધકાર જઇ જગતની સર્વ વસ્તુઓ તે
છે, છતાં તેના પ્રકાશને રોકતી નથી,
જઇ નવ નિધિપોનો તેને લાભ છતાં
થી. આવી ઉપાધિ રહિત પરમજ્યો

ભાવાર્થ—ચેતન કોડી પ્રાપ્ત કે
તેમજ ચેતનજ રાજ્યભંડાર પ્રાપ્ત કરે છે,
જાય છે. જ્યારે ચેતનનું આવું સામર્થ્ય
નવ પ્રકારના ભંડાર ચેતનને પ્રાપ્ત કરવા એ

ચેતનને કોડી પણ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? ઓ
ત્માવલંબન (Self-reliance) પર રહે ત્યારે—
અતિ મહાન્ સમૃદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી છે, ને કરે છે, જે કો-

જે રીતે કે ભૂમિપર પ્રકાશ કરે છે, તે ક્ષેત્રમાં પણ અપૂર્ણ પ્રકાશ હોય છે પરંતુ આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ—પરમજ્યોતિનો પ્રકાશ જ્યારથી ઉદય પામ્યો, ત્યારથી સાદિ અનંતકાળસુધી જાગી રહે છે—જ્યારથી ઉદય પામ્યો ત્યારથી મટી જશે ત્યાં સુધી તે સર્વત્ર ઝળઝળી રહે છે અને તે પણ કેટલા બધા ક્ષેત્રમાં કે લોક અને અલોક એમ ઉભયજ નહીં પરંતુ તે ઉપરાંત તેમાં અનંત, અનંત પદાર્થના ભૂત અને ભવિષ્યના અનંતકાળના દ્રવ્ય—ગુણ પર્યાય વર્તમાનકાળના એક સમય માત્રમાં આદર્શ કે આરસીના પ્રતિબિંબની પેઠે દેખાય—જણાય છે વળી તારા, ચંદ્ર અને સૂર્યાદિની જ્યોતિથી કે તેના શરીર તેમજ તેમના પ્રકાશક વિમાનો નાશવંત તથા ફેરફારવાળા પર્યાયો નાશવંત છે અને આ આત્મજ્યોતિનો પ્રકાશ અમર—અજર અને અભંગ છે

વળી પરિમિત પ્રકાશવાળા તારા, ચંદ્ર અને સૂર્ય પણ આત્માની અપરિમિત જ્યોતિરૂપ જ્યોત—તેમાં રહ્યા છે માટે આત્માજ તારાના તારો, ચંદ્રના ચંદ્ર અને સૂર્યને પણ તેના ભાગ્યરૂપ એક અપ્રતિમ સૂર્ય બનેલા છે

તારા, ચંદ્ર અને સૂર્યાદિના પ્રકાશ આ પ્રમાણમાં ન હોય તો શા કામના? માટે આત્મપ્રકાશ નિહાળવા ઉદ્યમવંત થાઓ કે, તારાનો પ્રકાશ દીવાના દાર જેવો, ચંદ્રનો પોતાના ચગદા કે પરક જેવો, અને સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળનું જ્યોત આત્માની આસપાસ હોય નહિ તે

પરમાર્થ—વાસ્તવિક નિશ્ચયથી અનંત પ્રકાશમય આત્મા છે અનેક પ્રકારના પ્રકાશથી જ્યોતિ તારા, ચંદ્ર અને સૂર્ય તો પરિમિત પ્રકાશવાળા છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના અનંત પ્રકાશરૂપજ તે પરિમિત પ્રકાશવાળા પણ જ્યોતમાં જણાય છે—દેખાય છે, જેમ કહ્યું—

પરમ જ્યોતિ કેવી છે ?

" निरालंबं निराकारं निर्विकल्पं निरामयं
आत्मनः परमं ज्योतिर्निरुपाधिनिरंजनम्" ॥ ३ ॥

પરમજ્યોતિ આ માટી નિરાલંબને નિરાકાર છે,
નિર્વિકાર નિરામય તે નિર્વિકલ્પને અનાદિ, ઉપાધિરહિત છે

અનુવાદ—આત્માની પરમજ્યોતિ આલંબન રહિત, આકાર રહિત, વિકલ્પ રહિત, રોગ રહિત, ઉપાધિ રહિત અને લેપ રહિત છે.

વિવરણાર્થ-આત્માની પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ બતાવવા પ્રયત્ન કરેલ

છે, એવું યથાર્થ સ્વરૂપ અનુભવ વડેજ અનુલક્ષાય છે, તથાપિ તે સ્વરૂપનું જીજ્ઞાસુને પ્રથમ અનુમાન કરાવી તેમને પણ અનુભવ કરાવી શકાય છે, માટે અરૂપી આત્માને અનુલક્ષી રૂપી ઉદાહરણો આપી, તેવા રૂપથી રહિત જે કંઇ જણાય છે, તે આત્મા છે, અને તે (तत्) આત્મા તે તું (त्वम्) (असि) છે. એવું દેખાડી શકાય છે.

ભાવાર્થ—આ શ્લોકમાં શ્રીમદ્યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી છ વિશેષણવડે અનુભવગત પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ જીજ્ઞાસુને દર્શાવવા પ્રયત્ન કરતા જણાય છે. એ છ વિશેષણોમાં પ્રથમ વિશેષણ **"निरालंब"** કહીને આપ્યું છે માટે આપણે પણ તે વિશેષણવડેજ પ્રથમ આત્માની પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ અનુમાનવા અને પછી અનુભવવા ઉજમાળ થઇએ.

આત્માની પરમજ્યોતિને આલંબન કે આધારની જરૂર નથી. શરીરમાં જો આત્મા ન હોય, તો તે નિરાધાર લુખ્ખું જણાશે, પરંતુ આત્મતેજવડે તે અછત—સતેજ—હાલતું ચાલતું માલૂમ પડે છે માટે શરીર આધારનું આલંબનવાળું કહેવાય, પણ આત્માને પોતા સિવાય બીજા આધાર કે આલંબનની જરૂર નથી. તેમજ આંખ, કાન, નાક, જીભ, ત્વચા, હાથ, પગ, મુખ, આ બધાને ખરેખરો આધાર જો કોઇનો હોય, તો તે આત્માનો છે. આત્માવડેજ આંખ જુએ છે, કાન સાંભળે છે, નાક સુંઘે છે, જીભ ચાખે છે, તથા ત્વચા સ્પર્શ કરે છે, હાથ લે—આપે છે, મુખ બોલે છે, મન વિચારે છે અને આત્માનો તેમને આધાર—આલંબન ન હોય, તો તેઓથી કશું થઇ શકતું નથી. આ ઉપરથી પણ જણાશે કે ઇંદ્રિયોને પણ આત્માનું આલંબન હોય, ત્યારેજ પોતપોતાના કામ કરી શકે છે, પણ આત્માને તેમાના કોઇનું આલંબન જોઇતું નથી. કારણકે આંખ સૂર્ય કે દીવાની અપેક્ષા રાખે છે, પરંતુ આત્મા તો સ્વપ્રકાશક છે કાન શબ્દની ગરજ રાખે છે પરંતુ આત્મા તો સર્વજ્ઞાનરૂપ છે હાથ બળની અપેક્ષા રાખે છે. પણ આત્મા તો સર્વ વીર્યરૂપ છે. અને આત્માને આધારેજ આ સર્વ બીજું પ્રમાણવાન, જ્ઞાનવાન, વીર્યવાન થતું જણાય છે.

વળી આંખ કંઇ દેખતી નથી. આંખદ્વારા એ આત્માજ શરીર બહારની વસ્તુ જુએ છે. તેમજ કાન સાંભળતા નથી, નાક સુંઘતું નથી, જીભ ચાખતી નથી, ત્વચા સ્પર્શ કરતી નથી, મુખ બોલતું નથી, પગ ચાલતા નથી, હાથ લેતા નથી, મન વિચારતું નથી, પરંતુ આત્માજ આંખ વિગેરે ઇંદ્રિયો વડે અને મનવડે

તે તે કર્મ-ક્રિયા કરે છે. ત્યારે જુઓ, હવે ઇંદ્રિયોને આત્માનું અવલંબન છે? કે આ આત્માને ઇંદ્રિયોનું અવલંબન છે? મનને આત્માનું અવલંબન છે? કે આત્માને તેનું અવલંબન છે?

વળી શરીર જેમ જડ છે, તેમ ઇંદ્રિયો અને મન પણ જડ છે, તો જડ, ચૈતન્ય કે આત્મા વિના કેમ ક્રિયા કરી શકે? નહિજ કરી શકે. આ ઉપરથી પણ સહજ સમજાશે કે આત્મા "निरालंब" છે. અને જડ એવા દેહાદિ અને મન સાવલંબન છે.

મન પણ જે બાહ્ય પદાર્થોનું તથા અંતરમાં જે આભાસવડે જે વિચાર કરી રહ્યું છે તેમજ સુખાદિ અંતરમાં જ થયા કરે છે. તે ઉપર પણ વિચાર કરી રહ્યું છે તે (મન) પણ આત્માના અવલંબન વડેજ વિચાર કરી શકે છે અને જો એનું આલંબન ન હોય, તો મનથી કાંઈ વિચાર થાય તેમ નથી આ ઉપરથી પણ સમજાશે કે આત્મા " निरालंब " જ છે અને મનને પણ આલંબન આપી રહ્યો છે.

લોકો કહે છે કે આ નરી આંખે જે નથી દેખાતું, તે પણ દુર્બિનથી (દૂર દર્શક યંત્રથી) સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ એ દુર્બિનને આંખનો આધાર ન હોય, તો દુર્બિન બિચારું શું જોઈ શકે? આંખને વિચારનો આધાર ન હોય, તો શું જોઈ શકે? અને વિચારને આત્માનો આધાર ન હોય, તો દુર્બિન આંખ અને મન બિચારાં શું કરી શકે? કંઈ નહિ આ દૃષ્ટાંતમાં એ ત્રણ વસ્તુને—એટલે દુર્બિન, આંખ અને વિચારને આધાર જોઈએ છે, પણ આત્માને કોઈનો આધાર જોઈતો નથી. માટે આત્મા તો " निरालंब " છે.

દુર્બિન કે દૂરદર્શક યંત્રવડે જેમ દૂરના પદાર્થો દેખાય છે પરંતુ આંખ ન હોય, તો દુર્બિન નકામું છે. તેમજ જીવ ન હોય, તો આંખથી કંઈ કાર્ય થતું નથી. ટેલીફોન કે દૂરશ્રવણયંત્રવડે જેમ દૂરનું સંભળાય છે, પણ કાન ન હોય તો ટેલીફોન નકામું છે. તેમજ જીવ ન હોય તો કાન પણ નકામા છે. તો પછી ટેલીફોન બિચારો શું કરે? એનો આત્માજ પ્રથમ કાન અને પછી લાંબા કાન જેવા ટેલીફોન દ્વારાએ કેટલાક છેટાનું હાલ સાંભળવા લાગ્યો છે.

પરંતુ આંખ દ્વારા અથવા ટેલેસ્કોપ કે દુર્બિન દ્વારા જોવું એ આપણને (જીવને) કુદરત નથી પડી? શું કાન અથવા ટેલીફોન દ્વારા સાંભળવું, એ પણ આપણને કુદરત નથી તો બીજું શું છે! કારણકે, જોનાર તો હું છું તો મારે આંખ હોય, તોજ હું જોઈ શકું! સાંભળનાર તો હું છું, તો પછી કાનમારે

છે, એનું યથાર્થ સ્વરૂપ અનુભવ વડેજ અનુલક્ષાય છે, તથાપિ તે સ્વરૂપનું જીજ્ઞાસુને પ્રથમ અનુમાન કરાવી તેમને પણ અનુભવ કરાવી શકાય છે, માટે અરૂપી આત્માને અનુલક્ષી રૂપી ઉદાહરણો આપી, તેવા રૂપથી રહિત જે કંઇ જણાય છે, તે આત્મા છે, અને તે (तत्) આત્મા તે તું (त्वम्) (असि) છે. એવું દેખાડી શકાય છે.

ભાવાર્થ—આ શ્લોકમાં શ્રીમદ્યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી છ વિશેષણવડે અનુભવગત પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ જીજ્ઞાસુને દખવવા પ્રયત્ન કરતા જણાય છે. એ છ વિશેષણોમાં પ્રથમ વિશેષણ **"निरालंब"** કહીને આપ્યુ છે. માટે આપણે પણ તે વિશેષણવડેજ પ્રથમ આત્માની પરમજ્યોતિનુ સ્વરૂપ અનુમાનવા અને પછી અનુભવવા ઉજમાળ થઇએ.

આત્માની પરમજ્યોતિને આલંબન કે આધારની જરૂર નથી. શરીરમાં જો આત્મા ન હોય, તો તે નિરાધાર ફુલ્ફ્યુ જણાશે, પરંતુ આત્મને જ્યવડે તે અંછત —સતેજ—હાલતુંચાલતુ માલુમ પડે છે માટે શરીર આધારનું આલંબનવાળું હોય, પણ આત્માને પોતા સિવાય બીજા આધાર કે આલંબનની જરૂર નથી. તેમજ આંખ, કાન, નાક, જીભ, ત્વચા, હાથ, પગ, મુખ, આ બધાને ખરેખરો આધાર જો કોઇનો હોય, તો તે આત્માનો છે. આત્માવડેજ આંખ જુએ છે, કાન સાંભળે છે, નાક સુંઘે છે, જીભ ચાખે છે. ત્વચા સ્પર્શ કરે છે, હાથ લે—આપે છે, મુખ બોલે છે, મન વિચારે છે અને આત્માનો તેમને આધાર—આલંબન ન હોય તો તેઓથી કંઇ કરી શકાતુ નથી. આ ઉપરથી પણ જણાય છે કે ઇંદ્રિયોને પણ આત્માનું આલંબન હોય, ત્યારેજ પોતપોતાના કામ કરી શકે છે, પણ આત્માને તેમાના કોઇનું આલંબન હોતુંજ નથી. કારણકે આંખ સૂર્ય કે દીવાની અપેક્ષા રાખે છે, પરંતુ આત્મા તો સ્વપ્રકાશક છે. કાન શબ્દની ગરજ રાખે છે પરંતુ આત્મા તો સ્વજ્ઞાનરૂપ છે. હાથ બળની અપેક્ષા રાખે છે. પરંતુ આત્મા તો સ્વયં વીર્યરૂપ છે. અને આત્માને આધારેજ આ અન્ય બીજુ પ્રકાશવાન્, જ્ઞાનવાન્, વીર્યવાન્ થતું જણાય છે.

વળી આંખ કંઇ દેખતી નથી. આંખદ્વારાએ આત્માજ શરીર બહારની વસ્તુ જુએ છે. તેમજ કાન સાંભળતા નથી, નાક સુંઘતું નથી, જીભ ચાખતી નથી, ત્વચા સ્પર્શ કરતી નથી, મુખ બોલતુ નથી, પગ ચાલતા નથી, હાથ લેતા નથી, મન વિચારતુ નથી, પરંતુ આત્મા જ આ બધા ઇંદ્રિયો વડે અને મનવડે

તે તે કર્મ-ક્રિયા કરે છે ત્યારે જુઓ, હવે ઇંદ્રિયોને આત્માનું અવલંબન છે? કે આ આત્માને ઇંદ્રિયોનું અવલંબન છે? મનને આત્માનું અવલંબન છે? કે આત્માને તેનું અવલંબન છે?

વળી શરીર જેમ જડ છે, તેમ ઇંદ્રિયો અને મન પણ જડ છે, તો જડ, ચૈતન્ય કે આત્મા વિના કેમ ક્રિયા કરી શકે? નહિજ કરી શકે. આ ઉપરથી પણ સહજ સમજાશે કે આત્મા "निरालंब" છે. અને જડ એવા દેહાદિ અને મન આલંબન છે.

મન પણ જે બાહ્ય પદાર્થોનું તથા અંતરમાં જે આભાસવડે જે વિચાર કર્યા કરતું છે તેમજ સુખાદિ અંતરમાં જે થયા કરે છે. તે ઉપર પણ વિચાર કરી રહ્યું છે તે (મન) પણ આત્માના અવલંબન વડેજ વિચાર કરી શકે છે. અને જો એનું આલંબન ન હોય, તો મનથી કાંઈ શુભકાર્ય થાય તેમ નથી આ ઉપરથી પણ સમજાશે કે આત્મા "निरालंब" જ છે અને મનને પણ આલંબન આપી રહ્યો છે.

લોકો કહે છે કે આ નરી આંખે જે નથી દેખાતું, તે પણ દુર્બીનથી (દૂર દર્શક યંત્રથી) સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ એ દુર્બીનને આંખનો આધાર ન હોય, તો દુર્બીન બિચારૂં શું જોઈ શકે? આંખને વિચારનો આધાર ન હોય, તો શું જોઈ શકે? અને વિચારને આત્માનો આધાર ન હોય, તો દુર્બીન આંખ અને મન બિચારાં શું કરી શકે? કંઈ નહિ. આ દૃષ્ટાંતમાં એ ત્રણ વસ્તુને—એટલે દુર્બીન, આંખ અને વિચારને આધાર જોઈએ છે, પણ આત્માને કોઈનો આધાર જોઈતો નથી. માટે આત્મા તો "निरालंब" છે.

દુર્બીન કે દૂરદર્શકયંત્રવડે જેમ દૂરના પદાર્થો દેખાય છે. પરંતુ આંખ ન હોય, તો દુર્બીન નકામું છે તેમજ જીવ ન હોય, તો આંખથી કંઈ કાર્ય થતું નથી. ટેલીફોન કે દૂરશ્રવણયંત્રવડે જેમ દૂરનું સંભળાય છે, પણ કાન ન હોય તો ટેલીફોન નકામું છે તેમજ જીવ ન હોય તો કાન પણ નકામા છે તો પછી ટેલીફોન બિચારો શું કરે? એનો આત્માજ પ્રથમ કાન અને પછી લાંબા કાન જેવા ટેલીફોન દ્વારાએ કેટલાક છેટાનું હાલ સાંભળવા લાગ્યો છે.

પરંતુ આંખ દ્વારા અથવા ટેલેસ્કોપ કે દુર્બીન દ્વારા જોતું એ આપણને (જીવને) ફુરેલ નથી પડી? શું કાન અથવા ટેલીફોન દ્વારા સાંભળ્યું, એ પણ આપણને ફુરેલ નથી તો બીજું શું છે? કારણકે, જોનાર તો હું છું. તો મારે આંખ હોય, તોજ હું જોઈ શકું? સાંભળનાર તો હું છું, તો પછી શામાટે

છે, એનું યથાર્થ સ્વરૂપ અનુભવ વડેજ અનુભવાય છે, તથાપિ તે સ્વરૂપનું જીજ્ઞાસુને પ્રથમ અનુમાન કરાવી તેમને પણ અનુભવ કરાવી શકાય છે, માટે અરૂપી આત્માને અનુભવી રૂપી ઉદાહરણો આપી, તેવા રૂપથી રહિત જે કંઇ જણાય છે, તે આત્મા છે, અને તે (तत्) આત્મા તે તું (त्वम्) (असि) છે. એવું દેખાડી શકાય છે.

ભાવાર્થ—આ શ્લોકમાં શ્રીમદ્યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી વિશેષણવડે અનુભવગત પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ જીજ્ઞાસુને બતાવવા પ્રયત્ન કરતા જણાય છે. એ છ વિશેષણોમાં પ્રથમ વિશેષણ "निरालंब" કરીને આપ્યું છે. માટે આપણે પણ તે વિશેષણવડેજ પ્રથમ આત્માની પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ અનુમાનવા અને પછી અનુભવવા ઉજમાળ થઇએ.

આત્માની પરમજ્યોતિને આલંબન કે આધારની જરૂર નથી. શરીરમાં જો આત્મા ન હોય, તો તે નિરાધાર મુડદું જણાશે, પરંતુ આત્માનેજ્યવડેને અજીવ —સતેજ—હાલતું ચાલતું માલુમ પડે છે માટે શરીર આધારગુ આલંબનવાળું કહેવાય, પણ આત્માને પોતા સિવાય બીજા આધાર કે આલંબનની જરૂર નથી. તેમજ આંખ, કાન, નાક, જીભ, ત્વચા, હાથ, પગ, મુખ, આ બધાને ખરેખરો આધાર જો કોઇનો હોય, તો તે આત્માનો છે. આત્માવડેજ આંખ જુએ છે, કાન સાંભળે છે, નાક સુંઘે છે, જીભ ચાખે છે તથા ત્વચા સ્પર્શ કરે છે, હાથ લે—આપે છે, મુખ બોલે છે, મન વિચારે છે અને આત્માનો તેમને આધાર—આલંબન ન હોય, તો તેઓથી કંઇ થઇ શકતું નથી આ ઉપરથી પણ જણાશે કે ઇંદ્રિયોને પણ આત્માનુ આલંબન હોય, ત્યારેજ પોતપોતાના કામ કરી શકે છે, પણ આત્માને તેમાના કોઇનું આલંબન જોઇતું નથી કારણકે આંખ સૂર્ય કે દીવાની અપેક્ષા રાખે છે, પરંતુ આત્મા તો સ્વયંપ્રકાશક છે કાન શબ્દની ગરજ રાખે છે. પરંતુ આત્મા તો સ્વયંજ્ઞાનરૂપ છે હાથ બળની અપેક્ષા રાખે છે. પરંતુ આત્મા તો સ્વયં વીર્યરૂપ છે. અને આત્માને આધારેજ આ સર્વત્ર બીજું પ્રકાશવાન્, જ્ઞાનવાન્, વીર્યવાન્ થતુ જણાય છે.

વળી આંખ કંઇ જોતી નથી. આંખદ્વારાએ આત્માજ શરીર બહારની વસ્તુ જુએ છે, તેમજ કાન સાંભળતા નથી, નાક સુંઘતું નથી, જીભ ચાખતી નથી, ત્વચા સ્પર્શ કરતી નથી, મુખ બોલતું નથી, પગ ચાલતા નથી, હાથ દેતા નથી, મન વિચારતું નથી, પરંતુ આત્માજ આંખ વિગેરે ઇંદ્રિયોવડે અને મનવડે

તે તે કર્મ-ક્રિયા કરે છે ત્યારે જુઓ, હવે ઇંદ્રિયોને આત્માનું અવલંબન છે ? કે આ આત્માને ઇંદ્રિયોનું અવલંબન છે? મનને આત્માનું અવલંબન છે ? કે આત્માને તેનું અવલંબન છે ?

વળી શરીર જેમ જડ છે, તેમ ઇંદ્રિયો અને મન પણ જડ છે, તો જડ, ચૈતન્ય કે આત્મા વિના કેમ ક્રિયા કરી શકે? નહિજ કરી શકે. આ ઉપરથી પણ સહજ સમજાશે કે આત્મા "निरालंब" છે. અને જડ એવા દેહાદિ અને મન સાલંબન છે.

મન પણ જે બાહ્ય પદાર્થોનું તથા અંતરમાં જે આભાસવડે જે વિચાર કરી રહ્યું છે તેમજ સુખાદિ અંતરમાં જે થયા કરે છે. તે ઉપર પણ વિચાર કરી રહ્યું છે તે (મન) પણ આત્માના અવલંબન વડેજ વિચાર કરી શકે છે અને જો એનું આલંબન ન હોય, તો મનથી કામ શુદ્ધાં થાય તેમ નથી આ ઉપરથી પણ સમજાશે કે આત્મા " निरालंब " જ છે અને મનને પણ આલંબન આપી રહ્યો છે.

લોકો કહે છે કે આ નરી આંખે જે નથી દેખાતું, તે પણ દુર્બીનથી (દૂર દર્શક યંત્રથી) સ્પષ્ટ દેખાય છે પણ એ દુર્બીનને આંખનો આધાર ન હોય, તો દુર્બીન બિચારું શું જોઈ શકે? આંખને વિચારનો આધાર ન હોય, તો શું જોઈ શકે? અને વિચારને આત્માનો આધાર ન હોય, તો દુર્બીન આંખ અને મન બિચારાં શું કરી શકે? કંઈ નહિ. આ દ્રષ્ટાંતમાં એ ત્રણ વસ્તુને—એટલે દુર્બીન, આંખ અને વિચારને આધાર જોઈએ છે, પણ આત્માને કોઈનો આધાર જોઈતો નથી. માટે આત્મા તો " निरालंब " છે.

દુર્બીન કે દૂરદર્શક યંત્રવડે જેમ દૂરના પદાર્થો દેખાય છે. પરંતુ આંખ ન હોય, તો દુર્બીન નકામું છે. તેમજ જીવ ન હોય, તો આંખથી કંઈ કાર્ય થતું નથી. ટેલીફોન કે દૂરશ્રવણયંત્રવડે જેમ દૂરનું સંભળાય છે, પણ કાન ન હોય તો ટેલીફોન નકામું છે. તેમજ જીવ ન હોય તો કાન પણ નકામા છે તો પછી ટેલીફોન બિચારો શું કરે? એનો આત્માજ પ્રથમ કાન અને પછી લાંબા કાન જેવા ટેલીફોન દ્વારાએ કેટલાક છેટાનું હાલ સાંભળવા લાગ્યો છે.

પરંતુ આંખ દ્વારા અથવા ટેલેસ્કોપ કે દુર્બીન દ્વારા જોનેતું એ આપણને (જીવને) ફુરેલ નથી પડી? શું કાન અથવા ટેલીફોન દ્વારા સાંભળવું, એ પણ આપણને ફુરેલ નથી તો બીજું શું છે? કારણકે, જોનાર તો હું છું તો મારે આંખ હોય, તોજ હું જોઈ શકું! સાંભળનાર તો હું છું, તો પછી શામાટે

કાન માત્રનેજ સાંભળવું એમ સિવાય આગળી જેવાનો અને કાનમાં સાંભળવાનો અભ્યાસ છેડવો જોય, અને મનથી જોવાનો પદાર્થ વિચાર કરવનું અને કાનથી સાંભળવાના શબ્દનો વિચાર કરવાનું પણ મનને સોંપી તેનો ત્યાગ થાય, તો પછી યુ નજર આગળ દિવ્ય દર્શન થાય છે તે અગાઉના યોગીઓને કાન ઉપર પણ દિવ્ય ધ્વનિ સંભળાતા તે પણ સંભળાય છે. એટલુંજ નહીં પણ તદ ઉપરાંત દિવ્યગંધ દિવ્યસ્પર્શ અને દિવ્યરસ પણ આસ્વાદાય છે. કારણકે, દેખનાર, જોનાર, સાંભળનાર, સુંઘનાર, સ્પર્શનાર, અને ચાખનાર તો હું (આત્મા) પોતેજ છું. અને મારા વડે તે તે કાર્યો બનતું થાય છે. મારા મટી રેત જાણવું આલંબન લેવનું બને તો પછી હું તમામ કામો જેના આલંબનથી થાય છે. તેથી સાગ અને સંપૂર્ણ ભાગ નિરાલંબન ગુણાંક કહે તેમ છે.

જે આત્માને મનોબળો ત્યાગથી ઉપન્ન થાય છે (પ્રકટ થાય છે) તે યોગી આંખે સુંઘી શકે છે. કાને જોઈ શકે છે અને હાથમાં ગમે તે ઇંદ્રિયદ્વારા ગમે તે કાર્ય કરી શકે છે. આતો આત્માનો રંગ ખુલો થવાની વાત થઈ, પણ જ્યારે આત્મા નિરાલંબન થાય છે ત્યારે તેને કાઈપણ આલાન રહેતું નથી, તે નિરાલંબપણાનો ગુણ છે.

વળી જેને મનને આત્માએ સ્થિર કર્યું હોય, તો મનને આકાશના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ધારણા દ્વારાએ લઇ જાએ તો અપૂર્વ ગાન, અને અપૂર્વ દર્શન પણ કરાય છે. મનને સ્થિર કરી ધારણા કરવાનું જેણે બળ પ્રગટાવ્યું નથી, તેના ભાઈઓ —બ્હેનોને ઉપલી વાતની પ્રતીતિ થાય, માટે એક પ્રયોગ તેઓ માટે લખું છુ.

જેઓનું પારિસ જવું થયું હોય, તેમણે ઇફિલ ટાવર જે ૯૮૩ ફીટ ઉંચો છે તે ઉપરથી અથવા જેઓ રેમનગર જતા હોય, તેણે કેવેટૂલ પર્વત કે એવા કોઇ ઉંચા શીખર સ્થળપર ચડી, નીચે શું થાય છે, તે સાંભળવા લક્ષ આપવું. કંઇ ન સંભળાય, તો જરા સ્થિર થઇ એક માળ નીચે આવવું, એટલે ઘણા અપૂર્વ ગાન ગવાતાં સંભળાશે—હવે એ અપૂર્વ ગાન કયા સ્થળે મળી થયા છે તે તમે વાંચશો, તો તમને બહુ આશ્ચર્ય થશે, નીચે કૂતરાનું ભસવું, ગધેડાનું ભુંકવું, પાડાનું બરાડવું, બિલાડીનું મિઆઉં મિઆઉં કરવું, મિનનુ સીસોટવું, સિંહની ગર્જના, માણુસનું રડવું, બોલવું, હસવું વિગેરે અનેક સ્વરો એકઠા થઇ જમીનથી ઉંચા ઉંચા જઇ એવાતો સુસ્વર રીતે ગોઠવાય છે કે, બધાઓએ જાણે સુસંપ કરી ગાન ગાવા માંડ્યું ન હોય, પૃથ્વીપર તો જાણે એ સ્વર લડતા હોય, પરંતુ આટલે ઉંચે એજ સ્વર (ઘાસાઘસ) કે સુસ્વર રચનામાં મળી મધુર ગાયન કરતા પ્રતીત થશે.

હવે જ્યારે આ સંસારમાં યુગયુગમાં પડેલા માણસો જમીનપરની ગડબડાટ મુકી જઇ જમીનથી માનસો કે આરસો ફીટ ઉંચા જતાં આવાં અપૂર્વ ગાન સાંભળે છે (હા પણ અજાણ્યાનાં પણ આટલા ઉંચે ચડતાં મન સ્થિર હોય છે) તો પછી મન સ્થિર કરી લાખો માઇલ ઉંચે જઈ, ત્યાં મન સ્થિર રાખી કે કોઇ દેવલોકમાં પાપણા ગીતના પડઘો જોવા કે સાંભળવા મનને રોકનારને શું અશક્ય છે? હા દુઃશક્ય તો ખરૂં, અસ્થિર ચિત્તને મહા મહા દુઃશક્ય પણ ખરૂં, અનંત પ્રયત્ન કર્યાં વિના ખોટું માનનારને માટે શું કહેવું!

આ ગાન સાંભળવાનું રહસ્ય એ છે કે, જેમ ઓર્ગન કે કોનસર્ટીના હાથના વાજાની આજુબાજુની બાજુએ એક જોડ સ્વર કાઢની આપી છે, તે એકલી વગાડી હોય, તો જ — બુ -બુ એવો અવાજ નીકળે છે, પરંતુ બીજા સ્વરોની સાથે એ જોડ સ્વર મળાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી કર્ણ કઠોરતા ઉડી જઇ કર્ણપ્રિયતા આવે છે, અને બીજા સ્વરોમાં પણ મધુરતાનો વધારો કરે છે.

આ વાતનો સાર એજ કે, આત્મા કર્ણનો આધાર ઓછો થતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ કર્ણનો આધાર ન હોવા છતાં પણ એમનો એમ વસ્તુને જાણી–જોઇ શકે છે આ વાત અનુભવીઓને વિદિત થતી હશેજ.

આજકાલ આત્મસાધન મુકી પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના સંસર્ગથી કે અન્ય કારણોથી બાહ્ય સાધનો દિવસાનુદિવસ વધતાં જાય છે, અને તેને લીધે આધ્યાત્મિક આંતર સાધનો પાછલા બંધ થતાં જાય છે.

તથાપિ આનંદ— આશા પુનર્ ઉદ્ભવે છે કે, આંતર સાધનો ઉપર આધારનું હવે પકું લક્ષ થવા લાગ્યું છે, અને પાશ્ચાત્ય દેશમાં પણ તેનો અરુણોદય પાછો દેખાવા લાગ્યો છે

જુઓ—અમેરિકામાંગાલના ક્રિશ્ચિઅન સાયન્સટિસ્ટો, મેન્ટલ સાયન્સટિસ્ટો, ડીવાઇન સાયન્સટિસ્ટો આંખે ચશ્મા પહેરતા નથી, પરંતુ આંખને તેજ જોઇતું હોય, તો માની દેહીને સંકલ્પની ડોલ બાંધી આત્મકુપમાંથી તેજ પ્રાપ્ત કરે છે એજ પ્રમાણે જે જે સામર્થ્ય જોઇએ, તે આત્મામાંથી મેળવે છે આ દેશમાં પણ યોગબળે તેમજ થતું હતું. પરંતુ હાલ પાછું તેજ સામર્થ્ય પુનરુદ્ભવ પામવા આવ્યું આંતર સામર્થ્ય થશે, તો અમેરિકાથી પણ આ દેશના માણ માનવ બાંધવો આંતર ઉદયમાં વધતા જશે.

વળી બાહ્યાલંબનથી ઇંદ્રિયોમાં પણ સ્વભાવિક શક્તિ પણ ઘટે છે, અને આત્માલંબનથી તે વધતી જણાય છે.

બેલગાડી, ઘોડાગાડી, મોટરકાર, એરોપ્લેન, ટ્રામકાર, આગગાડી, અને વિજળી ટ્રામ વગેરે જેમ જેમ બાહ્ય સાધનો વધ્યાં, તેમ તેમ માણસની કુદરતી શરીર ગાડીનાં પગરૂપ પૈડાનું સામર્થ્ય ઘટ્યું. ગુલાલવાડીથી કાલબાદેવી જતાં બાઈને ટ્રામમ બેસવું જોઈએ, તો પછી કોટમાં જવું હોય કે ગ્રાન્ટરોડ કે ગિરગામ જવું હોય, તે બાઈને પગ ભાંગી ગયાજ હોય, તેમ વિક્ટોરીઆમાં બેસવું પડે, માંદા માણસને ગાડીમાં બેસાડી ડાક્ટરને ત્યાં લઈ જાય છે, તેમ સાજા સારા હોવા છતાં, જ્યાં ક્યાંઈ જતો હોય, ત્યાં જાણે ડાક્ટરને ત્યાં જતો હોય, તેમ ભાંગેલા પગનો ગાડીમ બેસીને જાય છે. જુઓ, લાવન જ્યારે જામનગર હતો, ત્યારે જામનગરથી ધુવારૂ જે વણચાર ગાઉ છે, જોડીઆ બાર ગાઉ છે, ત્યાં નાની ઉમરે પાનું ચાલી ગયો, તે મુંબઈમાં જુવાન થતા પણ પગે ચાલવામાં ઘરડો ડોસો કે માંદો હોય, તેમ ગાડી ગાડી, વિક્ટોરીઆ ગાડીગાડી કરી રહ્યો છે આજે ગાડીના વાહનોનો જેમ જેમ સુધારો વધતો ચાલ્યો છે, તેમ તેમ આપણી કુદરતી શક્તિનો ઘટાડો થતો ચાલ્યો છે ઘડિયાળો આવ્યાં અને વખત જાણવાની અનુમાન શક્તિ ગઈ અટકળે તડકો છે. માટે આટલા પહોર અને આટલી ઘડી થઈ, એટલે અમુક વાગ્યાનો તારો આટલે છે માટે આટલા વાગ્યા, એ ગયું. તેવાજ વધારો કરી આંતર સામર્થ્ય આંખનું ઘટાડી પહોર, ઘડી, પળ અને વિપળ સુધી નાનો પહોંચતા, એમ શીખ જેને સુધારો કહે છે, જે સુધારો ઘણેજ ભાગે બાહ્યાવલંબનરૂપ છે, તે સુધારો આ-ભ્યંતર આલંબનવડે ઘણોજ વધે એમ સાલ ને તો જણાય છે

ચશ્મા આવ્યાથી આંખનું તેજ દુનિયામાં વધ્યું કે ઘટ્યું અમલ થઈને ખોટી શક્તિ મેળવનારનો જેમ અમલ ગયો. તેમ ચશ્મા કે નવી નવી ઘણી તીવ્ર-લાઈટો લઈ માણસ આંખ ખોશે કે શું હવે લાવન. જો તું ખોટું માનતો હોય, તો વાંચ જોઈએ તલના તેલના દીવાએ, કે દીવેલ તેલના દીવાએ. ત્યારથી કર્મ દેખાતુંજ નથી. બુઢાને અફીણનો ટેકો, તેમ તારે ચશ્માનો ટેકોજ જોઈએ. લાઈટ પણ કિટ્સોક લેમ્પની જોઈએ. વીજળીની બત્તી જોઈએ પરંતુ લકડીમાં પણ અમલ લેનાર રજપુતોએ જેમ અમલરૂપ બાહ્ય સાધનપર આધાર રાખી રાજ્યનો અમલ ખોયો—તેમ નવી નવી લાઈટોવડે અને ચશ્માથી બાહ્ય સાધના અવલં-બને તારે આંખ ખોવાનો અમલ આવ્યો, એવો કોણ હાલ નિર્ણય કરે છે કે, આ પાશ્ચાત્ય સુધારો થયો કે આંતર સામર્થ્યમાં ઘટાડો થયો આ ગાડીઓથી પગની શક્તિ વધી કે માણસો લંગડા થયા, માટે લાકડીની ઘોડીએ ચાલવા માંડ્યું ! પગને ગાડીઓમાં બેસાડી પગજ લાંબા કર્યા. હાથમાં તરવાનું સામર્થ્ય વધ્યું કે મછવાના ચડતા હાથે હલેસાં લગાડી લાંબા હાથે આગળ આગળ તરવું. અને સ્ટીમરોના પૈડાંને

આલંબને ભેદક નથવું હોય તુરત તો આ બાહ્ય સાધનોએ ઘણું વધાર્યું. છેક ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકા પહોંચ્યાક્ષ. પરન્તુ આંતર આશ્ચર્ય ઘટાડ્યું, એમ હજી પણ કોઇ અનુભવી કોમા ઉગાને પૂછતા જણાઇ આવશે. પરંતુ આંતર આશ્ચર્ય-પર અવલંબન રાખતા નરક સુધાનો થાય, તો કંઇ બાહ્ય આલંબન તેની પાસે ટકી શકે તેમ નથી

હાલ કોલેજમાં મોટાં મોટાં પુસ્તકોના અભ્યાસ કરાવનારા મોટા મોટા પ્રોફેસરો, અને મોટા મોટાં પગારવાળા એમ એ, બીએ વગેરે શિક્ષકોના મગજને કેળવી જ્ઞાન આપતા હોય, એવો કાળ થાય છે, અને કાચું વાંચેલું વિદ્યાર્થીઓને ન પચે, માટે ગોખવાની પેઠે પ્રોફેસરો તેને પકાવી આપી મગજમાંથી હોજરીને અ-ટેવ કરી આપે છે ને એમાં ઉગતા કેનોબાક જેવા વિદ્યાર્થીઓ, કે ઉગતી લાઇબ્રેરી જેવા વિદ્વાનો અજાણ્યા કેનોબાકની માફક બોલી જાય છે કે, પુસ્તકના કાયળામાં બગતા જાય છે. હજારો તો શું પણ લાખોમાં પણ વિરલ પુરૂષોજ— વિશ્વ પંડિત જનોજ ભાગ્યે— Original works બનાવે છે, શેકસ્પીયર કવિ કયા કોલેજમાં શીખ્યા હતો? પરંતુ જે કોલેજમાં શેકસ્પીઅર શીખ્યો, તે કોલેજનો વિસ્તાર તો કુદરતી આ જગત હતું અને તેણે પોતાના માનસિક સામર્થ્યવડે લખ્યા ગ્રંથો, લખ્યા કે, કોલેજમાં તેના ગ્રંથો વંચાય છે, ભણાય છે, અને ગણું પોતામાં તેવાં કાવ્ય લખવાનાં સામર્થ્ય હોયજ નહિ, તેમ તેનાં કાવ્ય ગોખી પ્રાઇઝ—વિદ્યાર્થીઓ સાનદાર્થ પામે છે.

આત્મા—નિરાલંબન આત્મા બીજે કોઇ પણ આલંબને માટે સ્વાવલંબન સિવાય અન્ય અવલંબનની અપેક્ષા રાખતા નથી—અને તેને રાખવી પણ ન જોઈએ

નાગરા—આ બાહ્ય સાધનો ગાડી ઘોડા, મોટર, આગબોટ, ટ્રેન, ટેલી-ફોન વગેરે પણ જેને આત્મા ન હોય, તો શું કામના! એ બધાને આત્માવલંબન નો જરૂર છે અને આત્માને બીજા કોઇ અવલંબનની જરૂર નથી.

વળી જેમ સ્વર વ્યંજનને આધાર આપી વ્યંજનમાં પણ પોતાનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરે છે, પણ વ્યંજન સ્વર વિના કરી શકતો નથી ભલે જુનો હોય, એકલો હોય, ભલી ચાલી ન શકતો હોય, બોલી શકી ન શકતો હોય, કદી નિસ્તેજ એ-કલા વ્યંજન ભમવું પડે છે, પણ સ્વરના અવલંબન વડે ભલે પગરાંગો હોય, લાચાર હોય, ભલે મુખર ન હોય, અને અનેક હોય, તેનો ઉપયોગ છે વળી સ્વરને વ્યંજનનો આધાર ન હોય, તોપણ કાયમ છે, તેમ આત્માને શરીર, ઇંદ્રિય, મન ઇન્દ્રિયાદિનો આધાર ન હોય, તોપણ તે કાયમ છે, અને હોય તોપણ તે કાય-

મ છે. કીમાં કંઈ હોય, તોપણ તે કાયમ છે અને કંઈ ન હોય, તોપણ પણ કાયમ છે, માટે આત્મા શરીર હોય, તોપણ અને શરીર ન હોય, તોપણ તે કાયમ છે. રત્નની પેઠે કોઇ આધારની આત્માને જરાપણ જરૂર નથી. માટે આત્મા તો निरालंब જ છે.

निराकारं એ બીજું વિશેષણ આત્માની પરમજ્યોતિને આપવામાં આવ્યું છે, જે પ્રકાશવડે સૂર્યજ્યોતિ, ચંદ્રજ્યોતિ, તારાની જ્યોતિ, દિવાની જ્યોત વગેરે આંખદ્વારાએ આકારરૂપ પ્રકાશ દેખાય છે, તે પ્રકાશ પોતે નિરાકાર છે.

સાકાર પ્રકાશ આકારવાળો હોવાથી પરિમિત (limited) છે. અને નિરાકાર એટલે આકાર રહિત પ્રકાશ ચૈતન્યરૂપ હોવાથી અપરિમિત (unlimited) છે સૂર્ય પ્રકાશ દિવસના પૃથ્વી ઉપર, પણ રાત્રિના નહિ, ચંદ્રનું અજવાળું રાત્રિના પણ દિવસના નહીં, પરંતુ આવા લોકાલોકને પ્રકાશ કરી શકતા નથી. જેટલા ભાગમાં પ્રકાશ કરે છે. તેટલા ભાગમાં સમાઇ જવાથી તે સાકાર છે પરંતુ લોક અને અલોક પ્રકાશ કરનાર, અને ચંદ્ર સૂર્યાદિના સાકાર પ્રકાશને પણ દેખાડનાર આ આત્મપ્રકાશ निराकार છે

શરીર સાકાર છે, જુવાન કે વૃદ્ધ થવું આ શરીરનું રૂપાન્તર સાકાર છે પરંતુ જે પ્રકાશમાં બાળ થવું, જુવાન થવું અને વૃદ્ધ થવું આ શરીર જણાય છે તે પ્રકાશ નિરાકાર છે, અને એ નિરાકાર પ્રકાશ તે આત્મજ્યોતિ પ્રકાશ છે

આ આસપાસ રહેલાના પણ અનેક વસ્તુઓ અને પદાર્થ દેખાય છે તે બધા સાકાર છે. પરંતુ જેનાથી તે પદાર્થ દૃશ્યમાન થઇ રહ્યા છે, તે આત્મપ્રકાશ નિરાકાર છે.

આકાશ, પાણી અને પવન એમ પૌદ્ગલિક એકજ વર્ગના ભલે સ્વરૂપો થયાં, તથાપિ તે બધાં આકાર છે, પરંતુ એ બધાં સ્વરૂપ જે પ્રકાશ કે જ્ઞાનવડે જણાય છે, તે નિરાકાર છે

જગતની કુદરતી અને કૃત્રિમ સર્વ જ્યોતિઓ આકારવાળી છે પરંતુ આ સર્વ જ્યોતિઓને પણ પ્રકાશ કરનારી—જણાવનારી—દેખાડનારી આત્મજ્યોતિ તે આકાર રહિત છે.

જુઓ, તારાની જ્યોતિ, ચંદ્રની જ્યોતિ, સૂર્યની જ્યોતિ, તેમજ દિવાની જ્યોતિ વિજળીની જ્યોતિ અને સૂર્યપ્રકાશ જેવી ટેલીસ્કોપની જ્યોતિ, આ સર્વ જ્યોતિ સાકાર છે. પણ આ સર્વ જ્યોતિને જોવાવાળી નિરાકાર, આત્મજ્યોતિ આત્મજ્યોતિ તે निराकार છે.

નિર્વિકલ્પ—જગતના સર્વજ્ઞાન, સર્વ સુખ સવિકલ્પ હોય છે, અર્થાત્ ઉપાધ્યાત્મક હોય છે. એટલે એકની અપેક્ષાએ બીજું એમ હોય છે પરંતુ આત્માની પરમજ્યોતિ અર્થાત્ નિશ્ચયનય પૂર્વક આત્મજ્ઞાન એ નિર્વિકલ્પ છે જેમ કે સુખનો વિચાર દુઃખનું ભાન કરાવે છે તેમજ દુઃખનો વિચાર સુખનું ભાન કરાવે છે. પરંતુ આનંદ, એમાં સુખ દુઃખ એવો વિકલ્પ હોતો નથી. પૃથ્વીપર જેમ અંધારૂં અજવાળું હોય છે, તેમ નહિ, પણ સૂર્યમાં સદા સર્વદા એક સરખો પ્રકાશજ હોય છે, તેમ આત્મા સુખદુઃખના વિકલ્પવાળો નથી, પરંતુ એક સરખો આનંદમય છે જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ નથી, પરંતુ એક સરખો જ્ઞાનમય છે. બળ-અબળરૂપ નથી, પણ સદા સમગ્ર અનંત વીર્યરૂપ છે ઉપયોગ કે અનુપયોગ શુન્ય નથી પણ સદા સર્વદા ઉપયોગરૂપજ છે

વિકલ્પો મનાદિમાં હોય, એમ જણાય છે સુખ દુઃખ પણ મને કરેલા છે માટે મનથી થતા વિકલ્પો છોડી શાંત મન થતાંજ આત્મ પ્રતિબિંબ મનોજગતમાં પણ પ્રતિભાસે છે—મનોદર્પણમાં દૃશ્ય થાય છે. તે એક સરખો જ્ઞાનમય દર્શનમય આનંદમય વીર્યમય અનુભવાય છે જ્યારે આટલું તો સબીજ સમાધિની નિમ્ન અવસ્થાપર અનુભવાય છે તો પછી નિર્બીજ કે અયોગિક અનુભવ તો કેવો હશે ! તે શ્રીકેવળજ્ઞાની ભગવાન્ વિના શ્રીવીર જાણે અને વિશેષ વિશેષ નિર્વિકલ્પ નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં રહેતા તેના ઉત્તમ પુત્રજનો જાણે.

સહજ પણ નિર્વિકલ્પ અવસ્થા થતાં જે અનુભવાય છે, તે લાસનના બાંધવોના હિતાર્થે અહીં લખાય છે

જુઓ, વિકલ્પવડે જૈનમાં ચાલતી ચોથ પાંચમની તકરારો, હિંદુઓમાં ભાગવતી અગ્યારસ અને શૈવી અગ્યારસની તકરારો, ખ્રિસ્તિઓમાં સેવન્થ એડવાન્ટિસ્ટોના——જ્યુના શનિવાર અને બીજા ખ્રિસ્તિઓના રવિવારની તકરારો વગેરે વગેરે ધર્મક્રિયા ક્યારે કરવી તેના વિકલ્પોએ—વિવાદે ભલા ધર્મક્રિયાપર કેવું દુર્લક્ષ કરાવી મારામારી રાગદ્વેષ—તિરસ્કારના ઝઘડાઓમાં બગાડેલો રસ્તો છે. તે વિકલ્પોઓનેજ હવે તો સાચો અનુભવ થયો હશે. પરંતુ જરા સરખા વિકલ્પોને દૂર કરતા અને તે દિવસે ધર્મક્રિયા શી શી કરવી, તેના અર્થ ઉપર લક્ષ આપતાં જણાઇ આવે છે. કે એ તકરારોથી—

खामेमि सव्व जीवा, सव्व जीवा खमंतु मे,

मिति मे सव्वभूएसु. वेरं मज्झं न केणइ.

જ્યોતિ રોગવાળાં શરીરાદિને દેખાડી રહી છે. જેને કંઈ ઉપાધિ નથી એવી નિરુપાધિક આત્માની પરમ જ્યોતિ કર્માદિ ઉપાધિ છે એવું ગણાવી રહી છે, અને જેને કંઈ લેપ નથી એવી નિરંજન આત્માની પરમજ્યોતિ અંજન એટલે લેપ કેમ લાગે છે, તે પણ જણાવી રહી છે

પરમ જ્યોતિ નિર્મળ કેમ કહેવાય છે?

दीपादिपुद्गलापेक्षं, समलं ज्योतिरक्षजं ।
निर्मलं केवलं ज्योतिर्निरपेक्षमतींद्रियं ॥४॥

ગીતિ.

ચક્ષ્વાદિક જે જ્યોતિ, સમલ કહી છે સમસ્ત શાસ્ત્રોમાં;
દીપાદિક પુદ્ગલની, કરે અપેક્ષા પ્રકાશ કરવામાં.
નિર્મલ આત્મ જ્યોતિ, નિરપેક્ષાએ પ્રકાશતી જગમાં;
વળી અતીંદ્રિય તે તો, પુદ્ગલાપેક્ષા ન રાખતી નભમાં.

અનુવાદ—આંખનું તેજ મેલ સહિત છે[1] કારણકે તે દીવા વિગેરે પદાર્થની અપેક્ષા રાખે છે પરંતુ આ અતીંદ્રિય[2] કેવળ[3] જ્યોતિ મેલ રહિત છે કારણકે દીવા વિગેરે કોઈ પણ (બાહ્ય) પદાર્થની અપેક્ષા રાખતી નથી.

વિવરણાર્થ—દિવસે સૂર્ય, રાત્રે ચંદ્ર, અને અંધારામાં અથવા અંધારી રાત્રે દીવા જેવા કોઈ બાહ્ય પ્રકાશનો સદ્ભાવ હોય તોજ આંખ પદાર્થને જોઈ શકે છે. જેમ લંગડાને ચાલવાને પોતાથી ભિન્ન ઘોડી જોઈએ છીએ, તેમ આંખને પોતાથી ભિન્ન એવા દીવા, તારા, ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશ હોય તો તે જોવાનું કાર્ય કરી શકે એટલે કે, દીવાદિનો સદ્ભાવ ન હોય તો આંખ પણ અપંગ—લંગડા જેવીજ થઈ પડે.

આત્માનું તેજમાં અતીંદ્રિય [illegible] છે. એમ નથી પણ તેથી વિશેષ છે. જુઓ આંખનું કામ દેખવું એ છે. [illegible] શકતી નથી, જેટલામાં દીવા, ચંદ્ર, અને સૂર્ય પ્રકાશ કરે તેટલામાં [illegible] શકે છે? અને [illegible]

૧ [illegible]
૨ [illegible]

ણુ છે, એટલે આપ પણ પ્રિયાદિ જ્ઞાન કે જેનાથી કામ કરનારી છે છતાં પરિમિત સત્ત્વ સ્વીકાર કરાય શકે છે અને તે પણ સ્વાદિની મદદ હોય તોજ.

વળી બીજા, પર્વત, વાદળાં એવું કાંઈ આંખ અને સૂર્યાદિ આદિ પ્રકાશની વચમાં આવે તો તે વચમાં આવતા પદાર્થની પછવાડે ત્યાં આગેજ ઢંકી જાય છે. આમ વિચારતા જણાય છે, કે જેટલામાં જ્યોતિનો પ્રકાશ હોય તેટલામ પણ આવતું વચમાં આવે તો તે ઢંકી શકતી નથી, પરંતુ વખત ઉપર વખત સૂર્ય વખત મંદ, કે વખત તારતમ્ય કરી શકે છે, અને કેટલાક ઉપના ભયંકર પ્રકાશને આવરણને પણ જેટલો દૂર અંતરમાંથી કરી શકતું કરી છે, તે બીજા કોઈ પણ પ્રકાશની અપેક્ષા નહી રાખનારી નિરપેક્ષ જ્યોતિ તે આત્મ જ્યોતિ છે.

વળી આત્મ તેજ સર્વત્ર કરી શકે છે ઇત્યાદિ આવરણને ફેંકી દેનાર કિરણની પેઠે જેટલી તેની પ્રકાશ શક્તિ છે, તેમજ ત્યાં સુધી કરી શકે છે, તે પણ આત્માના તેજની કે કિરણો પ્રસારીને મદદથી તેને કરતું નથી, પરંતુ આત્માને મદદ આપી રહી છે તે પણ આ આત્મજ્યોતિનું તેજ છે અને પ્રકાશ આપે છે તે પણ આત્મજ્યોતિનું તેજ છે, અને સર્વોપરિ પ્રકાશક પણ તે જ તેનું તેજ તે આત્માનુંજ તેજ છે તે તેજ સર્વને પ્રકાશ આપનારૂં છે, માટે આ આ જ્યોતિ એ નિરપેક્ષ છે અને તેને કોઈ બીજાની મદદ લેવાની નથી સર્વ કોઈની મદદ પામી રહ્યું છે, માટે પૂર્ણ તેજ તે આત્મતેજજ છે

શા. (આત્મા) કે વિ કે

कर्मणः कर्ममानेषु आगच्छत्स्वपि सन्तुः
स्वयमात्मा साक्षी स्फुरति ज्योतिषा स्वयं ॥ ९ ॥

અનુવાદ—ઉદયમાન કર્મોને વિષે પણ જે કર્મનો સાક્ષી છે. એવો સાક્ષી આત્મા અંધકાર વડે આવરાએલો નથી; પરંતુ સ્વયં જ્યોતિ વડે પોતેજ પ્રકાશી રહ્યો છે.

વિવરણાર્થ—દીવાની નીચે પાસે દીવા તેથી કાંઈ પદાર્થો ન દેખાય, પરંતુ દીવો પોતે તો પોતાના પ્રકાશ વડે ઝળઝળતો રહે છે અંધ, સર્પની આડે ઓરડામાં કે વાદળું આવે તેથી બીજા પદાર્થો ન દેખાય, પરંતુ તે જેમ પોતપોતાના પ્રકાશ વડે ઝળઝળતા રહે છે, તેમ અજ્ઞાનઃ આડે કર્મ રૂપ આવરણ આવે, તો પણ સાક્ષી એવો આત્મા પોતાના પ્રકાશ વડે સદા ઝળઝળતો રહે છે.

વળી ઘણાં અંધકાર વડે પણ પ્રકાશ કેમ અવરાય ? જરા સરખો પણ પ્રકાશ ઘણા અંધકારોને એવો ભગાડે છે કે બીચારા અંધકારોને પર્વતની ગુફામાં સંતાઇ જવું પડે છે. અને ત્યાંથી પણ નાસવું પડે છે. તો લોકાલોકપ્રકાશક આવી આત્મજ્યોતિને કોણ આવરી શકે ? કર્મ પણ બિચારા કેમ આવરી શકે. કારણકે મોહવડે=અજ્ઞાન વડે=કર્મ વડે કોઇ પણ આત્મા પુરો અવરાય નહીં, થોડો ખુલ્લો રહેજ જેમ સૂર્યનું ગ્રહણ પૂરૂં ન હોય મોટામાં મોટું હોય તો તે ખગ્રાસ હોય, તેમ ઘણોજ અવરાય તોપણ આઠ રૂચક પ્રદેશ તો સર્વ આત્માના નિર્મલ હોયજ.

એ જ્યોતિની–પ્રતિભા ઉપરથી કહી શકો છો. એ તેની આભાવડેજ તમને સૂર્યનું જ્ઞાન થયું, તેમજ તમારી આભાવડે સીત્તેર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમ જેમાં મોહની આદિ કર્મના ગાઢ આવરણો છતાં, આ આવરણો છે, આ જગત છે—આ હું આત્માવડેજ સર્વ દૃશ્ય થઇ રહ્યું છે. મારી આભાથીજ–મારી પ્રતિભાથીજ સર્વ જડ ભેદાભેદ પ્રકાશિત થઇ રહ્યું છે, એમ આત્માનો અર્થાત્ સ્વયં જ્યોતિનો કોઇ કાળે અસ્ત કે ઉદય થતોજ નથી તે તો—

"અખંડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં નથી થતું નથી જાતું" (જ્યોતિર્દર્શન)

તેજ આત્મા હું છું. તેજ सोहम् રૂપ છું. હવે માત્ર પોતાની–આત્માની આભા નહિ, પણ પ્રકાશ વડે સૂર્ય જેમ તપવું જોઇએ તેમ, તપ વગેરે ઉત્તમ ક્રિયા કરી મોહની આદિ કર્મવાદળાંને વીર્યબળે ખસેડી નાખી અથવા રડાવી પરમજ્ઞાની–પશ્ચાતાપ રૂપે દૂર કર્યા હોય તો આત્મા મટી પ્રકાશરૂપ થઇ કર્મના ગ્રહણ નહિ, પણ માલિક થઇ તેમને દૂર કરવા એ પોતાની સ્વાધીનતાની વાત હોય છે

परमज्योतिषः स्पर्शात्परं ज्योतिरेधते ।
यथा सूर्यकरस्पर्शात् सूर्यकांतस्थितोऽनलः ॥ ६ ॥

પરમ જ્યોતિ સ્પર્શે, આતમજ્યોતિ ગહન પ્રગટાય;
ભાસ્કર કરના સ્પર્શે, સૂર્યકાંતનો અગ્નિ પ્રગટાય.

અનુવાદ—જેમ સૂર્ય કિરણના સ્પર્શથી સૂર્યકાંતમણિમાં (રહેલો) અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે–તેમ આ પરમજ્યોતિના સ્પર્શથી બીજી જ્યોતિઓ વૃદ્ધિ પામે છે.[1]

---

૧ અનુભવજ્ઞાન કે આત્મ દર્શન વડે બીજાં જ્ઞાન કેટલાં વૃદ્ધિ પામે છે, તે વધારે વિસ્તારમાં યા વ્યુત્પત્તિપૂર્વક જોવું. ઇ. સ. ૧૮૯૮ના મે ૧૩ થી ... [illegible] ... ૭૮ ... ઇ. સ. ૧૯૦૧ના ... [illegible] ... છે. ... [illegible]

વિવરણાર્થ—જેમ સૂર્યકાંતમણિમાં અગ્નિ ગુપ્ત રહે છે, તેમ સૂર્યકાંતમણિ-સહસ્રો ભેળા કરીએ તોપણ જેની તુલના ન થઈ શકે એવા માનવ દેહમાં આત્મબળ, ઇંદ્રિયબળ, શરીરબળ, મનોબળ, બુદ્ધિબળ, ચોદ વિદ્યા, ચોસઠ કળા આદિ અનેક જાતના અગ્નિ-બળ-સ્ટીમ ભરેલાં છે. અને જેમ સૂર્યકાંતમણિને સૂર્યકિરણનો સ્પર્શ થતાં તે મણિનો અગ્નિ પ્રગટી નીકળે છે, તેમ માત્ર ઉપશમ સમ્યક્ત્વરૂપ આત્માનો અરુણોદય થતાં કે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વરૂપ ચંદ્રોદય થતાં કે ક્ષાયક સમ્યક્ત્વરૂપ સૂર્યોદય થતાં તો કંઈ અન્ય વિદ્યા અને કળા પોતાની પરાકાષ્ઠા પામ્યા વિના રહેજ કેમ?

અથવા જેને ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થયું છે એવા સિદ્ધ ભગવાન્ અર્હત્—પરમાત્મા અને જેને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થયું હોય એવા કોઈ આચાર્ય મહારાજ તેમનું મુખે ભજન, મનમાં સ્મરણ અને હૃદયમાં ધ્યાન થયું હોય તોપણ તે ત્રણે સ્થાનમાં રહેલ આત્મ જ્યોતિ પ્રગટે અને મુખમાં સાક્ષાત્ સરસ્વતી મનમાં સાક્ષાત્ સુરગુરૂ અને હૃદયમાં સાક્ષાત્ વીરપરમાત્મા પ્રગટ થયા હોય એવા બળ, બુદ્ધિ, અને સમતા-દયા-સમભાવ સર્વત્ર પ્રગટી રહે છે એવું સામાન્ય બાંધવોને પણ એકામ થતા અનુભવાય, કારણ કે એ પ્રમાણે કરતાં કરતાં આત્મારૂપી સૂર્યના પણ સૂર્યના જ્ઞાનાદિ કિરણો માનવ દેહરૂપ સૂર્યકાંતમણિને સ્પર્શ કરે છે અને એનો સ્પર્શ થતાંજ બાહ્ય ગુણો પણ પરાકાષ્ઠા પામે છે.

વસ્તુપર જેટલો પ્રકાશ પડે તેટલી વસ્તુ જણાય, હવે ઇંદ્રિયો, મન, શરીર, જગત્, ચૌદરાજ લોક એ સર્વ સ્થળે અંદર બહાર જ્યારે પ્રકાશ પ્રકાશ, પ્રકાશ, પ્રકાશ ને પ્રકાશજ થઈ રહે, ત્યારે બોધ જ્ઞાન પણ વિસ્તારમાં આવે. મન પણ કેવું વિશાળ થઈ રહે, ઇંદ્રિયો પણ કેવી પટુતા પામે, શરીર પણ કેવું બળવાન્ જણાય? જુઓ.

કાન દિવ્ય નાદ સાંભળે, આંખ દિવ્ય દર્શન કરે, નાક દિવ્ય સુગંધ ગ્રહણ કરે જીભ દિવ્યામૃત આસ્વાદે, અને ત્વચા દિવ્ય સ્પર્શ અનુભવે એટલુંજ નહીં પણ કાન સેંકડો માઇલથી શ્રવણ કરે, નાક સુગંધ ગ્રહે, વગેરે ઇંદ્રિય-પટુતામાં પણ તેને બાકી ન રહે.

મન સર્વ વસ્તુમાં ભિન્ન બહાર પ્રવેશી રહી એટલી બધી પટુતા પામે કે વ્યાકરણશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, સ્વરશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, સામુદ્રિકશા-

સ્ત્ર, ભૂગોળવિદ્યા, ભૂસ્તરવિદ્યા, ખગોળવિદ્યા, ઇત્યાદિ અનેક વિદ્યા મહાવિસ્તાર- વાળી આ જ્યોતિના સ્પર્શથી તેને થઇ રહે.

સૂર્યકાંતમણિ જડ છે અને જડ એવા સૂર્યકાંતમણિને સૂર્યકિરણનો સ્પર્શ થતાં તેમાંથી અગ્નિ ઝરવા માંડે છે, તો સૂર્યકાંત એવો આ માનવ દેહ જે જડ સૂર્યકાંતમણિ કરતાં સચેતન હોવાથી અનેકગણ શ્રેષ્ઠ છે, તેને આત્મારૂપી સૂર્યના જ્ઞાનાદિ કિરણનો સ્પર્શ થતાં તો અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્તના કર્મ ક્ષણમાં દહન થઇ જાય એવો તપોગ્નિ કે સત્તાગ્નિ કાં ન પ્રગટે?

સિંહ જ્યારે ફુંફાડો મારે ત્યારે જંતુઓ નાશ પામે અને ગર્જના કરે તો પશુઓ પલાયન થઇ જાય, તેમ આપણે પણ માનવ બાંધવો રૂપી સિંહ, હું કોણ એવી ગર્જના કરતાં પ્રમાદાદિક દુર્ગુણોરૂપી પશુઓ પલાયન કરી જાય—શરીરરૂપી ગુફામાં રહેલો સોઽહંરૂપી મહાસિંહ સકળ કર્મરૂપી પશુઓને કાંતો હણી નાખે; કે કાંતો ભગાડી મૂકે.

જેમ સિંહની ગર્જનાથી આખું વન ગાજી નીકળે તેમ હું કોણ એવા ભેદજ્ઞાનની ગર્જના કરતાં આ ભવરૂપી કાનન ગાજી ઉઠે.

વળી સિંહ જેમ સઘળા પશુઓનો રાજા છે, તેમ આત્મારૂપી મહાસિંહ મનુષ્યો, દેવો, ઇંદ્રો, તિર્યંચો, અને નારકીઓ એ સર્વનો રાજાધિરાજ છે. પ્રાણીમાત્ર આત્મારૂપી મહાધિરાજની આજ્ઞામાં છે. માટે પરમ જ્યોતિવડેજ સર્વે વિદ્યા, કળા પ્રગટ થઇ પૂર્ણ વિસ્તારમાં શોભી રહે છે.

પોતે પરમ જ્યોતિરૂપ હોવા છતાં પોતાને જાણનાર અને નહિ જાણનાર કેવા થાય છે.

पश्यन् परमं ज्योतिर्विवेकाद्रेः पततयधः
परमं ज्योतिरन्विच्छन्नाऽविवेके निमज्जति ॥७॥

ગીતિ.

પરમ જ્યોતિનો ત્યાગી, કદી ઝુકેના વિવેક ખાડીમાં;
પણ તેનો અન ઇચ્છક, વિવેક ગિરિથી પડેજ ઝાડીમાં.

અનુવાદ.— પોતામાં સ્થિર એવી પરમ જ્યોતિ તરફ નહિ જોનાર માણસ વિવેકરૂપ પર્વત ઉપરથી નીચે પડી જાય છે. પરમ જ્યોતિને શોધનાર ચારે બાજુથી વિવેકને વિષે ગરકાવ થઇ જાય છે, મગ્ન

થઈ જાય છે. પરંતુ પરમ જ્યોતિને શોધનાર માણસ અવિવેક (ખાઈ) માં કદી ડુબી મરતો નથી.

વિવર્ણાર્થ—જગત્ના સર્વ પ્રકારના જ્ઞાન વિવેક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ સામાન્ય છે. અને એ સર્વમાં શિરોમણિ તો વિવેકજ્ઞાનજ છે, એટલા માટેજ તેને ઉંચામાં ઉંચા તેજ પુંજ જેવા પર્વતની ઉપમા આપીએ તો કંઇ ખોટુ નથ; કારણકે, એ વિવેકજ્ઞાન વડેજ આ જગત્માં જડ શું? ચૈતન્ય શુ? સાર શું? અસાર શું? હેય શું? ઉપાદેય શું? ગ્રાહ્ય શું? ત્યાજ્ય શું? કર્તવ્ય શું? અકર્તવ્ય શું? સાચું શું? જુઠું શું? સારૂં શું, નઠારૂં શુ? ભલું શું? ભુંડું શુ? શુભ શું? અશુભ શું? શુદ્ધ શું? અશુદ્ધ શું? ઇત્યાદિ અનેક નહુ પણ સવ વસ્તુઓ જણાઈ લેવાય છે, તથાપિ એવો વિવેકી કોઇ બીજો નથી, પણ પરમ જ્યોતિ તે પોતેજ છે, તેનું દર્શન કે આલંબન સતત ન રાખે તો તે વિવેકરૂપ પર્વત પરથી પડી જાય છે. પોતે ચૈતન્ય હોવા છતાં જડ એવા દેહાદિમાં જરાપણ મળી જતાં તે વિવેકરૂપ પર્વતની નીચે આવેલા સંસારરૂપ ઝાડીમાં ભમતો ભમતા સરી જાય છે, પરંતુ સદા સર્વદાપોતામાં ઝગઝગી રહી છે અને પરમ જ્યોતિને જોતાં તેનામાં સતત લક્ષ રાખનારો, અવિવેકરૂપી ખાઈમાં પડતો નથી. એટલુંજ પણ પહેલા વિવેકરૂપ પર્વતપર ચડા ચડી ઉચ્ચ ઉચ્ચ ઉચ્ચ ગતિ પામતો એટલુંજ નહીં પરતુ છેવટે પાંચમી ગતિ લોકાગ્રે મોક્ષ નગરના સિંહાસન ઉપર બેસે છે. ૨

આ સંસાર એક અગાધ મહાસાગર જેવો જણાય છે. પરંતુ તે વિવેકરૂપી પર્વતના આસપાસ એક ખાઈ હોય તેવો પહેલા પર્વતના સંયમ[૧] નામના વિસામા પરથી જોનારાજ સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે.

—— આ સંસાર રૂપી ખારના મધ્યમાં આવેલો વિવેકરૂપી પર્વત અષ્ટાંગની પેંઠ આઠ પગથીયાંવાળો છે.[૨]

---

૧ યામયમ—યોગનું પહેલું અંગ—એટલે કે અહિંસા કે દયા, દયા સર્વે પર થતાં, સત્ય વદતાં, પ્રમાણિકપણે વર્તતાં, શીયળ પાળતાં, અને પ્રામ ઘતિ સ્મૃદ્ધિમાં મમત્વ ન રાખતા સંયમોનો વિસામો આવે છે

૨ યશોવિજય ઉપાધ્યાય કૃત યોગદૃષ્ટિની સઝાય વાચો—સાંભળો—વિચારો—મનન કરો ને હિયામાં મૂકો એક એક દૃષ્ટિને એટલે પછી ઉપરની વાતમાં શ્રદ્ધાની જરૂર નહીં રહે કારણ કે તમને પોતાને તે પ્રત્યક્ષ થઇ જશે.

તે આઠ પગથીયાં યમ, નિયમ, આસન પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ છે.[3]

શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે યોગદૃષ્ટિમાં સમજાવ્યું છે. તે સમજતા પોતામાં તેવા ગુણો હોય તો ઠીક નહીંતો તે પ્રમાણે વર્તન કરી તેવા ગુણો પ્રગટાવવા એટલે ઉપર લખેલી વાતની પ્રતીતિ થશે. વાંચોજ નહીં. ધારોકે પણ ખરા આ- પણે પરમજ્યોતિરૂપ આદિનાથ જે આપણા નિર્મળ હૃદય સિંહાસને બિરાજે છે તેના દર્શન કરવાં છે એ દર્શન અષ્ટાપદ પર ચડી કરવાના છે તો ગૌતમ સ્વામીએ જેમ સૂર્ય કિરણ પકડી અષ્ટાપદ પર ચડી આદિ પરમાત્માના દર્શન કર્યા તેમ વિવેકરૂપ અષ્ટાપદ પર ચડનાર વિવેકી ગૌતમ સરખા જીવે પરમજ્યોતિરૂપ અનંત સૂર્ય સરખા પોતાના આત્માના જ્ઞાનાદિ કિરણો સતત પકડી ઉપર જવું તો આશ્ચર્ય આદિનાથરૂપ શુદ્ધ આત્માના દર્શન થશે અને કેવળજ્ઞાન પણ સંભવશે. ૬

હવે પરમ જ્યોતિને અમે નમીએ છીએ.

तस्मै विश्वप्रकाशाय परम ज्योतिषेनमः
केवलं नैव तमसः प्रकाशादपिपत्परं ॥ ८ ॥

ગીતિ.

અંધકારથી પરજે, અન્ય જ્યોતિઓ પ્રકાશ કરનારી.
તે જ્યોતિથી પણ જે, વિશેષ પ્રકાશ જગતમાં ધરનારી
એવી આતમ જ્યોતિ, પરમ જ્યોતિ જે પ્રકાશતી જગમે,
વારંવાર હું તેને, નમન કરું હું મમત્વ છાંડી ને,

અનુવાદ—જે અંધકારથી માત્ર નહિ પરંતુ અજવાળાથી પણ નિરાળી છે, એવી આખા વિશ્વને પ્રકાશ આપનારી પરમ જ્યોતિને અમારો નમસ્કાર છે.

---

૩ જુઓ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત યોગશાસ્ત્ર અથવા મિત્રા, તારા બલા, દીપ્રા, કાંતા, અને પ્રભા અને પરા એ અષ્ટાપદરૂપી વિવેક ગીરીના આઠ પગથીઆં છે. હવે [illegible] ધીમે ધીમે ચડતા જઇએ તેમ તેમ [illegible] યોગદૃષ્ટિ છે, અને તેનું સ્વરૂપ [illegible] યોગાચાર્ય પતંજલિ મુનિકૃત યોગદર્શન [illegible] અને [illegible] અનુભવ [illegible] અને [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શ્રી [illegible] [illegible] [illegible]

વિવરણાર્થ—પૃથ્વીપર અજવાળું અને અંધારું છે, પરંતુ તે સૂર્યમાં એકાંત પ્રકાશ છે. અને આ અંધકાર અને આ ઉજાશ એમ ઉભયને પ્રકાશે છે. એટલે જાણે-જણાવે છે—તેમ બહિરાત્મની પેઠે ક્ષણિક જ્ઞાન અને સહજ અજ્ઞાન એમ જેમાં નથી પણ સૂર્યની પેઠે જે જ્ઞાન અજ્ઞાન ઉભયની ઉપર એવી કેવળજ્ઞાનરૂપી પરમજ્યોતિ છે તે પરમજ્યોતિને અમે નમન કરીએ છીએ.[1]

આ શ્લોકમાં ભાવાર્થ એવો છે કે આ પરમજ્યોતિને નમતાં અમારામાં ગુપ્ત રહેલી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થાઓ. આગળના એક શ્લોકમાં જેમ આવી ગયું છે, કે સૂર્યકાંતમણિને સૂર્યકિરણનો સ્પર્શ થાય તો તે મણિમાં ગુપ્ત રહેલો અગ્નિ પ્રગટ થઈ વૃદ્ધિ પામે, તેમ સ્વપર વસ્તુની પરમજ્યોતિ તરફ નમતાં—જગતાં તે પરમજ્યોતિના કિરણના સ્પર્શથી આત્મામાંથી સૂર્યકાંતમાં ગુપ્ત રહેલ જ્ઞાનાદિ અગ્નિઓ જાગ્રતમાન થઈ ક્રમે ક્રમે બળમાન થઈ આત્મામાં રહેલ પણ પરમ જ્યોતિમય બની રહે.

મને કેવો જ્ઞાનમય પરમાત્મ પ્રકાશ હો?

ज्ञानदर्शनसम्यक्त्वचारित्रगुणवीर्यजः ।
परमात्मप्रकाशो मे सर्वोत्तमप्रकाशकः ॥ ८ ॥

गीति.

તે પ્રકાશ હૃદયે હો, જે છે ભૂમિ સમસ્ત ગુણ ગણની;
સર્વ કળામાં ઉત્તમ, કળારૂપ છે દિવ્યજ્યોતિ તેની.
સમ્યક દર્શન જ્ઞાનાદિકની ઉત્પત્તિનું શુભ સ્થાન,
ચારિત્ર્યસુખ પણ ઉપજે, એવો આત્મ પ્રકાશ ગુણવાન.

---

[1] नाहोरात्रे यथा सूर्ये, प्रकाशरूपा विशेषतः
बोधरूपा विशेषाच्च बोधाबोधौ तथात्मनि ॥

જેમ સૂર્યમાં રાત દિવસ નથી પણ કેવળ પ્રકાશ જ છે, તેમ (પરમ) આત્મામાં-પરમાત્મામાં જ્ઞાન-અજ્ઞાન નથી પણ કેવળ જ્ઞાન જ છે.

"As in the sun there is neither day nor night but all light, so in the supreme self, there is neither knowledge nor ignorance but all light." ([illegible])

૪

અનુવાદ—જે પ્રકાશ, જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, સુખ અને વીર્યને પ્રગટ થવાની ભુમિરૂપ છે. અને એટલા માટેજ જે સર્વ કલાઓમાં ઉત્તમ કલારૂપ છે. તે પરમાત્મ પ્રકાશ મને હો.

વિવરણાર્થ—"અખંડ આ સ્થિર-જ્યોતિમાં નથી થાતું નથી જાતું."

અનુભવ સ્થિતિની અખંડ-જ્યોતિમાં તે પરમ-જ્યોતિ માત્ર પોતેજ છે. એવું તીવ્ર મુમુક્ષુને પ્રતીત થાય છે. અને ત્યારબાદ સમયાંતરે એજ પરમ જ્યોતિરૂપ, અનંત જ્ઞાનરૂપ, અનંત દર્શનરૂપ, અનંત સમ્યક્ત્વરૂપ, અનંત ચારિત્રરૂપ, અનંત આનંદરૂપ, અને અનંત વીર્યરૂપ એમ અનંત ગુણોરૂપ પોતેજ છે. એમ સમયે સમયે પ્રતિભાસન થયા કરે છે.

જેમ એક હીરાને પહેલ (Prisms) પાડેલા હોય તેમ આત્મરૂપ હીરાને અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આનંદ, અનંત ચારિત્ર આદિ અનંતત્વ, અરૂપત્વ, અગુરૂ લઘુ, તેમજ અનંત વીર્ય એવા પહેલ પડેલા જણાય છે.

વળી કળા ચોસઠ ગણાય છે, અને યુરોપ—અમેરિકાની નુતન કળાઓ તેમાં ઉમેરીએ તો તે ઘણીક થાય. હવે કળા જોઇએ તો ચોસઠ હોય, કે ચોસઠ હજાર હોય, કે ચોસઠ લાખ હોય, કે જેટલી વસ્તુઓ તેટલી હોય, કે જેટલા શબ્દો તેટલી હોય, કે જેટલા વિચારો તેટલી હોય પરંતુ તે અમૂલ્ય કળાને શોધનાર આત્મા છે અને તે આત્મા તે (तत्त्वमसि) તું છે અને હતો પણ તુંજ. નવીન નવીન કળા આત્માજ—તુંજ શોધશે. પરંતુ સકળ કળાનું મૂળ સ્થાન અને સર્વ કળા પૂર્ણ દશાએ પહોંચાડનાર એવી કોઇ પણ કળા હોય તો તે આત્મજ્ઞાન કળા કે પરમાત્મ પ્રકાશ કળા છે અને તે પોતામાં પ્રગટે એવી ઉત્કંઠા રાખી સતત પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

આ મહજ્યોતિ કળા પ્રાપ્ત થયા પછી કોઇ પણ કળા હાંસિલ કરવાનું સુગમમાં સુગમ એટલા માટે થઇ જાય છે કે આત્મામાંથી કોઇ નવીન કળાનાં મધ્યબિંદુ માટે હૃદયમાં સ્ફુરણ (Inspiration) થાય છે. પછી મનમાં તેનું પ્રતિબિંબ પડી વિચારણા [Intuition] થઇ ઉદ્ભવે છે ત્યાર પછી હાથમાં આચર આવે છે આમ થવાથી સામાન્ય કળાઓથી આ કળા અનંત ગણી શ્રેષ્ઠ માલમ પડે છે.

હાલ નુતન કળા શોધન તે કેવી ચાલતી કલાપરથી અનુમાન કરી શોધાય છે. જેમકે સાલેન પોતાની યુરોપ—અમેરિકાના ભાઇઓ-બ્હેનોને કહે છે કે, તમે [Microscope] સુક્ષ્મદર્શક યંત્ર શોધ્યું અને પછી સુક્ષ્મ વસ્તુને ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ ગણી મોટી દેખાડી તે નહીં આપે ન દેખાતી વસ્તુને દેખાડી, તેના હવ

શેણુ તપાસવાનું સુગમ કરી આપ્યું તો હવે એ માઈક્રોસ્કોપ (સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર) પરથી Microphone માઈક્રોફોન એટલે સૂક્ષ્મ સ્વરશ્રવણ યંત્ર અર્થાત્ એજ સૂક્ષ્મ જીવો જેતમે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રવડે જુઓ છો તેનો સૂક્ષ્મ સ્વર કેવો છે તે પારખવા સૂક્ષ્મશ્રવણ યંત્ર શોધ્યા અને તે એમ શોધાય કે જેમ એક ઘુમટવાળી જગ્યા હોય, તેવી જગ્યાએ સહજ અવાજે બોલતાં પડઘા થઈ સંભળાય છે, આટલા પ્રિન્સીપલ કે સિદ્ધાંત ઉપરથી જો ત્રાંબાની પેટના નાનાનાના ઘુમટો પર જરા મોટા મોટા ઘુમટો બનાવી યંત્રોમાં મુક્યા હોય તો તે સૂક્ષ્મજંતુના અવાજ શ્રવણ થઇ તેમની પણ પરીક્ષા કરી શકાય. પરંતુ આ રીત એક શોધન ઉપરથી અનુમાન કરી બીજી શોધ કરવા સરખી છે. આતો આ પ્રમાણે કુદરતમાં ઝીણાંઝીણાં જંતુનું દર્શન, તેમના સ્વરનું શ્રવણ, સૂક્ષ્મ વસ્તુ સુગંધ વગેરેના વોલ્યુમ-જથ્થો મોટા પ્રમાણમા લાવવાનું થયું અને મનુષ્યના હાલની ઇંદ્રિયોને યોગ્ય પ્રમાણમાં તેઓને આણી સ્વરાદિ અનુભવી શકાય એમ લાગે છે. વળી સંસારમાં કેટલાક એટલા બધા મોટા સ્વર છે કે માણસ સાંભળી શકે તેના કરતાં પણ હજારો ગણા મોટા, માટે તેમને નાના પણ એટલે સુધી કરી શકાય કે મનુષ્યની હાલની શ્રવણેંદ્રિય સાંભળી શકે. જેમ દુર્બિનથી છેટેનું પાસે અને મોટું દેખાય, તેમ અવાજને મંદ કરનારી વસ્તુના અંતરના પ્રેરતા અત્યંત જાડા અને મોટા અવાજો પણ યોગ્ય પ્રમાણે આણી મુકાય. આવી શોધો પણ એક સૂક્ષ્મદર્શક વગેરે હાલના યંત્રની કળાપરથી અનુમાનવડે શોધી શકાય.

તથાપિ જે સ્ફુરણા હૃદયમાંથી થઇ મનમાં બિંબિત થાય છે, અને તેથી આંતર બોધ વડે જે શોધ થાય તેમાં અનુમાનની બીલકુલ જરૂર પણ રહેતી નથી. પરંતુ જેમ જેમ પરમાત્મ પ્રકાશ સાથે એક રૂપ થવાતું જાય તેમ તેમ સ્ફુરણા યા આંતરબોધ વડે થતા શોધોનો સુમાર રહે નહિ અને તેટલા માટેજ સર્વ કળામા શિરોમણિ તો પરમાત્મ પ્રકાશ યોજવાની કળા છે.૧

આત્મધામ કળા વિના બીજી કળા કશી છે ?

यां विना निष्फलाः सर्वाः कला गुणकलाधिकाः॥
आत्मधामकलामेकां तां वयं समुपास्महे ॥१०॥

---

૧ આ સ્થળે કેવું જોઇએ, કે ઇંદ્રિયોની શક્તિ યંત્રની મદદથી ખીલતી નથી પરંતુ ઓછી થાય છે. પરમાત્મ પ્રકાશની મદદથી ઇંદ્રિયો સ્વાભાવિક રસ્તે પટુતા પામે છે. મન સ્થિર હોવાથી ઇંદ્રિયો પોતાના મધ્ય બિંદુમાં રહી, નિયમમાં રહી વર્તવાથી મહાબળવાન થતી અનુભવાય છે.

ગીતા,

જે વિણ સર્વ કળાઓ, નિષ્ફળતાને જરૂર પામે છે;
તે પરમાત્મકળાને, ઉપાસવામાંસ્વચિત્ત જામે છે.

અનુવાદ— ગુણો અને પ્રભાવમાં શ્રેષ્ઠ એવી સર્વ કળાઓ, જે એક કળા વિના નિષ્ફળ છે તે આત્મધામમાં રહેનારી (પરમજ્યોતિરૂપ) કળાનીજ અમે ઉપાસના કરીએ છીએ.

વિવરણાર્થ— હીરો ઘણા મુલ્યનો હોય એટલુંજ પણ આખી દુનિયાના હીરા અને કોહીનૂર હીરો એક મહારાજા પાસે છે, પરંતુ તેને આંખ ન હોય તો તે હીરા શા કામના છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે માણસની આંખ સઘળા હીરા કરતાં અનંત ગણી ઉપયોગી છે. હવે હીરા પણ હોય અને આંખો પણ હોય પરંતુ માણસના શરીરમાં ચૈતન્ય નહોય આત્મા ન હોય-તો આંખ અને હીરા એ બન્ને શા કામના?

તેમ જગતની સર્વ કળા હોય પરંતુ આત્મધામ કળા ન હોય તો તે કળાઓ શા કામની ? એ આત્મધામ વિનાની કળાઓ ઉલટી આત્માને બાંધે છે પરંતુ આત્મધામ કળા હોય તો એ સર્વ કળાઓ [illegible] તેની દાસી હોય તેમ તેની સેવા કરે છે. વળી તાર telegram [illegible] કળા [illegible] wireless telegram કળા [illegible] telephone [illegible] wireless telephone [illegible] આધુનિક કળા [illegible]

[illegible]

આ જગતની અમ પણ સર્વસિદ્ધિ હોય પરંતુ આત્મા ન હોય તો તે શા કામની છે ! માટે આ સર્વ કળાની પૂર્વે આત્મજ્ઞાન કળા પ્રાપ્ત કરવાની જોઇએ. આપણને પ્રથમજ કહેવું કે તુ આત્મા છે અને આ જે આંખવડે દેખાય છે તે શરીરરૂપી કોટ છે, માટે શરીરને એક સારા હથીઆર તરીકે વાપરજે. પોતાથી ઉતરતાં પશુ-માણસ-જનોનું રક્ષણ શરીર બળે કરીને અને મનોબળે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરજે, અને ધનવડે પરોપકાર કરજે.

જેમ પ્રજા રાજાથી શોભે છે, રાજા, ચક્રવર્તિથી શોભે છે, ચક્રવર્તી દેવોથી, દેવો ઇંદ્રથી, અને ઇંદ્ર તીર્થંકર મહારાજ વડે શોભે છે. જેમ તારા અને નક્ષત્ર મંડળો ચંદ્રવડે શોભે છે તેમ ગુરુ અને પ્રસારમા ભગવાન સર્વ કળાઓ આત્મધામમાં વિરાજતી પરમજ્યોતિરૂપ કળાવડે શોભી રહે છે

આત્મજ્ઞાન કળાથી અમારું તેજ કેવું હો !

निधिभिर्नवभीरत्नैश्चतुर्दशभिरप्यहो ।
न तेजश्चक्रिणांयस्या स्तदात्माधीनमेवहि॥ ११ ॥

ગીતિ—

નવનિધિ, રત્ન, ચતુર્દશ, છતાં ન પ્રકાશ, સુખ ચક્રિ પામે.
તે સુખ પ્રકાશથી વળી, અધિકો પ્રકાશ આત્મમા જામે.

અનુવાદ—અહા આ કેવું આશ્ચર્ય કે જે તેજ ચક્રવર્તિ મહારાજાઓને નવનિધિ અને ચોદરત્નોથી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે તેજ અમારે તો આત્માને (અર્થાત્) પોતાને આધીનજ થઇ રહ્યુ છે.[૧]

વિવર્ણાર્થ—ચક્રવર્તિ મહારાજે પોતાના અર્થાત્ આત્માના (પુણ્ય) બળેજ નવનિધિ એટલે નવ પ્રકારના ઇંદ્રના ખજાનથી કુબેરના ભંડાર જેવા ભંડારો કળાદિથી ભર્યા. અને ચૌદ પ્રકારના મહારત્નો (આત્માના) પોતાના (પુણ્ય) બળે પ્રાપ્ત કર્યા આટલી ઋદ્ધિથી તે મહાતેજવાન્ ગણાયો તે છતાં જે તેજવડે નવનિધિ અને ચૌદ રત્નને તેણે આધીન કર્યા તે આત્મ તેજ પોતેજ અમારે આધીન થઇ રહ્યું છે.

જેમ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રના પ્રકાશ એક બીજાથી વધતા ઓછા છે તથાપિ જે પ્રકાશ પુણ્યમાંથી એ થયા તેજ પ્રકાશ પુણ્યે આખાને આખા અમારે આધીન છે.

---

૧ આ શ્લોકના અનુવાદમાં ભાઇ શ્રી કુંવરજી આણંદજીએ સુધારો કર્યો છે.

દય)ના આશય પ્રકાશિત થઈ ગયા છે. તેવા જીવન મુક્ત મહાત્માઓ જગત્‌ની સ્પૃહા (પરવા) રાખતા નથી.

વિવરણાર્થ—કેદમાંથી નીકળ્યા પછી કેદીઓની કે જેલરોની પણ દરકાર કોણ રાખે ? આ સંસારમાં સર્વ જીવો કેદખાનામાં હોય તેવા છે, માત્ર એ કેદખાનામાંથી છુટા થયેલા—મુક્ત થયેલા તે જીવન્મુક્ત પુરૂષો છે. સંસારરૂપ કેદખાનાના સર્વ જીવો કેદી કેવી રીતે છે, તે જરા સમજીએ અને પછી જીવન્મુક્તો કેમ તેઓથી અલગ છે, અને તેઓની પરવા પણ રાખતા નથી તે જરા તપાસીએ.

સંસારરૂપ કેદખાનામાં નારકી જીવો કેદખાનાના અંધારા ભોંયરામાં સબડતા હોય તેવા છે. તિર્યંચો સિવાય સખત મજુરીની કેદ ભોગવતા હોય તેવા લાગે છે. કારણ કે પરમાધામી જેવા માણસો તેના પર ગમે તેટલો બોજો મુકે છે. કદાચિત્ પાન (ડોકના માર) મારે છે, તરવારની ધાર જેવી આર ભોંકે છે, પરંતુ બિચારા આ સખત મજુરી કરતા તિર્યંચ કેદીઓથી બોલાતું નથી. જેમ પરમાધામી ઘાણીમાં પાલીને પીલે તેમ પરમાધામી જેવી મનુષ્યઆકૃતિઓ પોતાના બે નખની ચપટી રૂપી જુ લીખ રૂપી તિર્યંચને ભચડી નાખે છે, સખત મજુરી ભોગવતા તિર્યંચ પછી મનુષ્ય જીવો આવે છે, અને એ માણસ આસાન કેદ ભોગવતા જણાય છે. આસાન કેદ કાંને મળે [illegible] કરી ઉપકારના [illegible] નાખ્યાં પાછાં ન આપે તો તેને તો [illegible] મારંગાન નમારા છે, એવું પણ નહિ [illegible] માણસના આસાન-કેદ [illegible] કેદખાનામાં ભોગવતા માલુમ પડે છે, [illegible] બાળકોને [illegible] જેમ [illegible] ને ગામમાં [illegible] છે, તેમ [illegible] કેદખાનાના [illegible] છે, તેઓ પણ [illegible] નથી [illegible] [illegible] નથી, [illegible] બહારની [illegible] નથી [illegible] છે, તેમાંથી તેઓ [illegible] નથી, [illegible] છે [illegible] નહિ પણ [illegible]

પોતે ચાઈ લઇ પોતાના ગળામાં આફ્રો બેડીઓ ભરતો જાય, વિશેષ વિશેષ બંધાતો જાય, તેમ દેવોમાં પણ મોટા દેવો વધારે વધારે ફસાતા જાય છે. ખરે સર્વ જીવો દયા પાત્ર છે. જીવન્મુક્તને જીવમાત્રપર કરૂણા આવે છે. તેનું આ મુખ્ય કારણ છે કે સર્વ જીવો પરવસ્તુના ચોર હોવાથી બંધીખાનામાં મહામહા દુ:ખ પામે છે. વળી કેટલાક જીવો—જેને ધર્મ પ્રાપ્ત પણ નથી થયો, તેઓને ખબર પણ નથી કે અમે કેદખાનામાં છીએ, અને ત્યાં નાના પ્રકારના માર એમના પર પડયા કરે છે. જેમ નર્કમાં વીંછીઓ ડંસે, તેમ નાના પ્રકારની ચિંતા રાત્રદિવસ કરડયા કરે છે સર્પ ડંસે તેમ ક્રોધ રૂપી ડંશી કાળા મેશ જેવા બનાવી દે છે. જેમ આગમાં—ભઠ્ઠીમાં નાખે તેમ રોગ રૂપી ભઠ્ઠીમાં સર્વ જીવો બળી રહ્યા છે. ખરે સર્વ જીવો દયા પાત્ર છે. નિશાળે જતાં કેટલાક નઠારા થઇ ગયેલા છોકરાને બહુ માર પડવા છતાં પણ તેને કંઇ નહીં, તેમ આ સંસારમાં ઘણા ઘણા દુઃખ પડે તે તેને સહ્યા કરે પણ તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ સૂઝે નહિ અને પ્રયત્ન પણ કરે નહિ, માટે ખરેખર સર્વ જીવો જીવન્મુક્તને કરૂણાપાત્રજ લાગે છે.

હવે એવા દેવાદિ ભોગોની—કેદીઓની સ્પૃહા તે શાની રાખે ? મોટા ચોરને મોટી શિક્ષા—મોટા લુંટારાને મોટી કેદ, તેમ મોટા મોટા શેઠ, શાહુકાર, રાજા રાણીને મોટી કેદ, ઘણી ઉપાધિ ઘણા ધુચવાડા, આ મોહરાજાના ચોર પરવસ્તુના ચોરનાર બિચારા નાના મોટા કેદીની મુક્ત થયેલાને શી પરવા હોય ?

જીવન્મુક્તના અંતર આશય—એટલા ખુલ્લા નિર્મળ થઇ ગયા હોય છે કે તેમાં પરમજ્યોતિરૂપ આત્મા પ્રકાશી રહ્યુ છે અને એ પ્રકાશવડે, નીગોદના જીવથી માંડી, ઇંદ્ર અને મહેંદ્ર સુધી સર્વ જીવો બંધનમાં હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. તો એવા બધા જીવની તેઓ દયા કરે ! કે તેની તે પરવા ગણે ? મુનિઓ અપ્રતિબદ્ધ વિહારી કહેવાય છે એમને કોઇની પરવા નથી હોતી, કારણ કે શ્રી વીરપ્રભુપણ ગૃહસ્થનો વિનય ન કરવાના અભિગ્રહવાળા હતા.

જીવ ભલે કે મદોન્મત્ત હાથી જેવો બળવાન છે, પરંતુ હાલતો કર્મોપાધિથી બાંધેલો બિચારો શું કરે ? જીવન્મુક્ત મહાત્મા તેને કહે છે કે તું હાથી જેવો બળવાન છે, માટે તારામાં જો કે કેવું બળ છે ? અને તે જોઇને તેનાપર અવલંબન રાખી એ બળ—વીર્યને ફોરવ એટલે કર્મરૂપી દોરી તુટી જશે. મુનિઓ નિગત સ્પૃહ એટલા માટે હોય છે, કે પરવસ્તુની તેને આશા નથી, તેઓ સ્વવસ્તુ જે જ્ઞાનાદિ તેમાં મગ્ન રહે છે.

શ્રીમદ્ આનંદઘન પરવસ્તુની આશા છોડી—સ્પૃહા—છોડી, તે છોડવા આપણને શું કહે છે, તે હવે સાંભળીએ.

"આશા ઔરનકી ક્યા કીજે," (પદ ૨૭)

જ્ઞાન સુધારસ પીજે, આશા.

ભટકે દ્વારદ્વાર લોકનકે, કૂકર આશાધારી—
આતમ અનુભવ રસકે રસિયા ઉતરે ન કબહુ ખુમારી. ॥ આશા ॥ ૧
*આશા દાસી કે જે જાયે, તે જન જગકે દાસા;
આશા દાસી કરે જો નાયક, લાયક અનુભવ પ્યાસા ॥ આશા ॥ ૨
મનસા પ્યાલા પ્રેમ મસાલા, [1]બ્રહ્મ અગ્નિપર [2]જાગી;
તન [3]ભાઠી અવટાઇ પિયે કસ, જાગે અનુભવ લાલી. ॥ આશા ॥ ૩
અગમ પિયાલા પિયો મતવાલા, ચિન્હી અધ્યાતમ વાસા;
આનંદઘન ચેતન વ્હૈ ખેલે, દેખે લોક તમાસા. ॥ આશા ॥ ૪

માત્ર મુનિઓ અનુભવ રસિક હોવાથી જગત્માં કોઇના પણ દાસ નથી. અને જગતનો તમાશો જુવે છે.

આખા જગત્માં સર્વ જીવો પરની આશા સ્પૃહા રાખે છે, વાણોતર શેઠની, શેઠ રાજાની, રાજા ચક્રવર્તિની, ચક્રવર્તિ ઇંદ્રની, ઇંદ્ર મહેંદ્રની એમ સર્વ દ્રવ્ય લાલચુ પરની સ્પૃહા વાળા છે. પરંતુ મુનિઓ પરમજ્યોતિના પ્રકાશ વડે આત્મ દ્રવ્યની શુદ્ધ અપરંપાર ઋદ્ધિમાં એટલા આનંદે રહે છે કે એવી બાહ્ય ઋદ્ધિની રતિ માત્ર પણ સ્પૃહા રાખતા નથી.

જગત્માં નિર્ગ્રંથ—મુનિઓ સિવાય સર્વ માણસો આશા—તૃષ્ણાની અવધિ—છેડો પામતા નથી ભર્તૃહરિ કહે છે કે,—

निःस्वो वष्टि शतं शती दशशतं ·
लक्षं सहस्राधिपो, लक्षेशः पुनरीशतां

---

*आशाया ये दासा ते दासाः सर्वलोकस्य ।
आशा दासी येषां तेषां दासायते लोकः ॥

અર્થ—જે આશાના દાસ છે. તેઓ સર્વ લોકના દાસ છે, પરંતુ જેઓની દાસી આશા છે (અર્થાત્ જેને કોઇની આશા નથી.) તેના સર્વે લોક દાસ થઇ રહે છે.

૧ આત્મા. ૨ પ્રજ્વાળી, તપાવી' ઉષ્ણકરી, ૩ ભઠ્ઠી.

नृपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति
चक्रेशः पुनरिन्द्रतां सुरपतिः ब्राह्मं पदं वाञ्छति
ब्रह्मा शैवपदं शिवो हरिपदं
आशावधिं को गतः॥

ભાવાર્થ—જેની પાસે કોડી નથી, તે સો રૂપીઆની ઇચ્છા-સ્પૃહા-આશા રાખે છે, જેની પાસે તે થાય છે, તે હજારની, હજારવાળા લાખની, લાખવાળા રાજ્યપદની, રાજા ચક્રવર્તિની, ચક્રવર્તિ ઇંદ્રની, ઇંદ્ર બ્રહ્મપદની, બ્રહ્મા શિવપદની, શિવ હરિપદની, આશા રાખી રહ્યા છે. તો પછી આશાની અવધિને કોણ પામ્યા છે ? કોઇ નહિ માત્ર મુનિઓજ—બાકી તો સર્વે એકથી એક વધારે આશાના ગુલામોજ બન્યા હોય તેમ વર્તતા જણાય છે.

આશા—તૃષ્ણા—સ્પૃહા એ પરવસ્તુની હોવાથી બંધન રૂપ છે. અને મુનિઓ જીવન્મુક્ત હોવાથી તેમને ચૌદરાજ લોકમાં તેમજ આ લોકના સર્વ પદાર્થ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય સુદ્ધાં પરમજ્યોતિવડે જણાયા જાય છે. તેથી જે બંધન રૂપ છે એની સ્પૃહા કોઇ કાળે કરતા નથી.

આત્મ ભાવમાં સદા જાગ્રત ક્યારે ગણાય ?

जाग्रत्यात्मनि ते नित्यं बहिर्भावेषु शेरते ।
उदासते परद्रव्ये लिंगंते स्वगुणामृते ॥ १५ ॥

ગીતિ.

આતમ ભાવે જાગ્રત, બાહિર ભાવે સદાય જે સૂતા;
આલિંગી નિજ ગુણને, પરવસ્તુમાં ઉદાસ થઇ રહેતા.

અનુવાદ—જે બહિર્ભાવમાં સુએ છે તે આત્મભાવમાં જાગે છે (અને ત્યાર પછી) તે પરદ્રવ્યમાં ઉદાસીન રહી સ્વગુણ રૂપ અમૃતનું આલિંગન કરે છે.

વિવર્ણાર્થ—પરભાવમાં સુઇ જવું એટલે ઉંઘી જતાં સર્વ પરદ્રવ્યને છોડી દઇએ છીએ. તેમ જાગૃતમાં પરભાવ ત્યાગ કરી જોવો અને એ ત્યાગ થયો કે સ્વભાવમાં અવાશે. જેમ સ્વપ્ને ભાવનો ત્યાગ થયો કે પોતાની મેળે જાગ્રત સ્થિતિ આવે છે, તેમ આ કહેવાતી જા-

મન અવસ્થા જે બહિર્ભાવમાં રાખનારી સ્વપ્નશક્તિ જેવી છે—જે મોહશક્તિ છે તેનો ત્યાગ થતાંજ આત્મભાવમાં ગમન થવાય છે. અને આત્મભાવમાં ગમન થયા પછી પરદ્રવ્યમાં પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યમાં ઉદાસીન પણે વર્તાય છે-ઉપરાંઠા-થઇ પ્રવર્તાય છે, આમ બહિર્ભાવમાં સુપ્ત, આત્મભાવમાં ગમન રહી, પરભાવમાં ઉદાસીન પણે વ્યવહાર કરી-અર્થાત્ પરદ્રવ્યમાં અવ્યાપક રહી જ્ઞાન—દર્શન-આનંદ, ચારિત્ર. શાન્તતા-અરૂપતા-અગુરૂલઘુતા-વીર્ય વગેરે અનંત સદ્ગુણના અમૃતનો આસ્વાદ લે છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અનુવાદ—જેમ ઉદય પામેલો સૂર્ય મહાન્ અવકાશને[1] પ્રકાશિત કરે છે, તેમ પરમજ્યોતિવડે જેનો (અંતર) આત્મા પ્રકાશિત થયો છે એવા મુનિ મહારાજ પોતાના ચારિત્રને તે પ્રમાણે ધારણ કરે છે.[2]

સૂર્ય ઘણા ગગનમાં પોતાના કિરણ—તેજવડે પ્રકાશ કરે છે. તેમ અનુભવ જ્ઞાન પણ પોતાના ગુણરૂપી કિરણને ઘણા યોજનોમાં ફેલાવે છે.

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं, दूरेऽपि वसतां सताम्.

ભાવાર્થ—ગુણવાન જનો કે દૂર વસતા હોય તે છતાં તેના ગુણોજ પોતે દૂતપણાનું—કાસદપણાનું કાર્ય કરે છે. ફલાણા અમુક ગુણવાળા છે, એ વાત ગાઉઓ સુધી પ્રસરે છે તેમ કોનો બારણુધી પણ પહોંચે છે. આ પ્રમાણે જેમ સૂર્યના કિરણો ફેલાય છે. તેમ આત્મ ગુણો પણ ફેલાવો પામે છે.

સૂર્ય જેમ મહાન અંતરમાં પ્રકાશ કરે છે તેમ મુનિનું ચારિત્ર પણ મહાન્ અંતરમાં ફેલાય છે. એમના વિશુદ્ધ આત્માની મહત્તા સૂર્ય પ્રકાશ કરતાં અનંતગણી છે. તીર્થંકરની મહત્તાનો પ્રભાવ—તેની શાંતિનો પ્રભાવ—તેના જ્ઞાનનો પ્રભાવ ઘણા યોજન સુધી આસપાસ ઉંચે નીચે પ્રસરે છે એ કોનું અજાણ્યું છે!

પરમજ્યોતિ શાથી પ્રગટ થાય છે?

प्रच्छन्नं परमं ज्योतिरात्मनोऽज्ञानभस्मना ।
क्षणादाविर्भवत्युग्र—ध्यानवातप्रचारतः ॥ १७ ॥

ગીતિ.

અજ્ઞાન ભસ્માચ્છાદિત, પરમજ્યોતિ જે આત્મની જગમાં;
ઉગ્ર ધ્યાન વાયુથી, ક્ષણમાં પ્રગટ થતી દિસે નભમાં.

અનુવાદ—અજ્ઞાનરૂપી રાખ જેમાં ભરાયેલી છે એવા આત્માવડે જે પરમજ્યોતિ ઢંકાયેલી છે તે ઉગ્ર ધ્યાનરૂપી વાયુના પ્રચારથી એક ક્ષણવારમાં પ્રગટ થાય છે.

વિવર્ણાર્થ—અશુભ કર્મપુદ્ગલથી ભરાઇ ગયેલા આત્માવડે પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ પરમજ્યોતિરૂપ સૂર્યને એટલો આવરી રહે છે કે એ

---

૧ આકાશ—જગ્યા. ૨ ચારિત્રની પ્રભા આસપાસ ફેલાય છે.

અંધકારમાં મરણ થયું હોય તો સાતમી તમતમઃપ્રભા નર્કના ઘોર અંધકારમાં ધસડાઈ જવું પડે. પરંતુ પરમજ્યોતિના સહજ પ્રકાશથી (પ્ર-ત્રિયથી) દેખાય કે અરે આ હું શું કરૂં છું ? એમ કરતાંજ અશુભ કર્મ મટી શુભ—ધવલ કર્મથી શોભિતા આત્માવડે તે રાજર્ષિ તે કાળે મરણ શરણ થયા હોય તો સૌધર્મદેવલોકપર થકે, પરંતુ જ્યારે તે શુભ કર્મના ધવલ પુદ્ગલને પણ ઉડી શુદ્ધ ધ્યાન મગ્ન આત્માના પ્રચંડ વાયુથી શુભ અશુભ સર્વ કર્મને ઉડાવતાં એક ક્ષણમાં મોક્ષપણું પામે છે એ પ્રબળ ધ્યાનનોજ પ્રભાવ છે.

પ્રબળ ધ્યાન વાયુવડે પવન કે સ્થાન કર્મરજ જે છે તે અનંતકાળની હોય [illegible] પરમજ્યોતિને અત્યંત પ્રગટ પ્રગટ પ્રગટ કરી મુકે છે, તે આપણે અનંત મહારાજના આરિસા ભુવનમાં કેવળ ધ્યાનમાં જોયું છે. [illegible] પ્રભુના [illegible] પ્રભુનો મહિમા [illegible] પ્રભુના [illegible] ઉપશમ વિવેક અને સંવર [illegible]

[illegible]

ને તે મળે કે બીજાં કર્મ આગળ ફેંકી પગથીયાં જેવાં લાગી તો તે આ ઉપનય એણી જેવા અર્થાત્ Elevator કે Lift જેવા માલુમ પડશે.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત યોગશાસ્ત્રમાં પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત ધ્યાનના સ્વરૂપ જેને કામે લગાડે તો પણ સત્વર લાભ થાય પ્રશ્નોત્તર રત્નચિંતામણિમાં પણ આ બાબતે ધ્યાનનું સ્વરૂપ આલેખેલું છે. માટે મુમુક્ષુએ કામે લગાડવા અખંડ ભક્તિથી પણ કર્મ ક્ષય થોડીવારમાં થાય છે.

જુઓ દાખલો અનાથપરજ ઉપર પ્રભુ ભક્તિમાં લીન થઇ તીર્થંકરપદ ઉપાર્જન કર્યું

त्वत्संस्तवेन भवसंततिसंनिबद्धं
पापं क्षणात्क्षयमुपैति शरीरभाजां.

અર્થ—નાથ (પ્રભુના) સંસ્તવનથી—ભક્તિથી ભવોભવની માળાની માળા હોય, અને તેમાં કર્મ પણ ઘણા ઘણા બાંધ્યા હોય, તે સર્વ કર્મ પણ ક્ષણમાં ક્ષય પામે છે.

પરમજ્યોતિ કોણ પામી શકે[1] ?

परकीयप्रवृत्तौ ये मूकांऽधबधिरोपमाः ।
स्वगुणार्जनसज्जास्तैः परमज्योतिराप्यते ॥ १० ॥

ગીતિ.

પરકથની કરવામાં, મુંગા થઈને સદાય જે રહેતા;
પરવાતો સુણવામાં, ધ્યાન ન દેતા સદા બધિર થાતા.
પરદોષાદિ નિરીક્ષણે, ન અંધ છતાં જે અંધપણું લેતા;
સ્વગુણાર્જનમાં તત્પર, પરમજ્યોતિને અવશ્ય પ્રાપ્ત થતાં.

અનુવાદ.—જે પર વ્યાપારમાં મુંગા આંધળા અને બ્હેરાની ઉપમાને લાયક ગણાઈ–થઈ આત્મ ગુણ પ્રાપ્તિ કરવામાં સજ્જ થઇ રહે તેઓ આ પરમજ્યોતિ (અવશ્ય) પામે છે.

વિવર્ણાર્થ.—જે કંઇ દૃષ્ટિપથવડે જણાય છે, તે પરવસ્તુ છે, માટે એ પરવસ્તુના વ્યવહારમાં દુવેથી ઉપર પ્રમાણે વર્તતો તે પરમજ્યોતિ પામે છે.

[1] પરમજ્યોતિ પામવાનો અધિકારી પુરૂષ યા સ્ત્રી હોઇશકે.

પ્રથમ તો પરવસ્તુ વિષે કંઇપણ વાત બોલવી બંધ કરે, અર્થાત્ પરવસ્તુનો વ્યવહાર કરનારા લોક આપણને મુંગો કહે તે સહન કરવું.

બીજું હવેથી પરવસ્તુ જોવાની બંધ કરવી અને તેપણ એટલેસુધી કે પરવસ્તુનેજ જોનારા આપણા ઘણાખરા આંધળો આપણને આંધળા કહે.

ત્રીજું અને છેલ્લું એ કે પરવસ્તુ વિષે કોઇ વાત કરતી હોય તો તે સાંભળવી પણ નહિ એટલે કે તમને સામાન્ય લોકો એમ કહે કે તમે બહેરા છો.

આમ પરવસ્તુના વ્યવહારમાં જે પૂર્ણ મુંગા આધળા અને બહેરા ગણાય ત્યારે સ્વાત્મ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાને સજ્જ થયા જાણવા, અને સજ્જ થયા કે પરમ જ્યોતિ પોતેજ તમારી પાસે આવીને ઉભી રહેશે. માત્ર પ્રથમ બહિર્ વસ્તુ વિષે મુખે બોલવાનું, આંખે જોવાનું, કાને સાંભળવાનું અને પરવસ્તુ વિષે મનથી વિચાર કરવાનું પણ છોડી દેવું, તો હું કહું છું કે સ્વગુણ પ્રાપ્ત થવા લાગશે. અને પરમજ્યોતિ પોતેજ તમને ભેટી પડશે.

આપણે કાનવડે સાંભળીએ તો બહાર કયો અવાજ થાય છે, તે ખબર પડે, પણ એ કાનવડે સાંભળનાર કોણ છે! તે સ્થિર થઇ તપાસીએ એટલે આત્મજ્યોતિ ઝળકશે, અને તે ઝળકાટને માર્ગે પરમજ્યોતિની પણ ઝાંખી થશે.

વળી મુખ બોલતું નથી, આંખ જોતી નથી, કાન સાંભળતા નથી પરંતુ તે બધું આત્મા કરે છે. હવે આત્મા આમ કરવું છોડી દે તો પોતે હૃદયમાં આવે કે અનંત સ્વગુણ સમૂહ જણાઇ આવે. માટે મોક્ષના અધિકારીએ પરમજ્યોતિના અધિકારીએ પ્રથમ ઇંદ્રિયોથી થતાં કર્મને છોડવાં, અને પછી ઇંદ્રિયો સંબંધી કાર્યના મનમાં વિચાર પણ કરવા છોડી દેવા, અને તે છતાં તેઓ આવે તો ઝાડુ મારી કાઢી મુકવા અને કહેવું કે તમે બહાર બેસો—મગજરૂપી દિવાનખાનામાં હમણા તમારું કામ નથી, આમ થયું કે સ્વગુણ જે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અનંતચારિત્ર, અનંતવીર્ય, અનંત આનંદ વિગેરે સ્ફુરતા અનુભવાશે.

ત્યારે બોલવું શું? આત્મગુણ. ત્યારે જોવું શું? આત્મગુણ. ત્યારે સાંભળવું શું? આત્મગુણ

પરવસ્તુ તરફ ગુણ દોષ દૃષ્ટિ કેવી છે અને સ્વ વસ્તુ તરફ ગુણ દૃષ્ટિ કેવી છે?

परेषां गुणदोषेषु दृष्टिस्ते विषदायिनी ।
स्वगुणानुभवाल्लोकाद् दृष्टिः पीयुषवर्षिणी ॥१७॥

અનુવાદ—પારકા (પરવસ્તુના) ગુણ દોષ જોવાની તારી દૃષ્ટિ તને ઝેરરૂપ નીવડશે. પરંતુ આત્મગુણના અનુભવના પ્રકાશથી (ઉપજેલી) દૃષ્ટિ (તારાપર) અમૃત વર્ષાવનારી થશે.

વિવર્ણાર્થ—પ્રિય વાચક, આપણી દૃષ્ટિ બે છે. એક ઝેરી અને બીજી અમી. ઝેરી દૃષ્ટિ આપણા પ્રાણ તત્વને શોષે છે, અને અમી દૃષ્ટિ આપણા પ્રાણ તત્ત્વને પોષે છે. ઝેરી દૃષ્ટિ આપણને મારી નાંખે છે, અમી દૃષ્ટિ આપણને જીવાડે છે. ઝેરી દૃષ્ટિ આત્મઘાત કરાવે છે, અમી દૃષ્ટિ આત્મરક્ષા કરાવે છે. પારકા ગુણ દોષ જોવાથી આંખમાં ઝેર આવે છે, અને આત્મગુણ (પોતાના) ગુણ દેખવાથી આંખમાં અમૃત આવે છે.

જેમ આત્મઘાત કરનાર માણસ ઝેરથી મરે છે, તેમ પરવસ્તુના ગુણ દોષ જોતાં મરણ થાય છે—જન્મ મરણ થાય છે

પરવસ્તુ—પરપુદ્‌ગલ, ઇંદ્રિયો, તેમના વિષયો, આદશ્ય જગત્ એ પરવસ્તુ છે. તેમને જોવાથી અર્થાત્ તેમના ગુણ દોષ જોવાથી—જાણવાથી તે વસ્તુની ઇચ્છા પર એવા શરીરની પ્રાપ્તિ થયા વિના પાર પડતી નથી, અને પર એવા શરીરનું મળવું, એ આ શરીરના મરણ વિના ઘણું કરી બની શકે તેમ નથી. આમ હોવાથી આપણી પરવસ્તુની ઇચ્છાજ આપણને મારી નાંખે છે. ઇચ્છાજ આપણને ઝેર આપી પાંચ, પચીશ, પચાશ, કે પાંસઠ કે તેંસી વર્ષે, એમ રહતે રહતે કરી મારી નાંખે છે. જુઓ, વીરપરમાત્માના—પાછલા જન્મના જીવે સાધુ હોવા છતાં નહાવા ધોવાની ઇચ્છા કરી, ચાખડી પહેરવાની ઇચ્છા કરી, કષાય વસ્ત્ર પહેરવાની ઇચ્છા કરી, છત્રી ધરવાની ઇચ્છા કરી આ ઇચ્છાઓેજ મરિચિના શરીરને વારંવાર ઘણી બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ આપ્યો અને તે એક બે વખત પણ નહીં પણ ઘણીજ વખત ત્રિદંડી સન્યાસી બનાવ્યા. હવે જુઓ પરવસ્તુ એટલે ભારે કષાય વસ્ત્ર, ચાખડી લાકડી સ્નાનાદિ એ કેટલીવાર મરિચિને મરણ જન્મ આપ્યાં ! કેટલીકવાર એ પરવસ્તુની દૃષ્ટિએ—ઝેરી દૃષ્ટિએ પ્રાણ હર્યો !

પરંતુ નંદનમુનિના ભવની વખત આત્મગુણ, સ્વગુણ તરફ દૃષ્ટિ કરવાં, વિશ સ્થાનક તપ તપી અધિક અધિક નહિ પણ પૂર્ણ સ્વગુણ એટલે એવું તી-

ચંકરપણું પ્રાપ્ત કર્યું. અને સાઠ સી'તેર બોત્તેર વર્ષનું આયુષ્ય જઇ સાદી અનંત સ્થિતિવાળું આનંદમય પરમજ્યોતિ: પદ પામ્યા.

હવે જુઓ કે મારનાર કઇ દૃષ્ટિ છે, અને ઉગારનાર કઇ દૃષ્ટિ છે?

દોષ પોતામાં રાગ પરમાં દ્વેષ—પરંતુ રાગ પોતામાં દ્વેષમાં અરાગ—અદ્વેષ, બિનરાગ બિનદ્વેષ, એ સ્થિતિ સમતામાંજ અનુભવાય છે.

જેટલાં જેટલાં યુધ્ધો—ધર્મયુદ્ધો—તત્વયુધ્ધો થાય છે. તેટલાં તેટલાં સમતાની ગેરહાજરી વડેજ થાય છે. જો સમતા હોય તો સ્વપર ગુણ દોષ યથાર્થ દેખાઇ આવે છે. સ્વપર ગુણ વૃદ્ધિના માર્ગપણ લેવાય અને સ્વપર દોષ સુધરાય. ત્યારે હવે એવી સમતા કેમ આવે? તેના થોડાક ઉદાહરણ જુઓ. અને પછી તેમ આચારમાં-ક્રિયામાં મૂકો. એટલે સમતા તમારી સેવામાં આવી રહેશે; અને એ સમતા આવી તો મોક્ષની વાનગી અહીં તમને મળી એમ આપણે સમજશું

જગત્માં ત્રણ પ્રકારના મનુષ્ય છે. કેટલાક પાપોદય વડે દોષ દૃષ્ટિ છે. એટલે કે બીજાના દોષો દેખે છે. અને પોતાની પાસે પોતે હોવા છતાં બિચારાઓથી પોતાના દોષો દેખાતા નથી.

પરવસ્તુના દોષ જેવાથી નુકશાન છે તેમ તેમના ગુણ જેવાથી પણ નુકશાન છે. કારણકે પરવસ્તુની ઇચ્છા આપણને પરવસ્તુ સાથે બાંધી રાખે છે. જો પરવસ્તુની ઇચ્છા થઇ, તે પરવસ્તુ ભોગવવાને આ શરીર યોગ્ય ન હોય, તો તે પરવસ્તુ ભોગવવાને યોગ્ય બીજું શરીર લેવું પડે છે, અર્થાત્ આપણા હાલના શરીરને મારી નાખવું પડે છે. કારણકે આ શરીરના મર્યા વિના બીજું શરીર ધરવું કરીને કેમ મળે? આમ આપણે પોતાને હાથે મરીએ છીએ! આગળ કહેવામાં આવ્યું તેમ જ્યારે શરીરને મારી નાખનારી આપણે આત્માને પણ ઇચ્છા કરીએ છીએ તેથી મરણ થાય છે. કારણકે પરવસ્તુ જેવાથી ઝેરવાળી દૃષ્ટિ થઇ. અને કહેવું જોઇએ કે દૃષ્ટિવિષ સર્પની જેમ દૃષ્ટિ પડતા પ્રાણ જાય—મરણ થાય તેમ પરવસ્તુ તરફથી દૃષ્ટિ આપણને દૃષ્ટિવિષ સર્પના જેવું આપણું [illegible] અન્યોને. કારણકે [illegible] પામેલા [illegible] પણ [illegible] છે. વળી વિષ્ણુકત સર્પના ડંશથી એક વાર પ્રાણ જાય છે, પણ વિષ્ણુકત [illegible] ડંસવાથી—આ આપણે દરરોજ તેને [illegible]થી આપણા એક જનમ નહી પણ અનંતા જન્મ ગયા અને હજુ પણ [illegible] દૂર ન રાખ્યા તો મ[illegible] તેને [illegible] નહિ તોજ [illegible] થશે. [illegible] દૃષ્ટિ [illegible] છે. [illegible] પોતાને દૃષ્ટિવિષ [illegible]

છે. એમ નહિ પણ અનેકવાર મરણ આપે છે.

હવે સ્વગુણદૃષ્ટિ એ અમૃતને વર્ષાવનારી કેમ થાય છે તે આપણે જો

હું કોણ છું?

સાધન.

નહિ સાધનનો હું દેખે છે અને જે દેખાય છે તેથી દેખનાર જુદો છે. કે હું દેહ (સાધન) નથી પણ સાધનને દેખનાર કોણ છું. તેમજ આ એટલે બાહ્યસાધનાદિને પણ દેખું છું. પરંતુ હું તો સાધન હું સાધન છું એમ નથી, બાહ્યસાધન છું એ વગેરે નહિ પરંતુ સાધનને બાહ્યસાધનને દેખનાર કોણ છું એમ હું કહું છું. તેમજ બાહ્યસાધ ઘડીઆળરૂપ મનન કરી પોતાને લાગુ પાડવાનું કામ કરે છે અને સાધન આ શ્લોકપર વિવેચન લખે છે—

હું તો એ ઉભયને જાણું છું ત્યારે હું તો જાણનાર છું. બાહ્યસાધની ક્રિયાનો, તેમજ સાધનની ક્રિયાનો આમ જાણનાર—દેખનાર—જ્ઞાતા—દ્રષ્ટારૂપ છું અને જ્ઞાતા—દ્રષ્ટા ને જ્ઞાન—દર્શનથી ભિન્ન નથી. જે વિંટીરૂપ છું તે સુવર્ણરૂપથી જુદો નથી, ત્યારે આમ સ્વાત્મ ગુણ દૃષ્ટિ કરતાં હું જ્ઞાન, હું દર્શન, હું સર્વ ભાવ પદાર્થોનો જ્ઞાતા,—દ્રષ્ટા જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન ત્યાં ત્યાં હું, એમ હોવાથી સર્વત્ર વિષ્ણુ—વ્યાપક એવો હું, તે અમર નથી! અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપ હું, દર્શનરૂપ હું, તે અમર નથી? હવે મને અમર કરનાર કોણ થયું? મારી સ્વગુણ દૃષ્ટિ અમૃત વર્ષાવનારી—અમર કરનારી—અમિ દૃષ્ટિ તેજ

જેમ જ્ઞાન, દર્શન, હું છું, તેમ આનંદ પણ હું છું. જ્ઞાન દર્શનમાં રમણ પણ હું છું. અર્થાત્ ચારિત્રરૂપ પણ હું છું હવે જ્ઞાન શાશ્વત છે માટે આદિ અનંત—અમર છું. જ્ઞાન અરૂપ છે માટે હું અરૂપ છું જ્ઞાન ભારે હલકું નથી માટે હું અગુરુ લઘુ છું. તેમજ વીર્ય પણ હું જ છું. આવા અસંખ્ય અનંતા ગુણરૂપ હું છું. આ અમૃત વર્ષાવનારી અમિ દૃષ્ટિનું—સ્વાત્મગુણ દૃષ્ટિનું રૂપ તે હું છું.

પૂર્વના એક શ્લોકમાં આવી ગયું છે કે બહિર્ભાવમાં સુપ્ત રહી આત્મભાવમાં જાગૃત થઇ, પરભાવમાં ઉદાસીન રહે તો સ્વગુણનું આલંબન થાય.

એ આ સ્થળમાં સ્વગુણનું કળ કહ્યું. પરભાવ દૃષ્ટિને ઝેરી દૃષ્ટિ અને સ્વભાવને અમૃત દૃષ્ટિ ગણી—પહેલીને ઝેર વર્ષાવનારી અને બીજીને અમૃત વર્ષાવનારી ગણી.

પરદ્રવ્યમાંથી ઝેર કાઢી લેવું, અને તેને એવી કેમ બનાવવી કે ઉલટી પુષ્ટિકારક થાય કે જીવાડનાર થાય?

જેમ સોમલ ઝેર ગણાય છે, પરંતુ સોમલજ જીવાડનારો થઇ શકે છે-પુષ્ટિ આપનારો બને છે. સોમલમાં અમુક વસ્તુ મેળવી તેને મારવામાં આવે છે, તો તેમાંથી ઝેર નીકળી બાકી રહેલી સોમલની ભસ્મ પુષ્ટિકારક છે તેમ મરનાને જીવાડનારીછે પરદ્રવ્યમાંથી મમત્વરૂપીઝેર કાઢી નાખી પછી સ્વભાવમાંની તેનો આ સ્વાદ લેવામાં આવે તો અશુભકર્મની નિર્જરા થઇ, સ્વગુણનો આનંદ આપી, પોતાને માર્ગે મુક્ત રાખે અને અમરપણું આપે.

જેમકે બાપુલાલભાઇ એકાસન કરે છે,લાલન કહેછે કેબાપુલાલભાઇ એ દેહનું નામ છે. તેમાં રહી બાપુલાલ અને લાલન તથા ઉભયના ભિન્નભિન્ન કાર્યને જે જોઇ-જાણી રહ્યા છે તે જ્ઞાન-આત્મા—અણુહારી છે તેનાપર દૃષ્ટિ રાખી-તે જ્ઞાનનુંજ આલિંગન મજબુત રાખીએ તો જણાશે કે તમે અણહારી છો તો હવે ઉદાસીન રહી દેહને એકાસનમાં આહાર આપો, અને નિદ્રા આહાર ઇચ્છા ને ન કરો તો કર્મનો બંધ નહીં થાય.

જેમ પાણી ભરનારીનું ચિત્ત પોતાના બેડાના સમતોલપર પોતાના મસ્તકપર છે, તેમ તમે સ્વગુણમાં, અણુહારીપણામાં પોતે રહી, આહાર કરો, બાપુલાલને આપોતો તેમને બંધ નહીં થાય. પરંતુ પુર્વકર્મથી પામેલા શુભ આહારનું ફળ ભોગવાઇ નિર્જરા થશે. વળી શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય મહારાજ યશોવિજયજી પણ કહે છે—

" નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર."

આમ નિશ્ચય દૃષ્ટિ એટલે પોતે જ્ઞાનરૂપ અણુહારી પદરૂપ હૃદયમાં ધારી વ્યવહારે એકાસન રૂપ ભોજનદેહને આપે તો ભવસમુદ્રનો અણુહારી થઇ તે પુણ્યવંત જીવ પાર પામે.

પરમ જ્યોતિનું પ્રકાશક વિજ્ઞાન કેટલું જોઇએ.

स्वपरूद्दर्शनं श्लाघ्यं पररूपेक्षणं वृथा
एतावदेव विज्ञानं परज्योतिः प्रकाशकं ॥२०॥

અનુવાદ—સ્વરૂપનું દર્શન પ્રશંસનીય છે અને પરરૂપનું જોવું નિરર્થક છે આટલુંજ વિજ્ઞાન પરમજ્યોતિનું પ્રકાશક છે..

વિવર્ણાર્થ—પરમજ્યોતિ પ્રગટ થવાની સરલમાં સરળ રીત કઈ તો તે આટલીજ કે મનમાં એવું દૃઢ કરવું કે પર એટલે દ્રવ્યાદિને જોવુંજ વૃથા છે એમ નકી કરી સ્વરૂપને જોવું એ પ્રશસનીય છે એમ પકું ગણવું એટલે આપોઆપ પરમજ્યોતિ પ્રગટ થવા લાગશે. તેપણ એટલે સુધી કે અંતે ક્ષીણમોહગુણસ્થાનક પર આવી આદિ અનંતે પરમજ્યોતિમાં મગ્ન રહેવાશે અને વધારે કે અખંડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં એજ આત્મસ્વરૂપ.

જેમ માણસ જીવ છે, પરંતુ તેમા જીવ નીકળી ગયો પછી તે જેવો અયો લાગે છે. તેમ અર્થ પદાર્થ જીવ ગયા પછી નિરર્થક છે. તેમ પરરૂપને જોવું એ મુરદાંને જોવા જેવું છે—નિરર્થક છે. પર ચૈતન્ય અને સ્વચૈતન્યને જોવું જે સુલભ છે તે સાર્થક છે કારણકે, ચૈતનને ચૈતનનો જોઈ શકે છે.

આંખવડે જે દેખે છે, તે ચૈતન્ય અને ચૈતન્ય કોને દેખે છે. પોતાના જેવા ચૈતન્યને સ્વરૂપ સ્થિતિ વિના આંખથી પરરૂપ દેખાય છે માટે સ્વરૂપમાં રહી જોતા સર્વત્ર ચૈતન્ય ચૈતન્યનેજ નિહાળતો માલુમ પડશે. ચૈતન્યજ જ્ઞાનજ પ્રત્યક્ષ આ જગતમાં—આ વિશ્વમાં ચૌદરાજ લોકમાં સર્વત્ર પ્રકાશક અનીત થશે. આ વાત જે મહા ગમ્ય છે તે બુદ્ધિગમ્ય થશે. એટલુંજ નહિપણ અનુભવગમ્ય પણ થઈ રહેશે.

માણસો ચૈતન્યની સાથેજ વાત કરે છે. કારણકે ચૈતન્ય સાથે માણસ ન હોય તો ઉત્તર કોણ આપે? આમ સાધર્મી જીવો પરસ્પર એક બીજાને આંખદ્વારે દેખે છે અને મુખ દ્વારદ્વારએ વાત કરે—કાન સાંભળે છે. નિશ્ચય આ માનેલ જ્ઞા હોવાથી તેને જાણી રહ્યો છે

પોતાને જોવું કેમ અને આ સાથે આપુલાક દેખાય છે. ચોપડી દેખાય છે, આસન દેખાય છે. પણ ચૈતન્યકેમ દેખાય જેમ સિદ્ધ પોતાના પર પશ્ચાત્ અવલોકન કરે છે તેમ આપને હું કોણ એમ વિચાર્યા કરવું. એ હું કોણ એ પ્રશ્ન ઉચ્ચાર પછી. વિચાર અને છેવટના હૃદયમાં સંચાર થવે તે હું કેવળ પોતાને પોતે જોઈ શકાય છે.

આત્મજ્યોતિ કોને હિતકારક છે?[1]

ज्योतिरप्यात्मनो ज्योतिः परमं दीपवद्धितम्

केवलस्य दीपशतप्रज्योतिर्न वहति ॥२१॥

---

૧ આ શ્લોકનું ભાષાંતર અમે [illegible] આત્મજ્યોતિ [illegible] છે.

ગીતિ.

આતમ સન્મુખ જોવા, થોડી પરમ જ્યોતિ હિતકારી છે;
અંધ દીપવત્ બહુપણ, આત્મ વિમુખે નહિત કરતો છે.

અનુવાદ—ચક્ષુવાળાને દીવાની પેઠે થોડી પણ આત્મજ્યોતિ હિતકારક છે અને આંધળાને સેંકડો દીવા જેમ નકામા છે, તેમ પરમ જ્યોતિ ઘણી પણ હિતકારક નથી.

વિવર્ણાર્થ—આત્મ સન્મુખ થયેલાને પરમજ્યોતિ થોડી પણ હિતકારક થઇ ઉચ્ચગતિનો માર્ગ દેખાડેછે. કારણકે ચક્ષુવાળાને-દેખતાને થોડો પણ દીવો માર્ગ દેખાડે છે. પરંતુ આત્મ વિમુખ જનોને ઘણિ પરમજ્યોતિ પણ હિતકારક થતી નથી, કારણકે આંધળાને સેંકડો દીવાની જ્યોતિપણ હિત કરી શકતી નથી.

વસ્તુતઃ સૂર્યનો ઉદય અસ્ત થતો નથી. સૂર્ય તો પ્રકાશ કરી રહ્યો છે. તેનામાં રાત્રિદિવસ નથી. પણ પ્રકાશજ છે, તેમ પરમજ્યોતિનો ઉદય અસ્ત થતો નથી. તે શાશ્વત પ્રકાશરૂપ છે, સિદ્ધ સમાનજ છે. તથાપિ જેમ ઘણા પ્રકાશથી માણસ અંજાઇ જાય અને કંઇ દેખે નહિ લોચનને હવે એમ લાગે છે, કે આત્માજ પ્રત્યક્ષ છે. પરવસ્તુને જોવાને ઇંદ્રિયાદિની મદદ લેવી પડે છે, પણ આત્માતો જ્ઞાન તો આજ આજ છતાં લોકો તેને કાં ઢુંઢે છે. અનુભવ દૃષ્ટિએ ચૈતન્યને ચૈતન્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ જિન મંદિરમાં જો કે આંખદ્વારા મૂર્તિ દેખાઇ આવે છે પરંતુ ચૈતન્યદ્વારા તો પૂર્ણાનંદમય એવા પરમાત્મ ચૈતન્યજ દેખાયા. પણ પ્રતિમાજી પણ કાંઇ આંખે દેખી નથી, ચૈતનેજ દીઠી માટે ચૈતન્યને સર્વ પ્રત્યક્ષ છે એમ સિદ્ધ થાય છે, તથાપિ ધ્યાન રહિતને એટલુંતો સ્પષ્ટ થવુંજોઇએ કે, પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય છે પરદ્રવ્ય એ પરોક્ષરૂપ છે.

પ્રતિમાજીવડે પ્રભુ જોવાની યુકિત.

પરમ જ્યોતિ કોને પ્રગટ થાય છે. અને તે કેવીરીતે ?

समताऽमृतमग्नानां समाधिधूतपाप्मनां ।
रत्नत्रयमयं शुद्धं परंज्योतिः प्रकाशते ॥ २१ ॥

ગીતિ.

સમાધિ જળથી જેના, પાપો ગયા સકળ ધોવાઇને;
સમતા અમૃત મગ્નો, રત્નત્રય યુક્ત પામે જ્યોતિને.

અનુવાદ—સમતારૂપી આ અમૃતમાં જે નિમગ્ન છે અને સમાધિ જળવડે જેના પાપરૂપ મેલ ધોવાઇ ગયા એવા સાધુજનોને રત્નત્રયમય શુદ્ધ એવી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થાય છે.

વિવર્ણ—યોગના આઠ અંગમાં છેલ્લું અંગ તે સમાધિ છે અને એને માટે માર્ગાનુસારી યોગાચાર્ય શ્રીમદ્ પંતજલિમુનિ લખે છે કે—

આતો ખુલ્લે ખુલ્લું દેખાશે કે, માનવ જાતમાં પ્રભુને માનનારા બે વર્ગ હોય છે, એક પ્રતિમાપુજક, અને બીજા પ્રતિમાવડે પ્રભુપૂજક. પરંતુ કોઇ પણ વર્ગ એવો જોવામાં આવતો નથી કે, જે પથ્થર પૂજક હોય. ઉપર જણાવેલા બે વર્ગમાં મોટો ભાગ પ્રતિમાજીવડે પ્રભુપૂજક જણાય છે, અને થોડો ભાગ માત્ર પ્રતિમાપૂજક દેખાય છે કારણકે જો મોટો ભાગ પ્રતિમાપૂજક હોય તો તે માણસો પ્રતિમાજીનું વર્ણન. દર્શન, પૂજન રમરણ, અને ધ્યાન કરતા હોવાજોઇએ; પરંતુ તેમ કરતાં તો તે મોટા ભાગમાંના કોઇપણ માણસ જોવામાં આવતા નથી. જ્યારે આપણે કોઇ પણ માનવ બાંધવને થી જિનમંદિરમાં, શિવમંદિરમાં, વિષ્ણુમંદિરમાં વગેરે વગેરે જોઇએ છીએ, ત્યારે તેઓ એવું સ્તવન કરતાં સંભળાય છે કે, હે પરમાત્મન્ ! હે દીનદયાળ ! હે કૃપાસિંધુ ! વગેરે કહીને સંબોધના જોવામાં આવેછે, પરંતુ એવું કાંઇ ત્યાં જોવામાં આવતું નથી કે, જે પ્રભુ પ્રાર્થના—સ્તવન કરતાં એમ બોલતા હોય કે " હે પરમાત્માની પ્રતિમાજી ! હે દીનદયાળની પ્રતિમાજી ! હે કૃપાસિંધુની પ્રતિમાજી ! હે શ્રીજિનેશ્વરની પ્રતિમાજી ! હે શંભુની પ્રતિમાજી ! હે વિષ્ણુની પ્રતિમાજી ! વગેરે જ્યારે આમ છે, ત્યારે આપણે પ્રતિમાપૂજક શાના, આપણે પ્રભુપુજક છીએ પ્રભુનાજ આપણે દર્શન પૂજન સ્તવન રમણ ધ્યાન, વગેરે કરીએ છીએ, માટે મારા માનવ બાંધવો ! જોઇએ તો શિવ હોય, કે વૈષ્ણવ હોય, બૌદ્ધ હોય, કે બ્રાહ્મણ હોય, જૈન હોય, કે ક્રિશ્ચિયન હોય, તોપણ તે પ્રતિમાપૂજક કરતા નથી. પણ પ્રભુપૂજક પ્રભુપૂજક અને પ્રભુપૂજક સ્પષ્ટ જણાય છે—જોવાય છે—અનુભવાય છે.

આમ છતાં શામાટે લોકોને પ્રભુપૂજક, પ્રભુદર્શી વગેરેથી બોલાવતાં તેઓ રીસ કરતા હશે ! તે સમજાતું નથી.

મારે કહેવું પડે છે કે પ્રતિમાપૂજકને પણ એટલી તો કિંમત હોય છે કે, આ પ્રભુની પ્રતિમા છે. (પ્રભુને ઓળખવાનું ઉત્તમ સાધન છે.) પથ્થર નથી, જેમ દશહજાર રૂપીઆની આ નોટ, એ કંઇ કાગળ નથી, પણ દશહજાર રૂપિઆ જાણવાનું ખરેખરૂં સાધન છે, આ રાજા છે, આ આચાર્ય છે, આ ગુરૂ છે, એ-

ગીતિ.

આતમ સન્મુખ જોવા, થોડી પરમ જ્યોતિ હિતકારી છે;
અંધ દીપવત્ બહુપણ, આત્મ વિમુખે નહિત કરતો છે.

અનુવાદ—ચક્ષુવાળાને દીવાની પેઠે થોડી પણ આત્મજ્યોતિ હિતકારક છે અને આંધળાને સેંકડો દીવા જેમ નકામા છે, તેમ પરમ જ્યોતિ ઘણી પણ હિતકારક નથી.

વિવર્ણાર્થ—આત્મ સન્મુખ થયેલાને પરમજ્યોતિ થોડી પણુ હિતકારક થઇ ઉચ્ચગતિનો માર્ગ દેખાડેછે. કારણકે ચક્ષુવાળાને-દેખતાને થોડો પણ દીવો માર્ગ દેખાડે છે. પરંતુ આત્મ વિમુખ જનોને ઘણિ પરમજ્યોતિ પણ હિતકારક થતી નથી, કારણકે આંધળાને સેંકડો દીવાની જ્યાતિપણ હિત કરી શકતી નથી.

વસ્તુતઃ સૂર્યનો ઉદય અસ્ત થતો નથી. સૂર્ય તો પ્રકાશ કરી રહ્યો છે. તેનામાં રાત્રિદિવસ નથી. પણ પ્રકાશજ છે, તેમ પરમજ્યોતિનો ઉદય અસ્ત થતો નથી. તે શાશ્વત પ્રકાશરૂપ છે, સિદ્ધ સમાનજ છે. તથાપિ જેમ ઘણા પ્રકાશથી માલુમ અંજાઇ જાય અને કંઇ દેખે નહિ લોકનને હવે એમ લાગે છે, કે આત્માજ પ્રત્યક્ષ છે. પરવસ્તુને જોવાને ઇંદ્રિયાદિની મદદ લેવી પડે છે, પણ આત્માતો જ્ઞાન તો આજ આજ છતાં લોકો તેને શાં દુરે છે. અનુભવ દષ્ટિએ ચૈતન્યને ચૈતન્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ જિન મંદિરમાં જેને કે આંખદ્વારા મૂર્તિ દેખાઇ આવે છે પરંતુ ચૈતન્યદ્વારા તો પ્રભુની સમય આવા પરમાત્મ ચૈતન્યજ દેખાયા. પણ પ્રતિમાછ પણ કાંઇ આંખે દેખા નથી. ચેતનેજ લીધી માટે ચૈતન્યને સર્વ પ્રત્યક્ષ છે એમ સિદ્ધ થાય છે, તથાપિ ધ્યાન રહિતને એટલુંતો સ્પષ્ટ થયું જોઇએ કે, પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય છે પરદ્રવ્ય એ પરોક્ષરૂપ છે.

પ્રતિમાદ્વારે પ્રભુ જોવાની યુક્તિ.

પરમ જ્યોતિ કોને પ્રગટ થાય છે. અને તે કેવીરીતે ?

समताऽमृतमग्नानां समाधिसुखगामिनां ।
एतत्परमयं शुद्धं परंज्योतिः प्रकाशते ॥ २२ ॥

ગીતિ.

સમાધિ જ્ઞાનથી જોતા, પામો ગયા સકળ વિરાધનિઃ
સમતા અમૃત મગ્નો, શુદ્ધરૂપ પુન પામે જ્યોતિને.

પણ સમજાય છે, તે બીજા ધર્મવાળાઓએ તે પ્રતિમાવડે પણ નહિ સમજાય, તથા પિ સ્વદર્શનવાળાને તો પ્રતિમાજી વડે પ્રભુના દર્શન-પૂજન-સ્મરણ-મનન થયા જ કરે છે. આ પ્રમાણે આપણું માનવ જનના ત્રણ વર્ગ થયા. એટલે પહેલા મોટો વર્ગ પ્રતિમાજીવડે પ્રભુપૂજકનો બીજો વર્ગ કે જેનાથી નાનો છે, તે તેમાં પ્રભુની પ્રતિમાપૂજકોનો સમાવેશ થાય છે. એટલે કે આ વર્ગ પ્રભુને [illegible] નથી, પરંતુ પ્રતિમાજીને જાણુ—જોઈ શકે છે અને ત્રીજો વર્ગ એવો કે જેઓ પ્રભુ નીપ્રતિમાજીવડે પ્રભુને ઓળખતો નથી તેમજ આ પ્રભુની પ્રતિમા છે એમ માનતો પણ નથી.

આ સિવાય એક ચોથો વર્ગ છે, અને તે વર્ગ તો કેવળ માત્ર આ તતીય છે. એ વર્ગમાં શ્રી તીર્થંકર મહારાજ, શ્રી કેવળી મહારાજ અને અવધિજ્ઞાની અનુભવી જનોનો સમાવેશ થાય છે તેઓ પોતામાંજ પ્રભુ દેખે છે, અને તે આ રીતે સ્થાપના રાખવાની જરૂરમાં તેને સ્વરૂપ કલ્પવા દેખાતા નથી, પણ પોતામાં જણાય છે. તિજોરીમાં લાખ રુપિયા નથી, પણ મારામાં લાખ રુપિયા છે. મારું સામર્થ્યજ લાખ રુપિયા છે, હુંજ રુપિયારૂપ છું, એમ જણાય છે. ઘરમાં મોટી પ્રતિમા ને પરંતુ આ માત્ર બાહ્ય પ્રતિમા છે, બાકી પ્રભુ તો આ મારા સ્વરૂપ શરીરમાં દેખાય છે તેજ છે. હું તો એ પ્રતિમાથી પોતાપણાનો માત્ર બહુમાન પરમાત્મા રૂપ છું, એમ તેમને સમજાય છે આમ આપણું પ્રતિમાના આલંબનવડે એવું પ્રકટ કરીએ, અને તાત્વિક આત્માને ઓળખી પોતાના દેહમાંજ દેખ[illegible] માત્ર જૈનધર્મને કહે છે તેમજ ઠેઠ સુધી અનુભવે છે.

લાખે પ્રભુ પ્રતિમા વડે, લાખીએ પ્રભુ ગુણ તેમ,
નામ સ્થાપના પ્રભુ તણું, ભોરે કુપીઆ કેમ.

(લાલિત)—[illegible]

માટે આ બંનેના અનુનાથી [illegible]—[illegible] છે અને વિવેકબુદ્ધિ પૂર્ણ [illegible] પ્રતિ [illegible] કે [illegible] સમકિત [illegible] અને [illegible] પામ [illegible] છે.

સંક્ષેપ યોગના અંગો.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, [illegible] [illegible] અને સમાધિ

યું જાણી આપણું સા કોઇ તેને સન્માન આપીએ છીએ. પરંતુ એ માણસ છે, એવું જાણી આપણે તેઓનો સત્કાર કરતા નથી. સંસ્કારવડે જે માણસ રાજા થયા છે તે રાજ્ય સન્માનજ પામે છે, સંસ્કારવડે જે માણસ ગુરૂપદ પામ્યા છે, તેઓ ગુરૂ તરિકે ઓળખાઇ આપણા તરફથી ગુરૂને યોગ્ય સન્માન પામે છે; કારણકે ફળ પણ તેઓની સેવાથી ઉત્તમ મળે છે, આપણને જે દૃશ્ય છે, તે માણસ નથી પરંતુ તેમના ગુણ હોય છે, અને આપણે સ્તવના—પ્રાર્થના પણ ગુણોનીજ કરીએ છીએ, નહિં કે બે પગવાળા. બે હાથવાળા, એક માથાવાળા અને કંઇક વિચારવાળા માણસને જોઇ આપણે તેને નમીએ છીએ, માત્ર વિચાર પ્રમાણે માણસને સન્માન આપનાર થોડા છે પણ સંસ્કાર પામેલ માણસ એટલે રાજા, ગુરૂ, પ્રતિમાજી વિગેરેને સન્માન આપનારા માનવ બાંધવો ઘણા છીએ.

આવી રીતે પ્રતિમાવડે પ્રભુપૂજક કે તે ગમે તો શૈવ હોય કે વૈષ્ણવ હોય બૌદ્ધ હોય કે બ્રાહ્મણ હોય, તોપણ પરસ્પર એક બીજાને પ્રભુપૂજક છે, એમ યથાર્થ સમજી શકે છે, અને માત્ર જેઓ પ્રતિમાજીવડે પ્રભુને નથી ઓળખી શકતા એવા જુજ ઉપહાસજનક માણસો પ્રતિમાજીને પથ્થર સમજે છે. ઉપહાસજનક એટલા માટે કે તેઓ દસહજાર રૂપિયાની નોટને કાગળ ગણી શકતા નથી. રાજાને કે નરનીરને, ગુરૂને કે વિદ્વાનને, સામાન્ય માણસ માની શકતા નથી, બેંકને એક પથ્થરનો ઢગલો કહી શકતા નથી. છતાં જે ઉત્તમ સાધનવડે પ્રભુ ઓળખાય—સમજાય—ચૈતન્ય દેખાય તે ઉત્તમ સાધનરૂપ પ્રતિમાજીને પથ્થર કહે છે, જેઓ સંસારિક સાધનોમાં ગુણ જોઇ શકે છે, તેમને જેમ દશહજાર રૂપિયાની નોટ એ કાગળનો કકડો નથી પણ રૂપિયા છે તેમ પ્રભુની પ્રતિમા એ પ્રતિમા નથી પણ પ્રભુ છે, ગુણદૃષ્ટિને ગુણ દેખાય છે. દોષદૃષ્ટિને દોષ દેખાય છે. ગુણ જોવામાં જે અંધ છે તેઓજ બેંકને પથ્થરનો ઢગલો, રાજાને ભિખારી, નોટને કાગળનો કકડો સમજે છે. વ્યવહાર પણ સઘળો પ્રતિમાસાધ્ય છે, પણ વ્યવહારિક કાર્યગુણનો આરોપ કર્યા વિના પ્રતિમા દોષે પણ કરી શકતા નથી.

જેમ બ્રિટિશ રાજ્યની નોટ રૂશિયામાં કદાચ કાગળ ગણાય, તેમ રૂશિયાની નોટ બ્રિટિશ રાજ્યમાં કાગળ ગણાય. પણ જુદાજુદા રાજ્યમાં પણ જુદાજુદા રાજ્યની નોટો એ કંઇ ઓછી કિંમતે વેચાય છે. પણ એકદમ કાગળ તરિકે નહિ હિંદુસ્તાનના વોઇસરોય ઇંગ્લાંડમાં કદાચ દેશત માણસ ગણાત પણ રાજ્યવડે અધિકાર પામેલ ઇંગ્લાંડના તે માણસ હિંદુસ્તાનમાં તો વોઇસરોયજ છે. આ પ્રમાણે એક ધર્મના ગુરૂ અન્ય ધર્મમાં ગુરૂ નહિ મનાય એક ધર્મમાં પ્રભુની પ્રતિમાજે

સમદૃષ્ટિ—સર્વના દુઃખ માથે લેનાર ક્રાઇસ્ટને સંભારી પરદુઃખ પોતે લેવાં પરોપકારમાં પ્રાણાર્પણ કરવો પડે તો કરવો એ વાત હૃદયમાં રાખી શનિવાર, રવિવારની તકરાર દૂર રાખી, શનિવારે પણ કરેલા પરોપકારને ઉત્તમ માને છે અને રવિવારે પણ પોતાના બાંધવોએ તેમ કર્યું હોય તો ઉત્તમ માને છે.

વિષમદૃષ્ટિ—મંદિરમાં જોડા ઉતારી જવા કે પાઘડી ઉતારી જવાની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ આર્ય—પોતે જોડા ઉતારી સ્વમંદિરનું માન જાળવે છે અને પોતાના યુરોપિયન બંધુને પોતાના મંદિરમાં ટોપી ઉતારતાં જોઇ સ્વમંદિરનું માન જાળવતાં જોઇ હર્ષિત થાય છે, તેમજ સમદૃષ્ટિ યુરોપીયન બીજાઓને પોતાના મંદિરમાં જોડા ઉતારી જતો જોઇ હર્ષ પામે છે, ધર્મક્રિયા તરફ સન્માનવૃત્તિને આ સમદૃષ્ટિ બાંધવો મુખ્ય ગણે છે અને એ સમદૃષ્ટિનો પ્રકાર એ ધર્મ સન્માનનો પ્રકાર એક માથું ઉઘાડું મુકી બીજા પગ ઉઘાડા મુકી પણ કરે છે તેને વ્યાજબી ગણે છે. આવા ઉદાહરણો ઘણાંજ મળે, પરંતુ તે સમદૃષ્ટિને મળે આમાં ગુણ જોવાયા છે. પરંતુ દોષપણ સમદૃષ્ટિ યથાર્થદૃષ્ટિ હોવાથી જોઇ શકે છે. જેમકે—

ચાઇનીઝ સ્ત્રી પગનાના કરી તેમ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ કમર નાની કરી પોતાને સુંદર માને છે, વગેરે વગેરે સુંદરતાનો ભાવ એક તો દેખાડવાના સ્થાન માત્ર ભિન્ન છે.

માટે પાપમલને સમાધિવડે ધોઇ સમતા રસમાં મગ્ન થતાંજ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પર શુદ્ધ એવી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થશે.

જ્ઞાનરૂપ પોતે હોવા છતાં કેમ તે કુંઠિત રહે છે. લાલન દેહમાં રહેલો લાલનને અને બીજા માનવ બાંધવ—એનોને જોઇ રહ્યો છું, માટે દર્શન છે. અને તેમને તથા તેમના વિચાર-ઉચ્ચાર—આચારને જાણી રહ્યો છે માટે જ્ઞાન છે અને એ ઉભયમાં રમણ કરું છું, માટે ચારિત્ર છું. વળી જેમ મારૂં મારૂં કંઇ નથી, તેમ સ્વપ્રકાશક પોતે શુદ્ધ આત્મા છે, આમ થતાંજ પરમજ્યોતિ પ્રગટે છે.

" જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન
ચરણ વિષે ઉલકે પલટે છે,
એમ રમણ કરતો હું લાલન
રત્નત્રયી મહીં નિત્ય વસે છે. "

લેખકને પરમજ્યોતિની કંઇ ઝાંખી થતાંજે સ્ફુર્યું તેનું ટુંક ચિત્ર જણાવે ધ્યાનના બે પદમાં છે

યમ—અહિંસા—સત્ય—અસ્તેય—બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ.

નિયમ—શૌચ-સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન.

આસન—સિદ્ધાસન-વીરાસન-પદ્માસન વિગેરે.

પ્રાણાયામ—રેચક-પૂરક અને કુંભક.

પ્રત્યાહાર—પાંચેઇન્દ્રિયોને તેના વિષયોથી વિમુખ કરી ચિત્તને શાંત કરી સ્વરૂપ પામવું તે.

ધારણા—એવાં ચિત્તને અમુક દેશમાં બાંધવું તે.

ધ્યાન—તેજની ધારણા એ ચિત્તને ધ્યેયમાંજ ચાલુ રાખવું તે.

સમાધિ—અન્ય સ્વરૂપથી અતિરિક્ત થઇ તેજ સ્વરૂપનું નિર્ભાસન થવું તે.

સમાધિ—સમ-આધિ-સરખું-સમાનચિત્ત સરખું મન કે સમાન ચિત્ત ક્યારે થાય છે કે જ્યારે પાપરૂપી મેલ ધોવાય ત્યારે પાપરૂપી મળ ધોવાય ક્યારે! જ્યારે કોઇપણ પ્રકારે પરને પીડા આપવાનું બંધ રહે ત્યારે.

સમતારૂપી અમૃતમાં નિમગ્ન ક્યારે થવાય છે કે જ્યારે સમાધિયુક્ત મન હોય, પાપ રહિત મન–પક્ષપાત રહિત મન થાય છે ત્યારે નદિનો એકમાં રાગ બીજામાં કેટલાક ગુણદૃષ્ટિ છે એટલે કે પુણ્ય દીપકે પરજીવના પુણ્યને દેખે છે, અને પોતાની પાસે પોતે હોવા છતાં પોતાના પુણ્યને દેખતા નથી. કેટલાક યથાર્થદૃષ્ટિ કે સમદૃષ્ટિ હોય છે. જે પોતાના પાપ અને પરના પાપ જેવાં છે તેવાં દેખે છે, તેમજ પરનાં પુણ્ય તેમજ પોતાના પુણ્ય પણ દેખે છે આ યથાર્થદૃષ્ટિ નિષ્પક્ષપાતિ હોય છે અને તેમનેજ પરમાં અને પોતાનામાં સમદૃષ્ટિ કે સમતા હોય છે. તેમાંજ તે રમમાણ કે મગ્ન હોય છે

વિષમદૃષ્ટિ ચોથ પાંચમ ઉદયાત્ અસ્તાત્ અગ્યારસની–શનિ રવિની લડાઇ કરે છે. સમદૃષ્ટિ પ્રતિક્રમણમાં પાપ આલોચવાનું પ્રથમ ધ્યાન રાખી પોતાના ગચ્છ પરંપરા પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરી અને અન્યને તેના ગચ્છ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ પાપનું આલોચવું થયું જોઇ આનંદ માને છે, વિષમદૃષ્ટિ ઉદય અગ્યારસ અને અસ્ત અગ્યારસની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ એક તુળશીના પત્રપર રહે એટલો ફળાહાર કરી પ્રભુ ભજન સર્વત્ર સમભાવરૂપ પ્રેમમાં કે સમતામાં મહાલે છે

વિષમદૃષ્ટિ—શનિવારે અને રવિવારે કાઉસ્સગ્ગને સંભારવો એમ કરી લડી મરે છે,

સમદૃષ્ટિ—અર્થના દુઃખ સાથે જેનાર [illegible] પરદુઃખ પોતે જેવા પરોપકારમાં આજુબાજુ કરવો પડે તો કરવો. એ વાત હૃદયમાં રાખી [illegible] વિચારની તારતમ્ય દૂર રાખી, સમકિતી પણ કેવા પરોપકારને ઉત્તમ માને છે અને [illegible] પણ પોતાના [illegible] નેમ કર્યું હોય તો ઉત્તમ માને છે.

વિષમદૃષ્ટિ—મંદિરમાં જોડા ઉતારી જવા કે પાઘડી ઉતારી જવાની ના [illegible] છે, સમદૃષ્ટિ આર્ય—પોતે જોડા ઉતારી મંદિરનું માન જાળવે છે અને પોતાના યુરોપિયન અગ્રેને પોતાના મંદિરમાં ટોપી ઉતારવાનો અને મંદિરનું માન જાળવતાં જોઈ હર્ષિત થાય છે, તેમજ સમદૃષ્ટિ યુરોપિયન [illegible] પોતાના મંદિરમાં જોડા ઉતારી જતો જોઈ હર્ષ પામે છે. ધર્મક્રિયા [illegible] ને આ સમદૃષ્ટિ આપણો મુખ્ય અંગ છે અને એ સમદૃષ્ટિનો પ્રકાશ જૈન ધર્મ [illegible] માનનો પ્રકાશ [illegible] આવ્યું [illegible] જીવન પણ [illegible] તેને ઓળખી શકે છે. આવા ઉદાહરણો ઘણાજ છે, પરંતુ તે સમદૃષ્ટિને અંગે [illegible] માં ગુણ જોવાયા છે. પરંતુ [illegible] સમદૃષ્ટિ યથાર્થદૃષ્ટિ હોવાથી જૈન [illegible] કેમકે–

[illegible] જેમ [illegible] જોવા [illegible] માને છે. [illegible] સુંદરતાનો [illegible] જિસ છે.

માટે પાપમલને [illegible] સમતા [illegible] જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પર શુદ્ધ [illegible] પરમજ્યોતિ [illegible]

જ્ઞાનરૂપ પોતે [illegible] તે [illegible] અને [illegible] દર્શન [illegible] તેમના [illegible] ચારિત્ર [illegible] પોતે [illegible]

" જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તે. દર્શન
બાહ્ય વિષે હતો પડતો છે,
એમ રમણ કરતો હું જ્ઞાન
સ્વરૂપથી અહીં નિરખે છે. "

[illegible]

યમ—અહિંસા—સત્ય—અસ્તેય—બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ.

નિયમ—શૌચ-સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન.

આસન—ભદ્રાસન-વીરાસન-પદ્માસન વિગેરે.

પ્રાણાયામ—રેચક-પૂરક અને કુંભક.

પ્રત્યાહાર—પાંચેન્દ્રિયોને તેના વિષયોથી વિમુખ કરી ચિત્તને શાંત કરી સ્વરૂપ પામવું તે.

ધારણા—એવાં ચિત્તને અમુક દેશમાં બાંધવું તે.

ધ્યાન—તેજની ધારણા એ ચિત્તને ધ્યેયમાંજ ચાલુ રાખવું તે.

સમાધિ—અન્ય સ્વરૂપથી વ્યતિરિક્ત થઇ તેજ સ્વરૂપનું નિર્ભાસન થવું તે.

સમાધિ—સમ-આધિ-સરખું-સમાન ચિત્ત સરખું મન કે સમાન ચિત્ત કયારે થાય છે કે જ્યારે પાપરૂપી મેલ ધોવાય ત્યારે પાપરૂપી મલ ધોવાય કયારે? જ્યારે કોઇપણ પ્રકારે પરને પીડા આપવાનું બંધ રહે ત્યારે.

સમતારૂપી અમૃતમાં નિમગ્ન કયારે થવાય છે કે જ્યારે સમાધિયુક્ત મન હોય, પાપ રહિત મન-પક્ષપાત રહિત મન થાય છે ત્યારે નહિતો એકમાં રાગ બીજામાં કેટલાક ગુણદૃષ્ટિ છે એટલે કે પુણ્ય દીપકે પરજનના પુણ્યને દેખે છે, અને પોતાની પાસે પોતે હોવા છતાં પોતાના પુણ્યને દેખતાં નથી. કેટલાક યથાર્થદૃષ્ટિ કે સમદૃષ્ટિ હોય છે. જે પોતાના પાપ અને પરના પાપ જેવાં છે તેવાં દેખે છે, તેમજ પરનાં પુણ્ય તેમજ પોતાના પુણ્ય પણ દેખે છે આ **યથાર્થદૃષ્ટિ** નિષ્પક્ષપાતિ હોય છે અને તેમનેજ પરમાં અને પોતાનામાં સમદૃષ્ટિ કે સમતા હોય છે. તેમાંજ તે રમમાણ કે મગ્ન હોય છે

વિષમદૃષ્ટિ થાય પાંચમ ઉદયાત્ અગ્નાત્ અગ્યારસની-રાત્રિ રવિની વકાલત કરે છે. સમદૃષ્ટિ પ્રતિક્રમણમાં પાપ આલોવવાનું પ્રથમ ધ્યાન રાખી પોતાના ગચ્છ પરંપરા પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરી અને અન્યને તેના ગચ્છ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ પાપનું આલોવવું થયું જોઇ આનંદ માને છે, વિષમદૃષ્ટિ ઉદય અગ્યારસ અને અસ્ત અગ્યારસની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ એક ત્રાજવાના પલ્લાપર રહે એટલા ઉપકાર કરી પ્રભુ ભજન સહિત સમભાવરૂપ પ્રેમમાં કે સમતામાં મહાલે છે

વિષમદૃષ્ટિ—રાત્રિવાદે અને રવિવાદે કાછડાને સંભારતો એમ કરી નહી ખરે એ

સમદૃષ્ટિ—સર્પના દુઃખ માટે કેનાર કાકડને મારી પરદુઃખ પોતે લઇ પરોપકારમાં પ્રાણીપણું કરવો પડે તો કરવો એ વાત હૃદયમાં રાખી શનિવાર, રવિવારની તકરાર દૂર રાખી, શનિવારે પણ કરેલા પરોપકારને ઉત્તમ માને છે અને રવિવારે પણ પોતાના બાંધવોએ નેમ કર્યું હોય તો ઉત્તમ માને છે

વિષમદૃષ્ટિ—મંદિરમાં જોડા ઉતારી જવા કે પાઘડી ઉતારી જવાની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ આર્ય—પોતે જોડા ઉતારી સ્વમંદિરનું માન જાળવે છે અને પોતાના યુરોપિયન બંધુને પોતાના મંદિરમાં ટોપી ઉતારવા જોઇ સ્વમંદિરનું માન જળવાતાં જોઇ હર્ષિત થાય છે, તેમજ સમદૃષ્ટિ યુરોપીયન બીજાઓને પોતાના મંદિરમાં જોડા ઉતારી જતા જોઇ હર્ષ પામે છે, ધર્મક્રિયા તરફ સન્માનદર્શન તે આ સમદૃષ્ટિ બાંધવો મુખ્ય અંગ છે અને એ સમદૃષ્ટિનો પ્રકાર જૈન ધર્મ સન્માનનો પ્રકાર એક માગું છે . . . મકી બીજા પણ ઉપાડ મૂકી પણ . . છે તેને વાજબી ગણે છે. આવા ઉદાહરણો ઘણાંજ મળે, પરંતુ તે સમદૃષ્ટિને માટે આમાં ગણ્યાં જોવાયા છે. પરંતુ રોપવતુ સમદૃષ્ટિ યથાર્થદૃષ્ટિ હોવાથી જોઇ શકે છે જેમકે–

આફ્રીકાની સ્ત્રી પગનાનાં કરી તેમ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ કમર નાની કરી પોતાને સુંદર માને છે, નાક વગેરે સુંદરતાનો ભાવ એક તો દેખાવાના સ્થાન માત્ર ભિન્ન છે

માટે પાપમદને સમાધિવડે પોતાના અમારા હૃદયમાં પણ સહજ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પર ગાઢ એવી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થશે.

જ્ઞાનરૂપ પોતે હોવા છતા કેમ તે ફુરિત કરે છે આત્મા દેહમાં રહેલા આત્માને અને બીજા માનવ બંધુ-ઓને જોઇ શક્યો છું. માટે દર્શન છે. અને તેમને તથા તેમના વિચાર-ઉચ્ચાર-આચારને જાણી શકો છો માટે જ્ઞાન છે અને હું ઉપયોગમાં રમણ કરું છું. માટે ચારિત્ર છું. વળી તેમ બાહ્ય મારું કોઇ નથી, તેમ જ પ્રકાશ પોતે ગાઢ આમાં છે, આમ સહજ પરમજ્યોતિ પ્રગટે છે

" જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન
ચરણ વિષે ઠરો પલટે છે,
એમ રમણ કરનો હું ચેતન
રત્નત્રયી મહીં નિત્ય વસે છે. "

એમ આને પરમજ્યોતિની કરે અર્થ બતાવે, હવે તેનું કૈક નિરૂપણ કરે બાનના બે પદમાં છે

યમ—અહિંસા—સત્ય—અસ્તેય—બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ.

નિયમ—શૌચ-સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન.

આસન—સિદ્ધાસન-શીર્ષાસન-પદ્માસન વિગેરે.

પ્રાણાયામ—રેચક-પૂરક અને કુંભક.

પ્રત્યાહાર—પાંચેય ઇંદ્રિયોને તેના વિષયોથી વિમુખ કરી ચિત્તને શાંત કરી સ્વરૂપ પામવું તે.

ધારણા—એવાં ચિત્તને અમુક દેશમાં બાંધવું તે.

ધ્યાન—તેવી ધારણા એ ચિત્તને ધ્યેયમાંજ ચાલુ રાખવું તે.

સમાધિ—અન્ય સ્વરૂપથી વ્યતિરિક્ત ફક્ત તેજ સ્વરૂપનું નિર્ભાસન થવું તે.

સમાધિ—સમ-આધિ-સરખું-સમાનચિત્ત સરખું મન કે સમાન ચિત્ત ક્યારે થાય છે કે જ્યારે પાપરૂપી મેલ ધોવાય ત્યારે પાપરૂપી મલ ધોવાય ક્યારે? જ્યારે કોઇપણ પ્રકારે પરને પીડા આપવાનું બંધ થાય ત્યારે

સમતારૂપી અમૃતમાં નિમગ્ન ક્યારે થવાય છે કે જ્યારે સમાધિયુક્ત મન હોય, પાપ રહિત મન—પક્ષપાત રહિત મન થાય છે ત્યારે નહિતો એકમાં રાગ બીજામાં કેટલાક ગુણદૃષ્ટિ છે એટલે કે પુણ્ય રીપતે પરજનના પુણ્યને દેખે છે, અને પોતાની પાસે પોતે હોવા છતાં પોતાના પુણ્યને દેખતાં નથી. કેટલાક યથાર્થદૃષ્ટિ કે સમદૃષ્ટિ હોય છે. જે પોતાના પાપ અને પરના પાપ જેવાં છે તેવાં દેખે છે, તેમજ પરનાં પુણ્ય તેમજ પોતાના પુણ્ય પણ દેખે છે આ **યથાર્થદૃષ્ટિ** નિષ્પક્ષપાતિ હોય છે અને તેમનેજ પરમા અને પોતાનામાં **સમદૃષ્ટિ કે સમતા** હોય છે. તેમાંજ તે રમમાણ કે મગ્ન હોય છે

વિષમદૃષ્ટિ ચોથ પાંચમ ઉદયાત્ અસ્તાત્ અગ્યારસની–શનિ રવિની લડાઇ કરે છે. **સમદૃષ્ટિ** પ્રતિક્રમણમાં પાપ આલોવવાનું પ્રથમ ધ્યાન રાખી પોતાના ગચ્છ પરંપરા પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરી અને અન્યને તેના ગચ્છ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ પાપનું આલોવવું થયું જોઇ આનંદ માને છે, **વિષમદૃષ્ટિ** ઉદય અગ્યારસ અને અસ્ત અગ્યારસની તકરાર કરે છે, **સમદૃષ્ટિ** એક તુળસીના પત્રપર રહે એટલો ફળાહાર કરી પ્રભુ ભજન સર્વત્ર સમભાવરૂપ પ્રેમમાં કે સમતામાં મહાલે છે

વિષમદૃષ્ટિ—શનિવારે અને રવિવારે ક્રાઇસ્ટને સંભારવો એમ કરી લડી મરે છે.

સમદૃષ્ટિ—સર્વના દુઃખ માથે લેનાર ક્રાઇસ્ટને સંભારી પરદુઃખ પોતે લેવા પરોપકારમાં પ્રાણાંપણ કરવો પડે તો કરવો એ વાત હૃદયમાં રાખી શનિવાર, રવિવારની તકરાર દૂર રાખી, શનિવારે પણ કરેલા પરોપકારને ઉત્તમ માને છે અને રવિવારે પણ પોતાના બાંધવોએ તેમ કર્યું હોય તો ઉત્તમ માને છે.

વિષમદૃષ્ટિ—મંદિરમાં જોડા ઉતારી જવા કે પાઘડી ઉતારી જવાની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ આર્ય—પોતે જોડા ઉતારી સ્વમંદિરનું માન જાળવે છે અને પોતાના યુરોપિયન બંધુને પોતાના મંદિરમાં ટોપી ઉતારતાં જોઈ સ્વમંદિરનું માન જાળવતાં જોઈ હર્ષિત થાય છે, તેમજ સમદૃષ્ટિ યુરોપીયન બીજાઓને પોતાના મંદિરમાં જોડા ઉતારી જતો જોઈ હર્ષ પામે છે, ધર્મક્રિયા તરફ સન્માનવૃત્તિને આ સમદૃષ્ટિ બાંધવો મુખ્ય ગણે છે અને એ સમદૃષ્ટિનો પ્રકાશ એ ધર્મ સન્માનનો પ્રકાશ એક માથું ઉઘાડું મકી બીજા પગ ઉઘાડા મૂકી પણ કરે છે તેને વ્યાજબી ગણે છે. આવા ઉદાહરણો ઘણાજ મળે, પરંતુ તે સમદૃષ્ટિને મળે આમાં ગુણ જોવાયા છે. પરંતુ દોષપણ સમદૃષ્ટિ યથાર્થદૃષ્ટિ હોવાથી જોઈ શકે છે. જેમકે—

આફ્રીકનીસ સ્ત્રી પગનાના કરી તેમ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ કમર નાની કરી પોતાને સુંદર માને છે, વગેરે વગેરે સુંદરતાનો ભાવ એક તો દેખાડવાના સ્થાન માત્ર ભિન્ન છે.

માટે પાપમલને સમાધિવડે ધોઇ સમતા રસમાં મગ્ન થતાંજ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પર શુદ્ધ એવી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થશે.

જ્ઞાનરૂપ પોતે હોવા છતાં કેમ તે કુંઠિત રહે છે. લાલન દેહમાં રહેલો લાલનને અને બીજા માનવ બાંધવ—એનોને જોઇ રહ્યો છું, માટે દર્શન છે. અને તેમને તથા તેમના વિચાર—ઉચ્ચાર—આચારને જાણી રહ્યો છે માટે જ્ઞાન છે અને એ ઉભયમાં રમણ કરું છું, માટે ચારિત્ર છું. વળી જેમ મારું મારું કોઈ નથી, તેમ સ્વપ્રકાશક પોતે શુદ્ધ આત્મા છે, આમ થતાંજ પરમજ્યોતિ પ્રગટે છે.

" જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન
ચરણ વિષે ઉલટે પલટે છે,
એમ રમણ કરતો હું લાલન
રત્નત્રયી મહીં નિત્ય વસે છે. "

લેખકને પરમજ્યોતિની કંઇ ઝાંખી થતાંજે સ્ફુર્યું તેનું કંઇક ચિત્ર સારીર્ષ ધ્યાનના જ પદમાં છે

યમ—અહિંસા—સત્ય—અસ્તેય—બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ.

નિયમ—શૌચ-સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઇશ્વરપ્રણિધાન.

આસન—ભદ્રાસન-વીરાસન-પદ્માસન વિગેરે.

પ્રાણાયામ—રેચક-પૂરક અને કુંભક.

પ્રત્યાહાર—પાંચેન્દ્રિયોને તેના વિષયોથી વિમુખ કરી ચિત્તને શાંત કરી સ્વરૂપ પામવું તે.

ધારણા—એવા ચિત્તને અમુક દેશમાં બાંધવું તે.

ધ્યાન—તૈલની ધારવત્ એ ચિત્તને ધ્યેયમાંજ ચાલુ રાખવું તે.

સમાધિ—અન્ય સ્વરૂપથી વ્યતિરિક્ત થઇ તેજ સ્વરૂપનું **નિર્ભાસન** થવું તે.

સમાધિ—સમ-આધિ-સરખું-સમાન ચિત્ત સરખું મન કે સમાન ચિત્ત ક્યારે થાય છે કે જ્યારે પાપરૂપી મેલ ધોવાય ત્યારે પાપરૂપી મન ધોવાય ક્યારે? જ્યારે કોઇપણ પ્રકારે પરને પીડા આપવાનું બંધ રહે ત્યારે.

સમતારૂપી અમૃતમાં નિમગ્ન ક્યારે થવાય છે કે જ્યારે સમાધિયુક્ત મન હોય, પાપ રહિત મન-પક્ષપાત રહિત મન થાય છે ત્યારે નહિતો આમાં રામ જીવનમાં કેટલાક શુભદૃષ્ટિ છે એટલે કે પુણ્ય દીપકે પરજીવના પુણ્યને દેખે છે, અને પોતાની પાસે પોતે હોવા છતાં પોતાના પુણ્યને દેખતાં નથી. કેટલાક યથાર્થદૃષ્ટિ કે સમદૃષ્ટિ હોય છે. જે પોતાના પાપ અને પરના પાપ જેવાં છે તેવાં દેખે છે, તેમજ પરનાં પુણ્ય તેમજ પોતાના પુણ્ય પણ દેખે છે આ **યથાર્થદૃષ્ટિ** નિષ્પક્ષપાતિ હોય છે અને તેમનેજ પરમાં અને પોતાનામાં **સમદૃષ્ટિ કે સમતા** હોય છે. તેમાંજ તે રમમાણ કે મગ્ન હોય છે

વિષમદૃષ્ટિ ચોથ પાંચમ ઉદયાત્ અસ્તાત્ આરંવારની-શનિ રવિની પકડા કરે છે. **સમદૃષ્ટિ** પ્રતિક્રમણમાં પાપ આલોચવાનું પ્રથમ ધ્યાન રાખી પોતાના મતના પર્યંત પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરી અને અન્યને તેના મત પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ પાળવું આલોચવું થયું જોઇ આનંદ માને છે. **વિષમદૃષ્ટિ** ઉદય અગ્યાન્સ અને અન્ય આચારની તકરાર કરે છે, **સમદૃષ્ટિ** એક પુણ્યશીલા પવ્વર રહે કંઇપણ વ્યવહાર કરી પ્રભુ ભજન ભક્તિ સમભાવરૂપ પ્રેમમાં કે સમતામાં મગ્ન રહે છે.

વિષમદૃષ્ટિ—શનિવારે અને રવિવારે પાખ્ખીને સંભારતો એમ કરી ઘડી ભરે છે

સમદૃષ્ટિ—સર્વના દુઃખ માથે લેનાર ક્રાઇસ્ટને સંભારી પરદુઃખ પોતે લેવાં પરોપકારમાં મારણપણુ કરવો પડે તો કરવો એ વાત હૃદયમાં રાખી શનિવાર, રવિવારની તકરાર દૂર રાખી, શનિવારે પણુ કરેલા પરોપકારને ઉત્તમ માને છે અને રવિવારે પણુ પોતાના બાંધવોએ તેમ કર્યું હોય તો ઉત્તમ માને છે.

વિષમદૃષ્ટિ—મંદિરમાં જોડા ઉતારી જવા કે પાઘડી ઉતારી જવાની તકરાર કરે છે, સમદૃષ્ટિ આર્ય—પોતે જોડા ઉતારી સ્વમંદિરનુ માન જાળવે છે અને પોતાના યુરોપિયન બન્ધુને પોતાના મંદિરમાં ટોપી ઉતારતાં જોઇ સ્વમંદિરનું માન જાળવતાં જોઇ હર્ષિત થાય છે, તેમજ સમદૃષ્ટિ યુરોપીયન બીજાઓને પોતાના મંદિરમાં જોડા ઉતારી જતો જોઇ હર્ષ પામે છે, ધર્મક્રિયા તરફ સન્માનવૃત્તિ ને આ સમદૃષ્ટિ બાંધવો મુખ્ય ગણે છે અને એ સમદૃષ્ટિનો પ્રકાર એ ધર્મ સન્માનનો પ્રકાર એક માથું ઉઘાડું મૂકી બીજા પગ ઉઘાડા મૂકી પણુ કરે છે તેને વ્યાજબી ગણે છે. આવા ઉદાહરણો ઘણુાજ મળે, પરંતુ તે સમદૃષ્ટિને મળે આમાં ગુણ જોવાયા છે. પરંતુ દોષપણ સમદૃષ્ટિ યથાર્થદૃષ્ટિ હોવાથી જોઇ શકે છે. જેમકે—

ચાઇનીસ સ્ત્રી પગ નાના કરી તેમ યુરોપીયન સ્ત્રીઓ કમર નાની કરી પોતાને સુંદર માને છે, વગેરે વગેરે સુંદરતાનો ભાવ એક તો દેખાડવાના સ્થાન માત્ર ભિન્ન છે.

માટે પાપમલને સમાધિવડે ધોઇ સમતા રસમાં મગ્ન થતાંજ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પર શુદ્ધ એવી પરમજ્યોતિ પ્રગટ થશે.

જ્ઞાનરૂપ પોતે હોવા છતાં કેમ તે કુંઠિત રહે છે. લાઘન દેહમાં રહેલો લાઘનને અને બીજા માનવ બાંધવ—એનોને જોઇ રહ્યો છું, માટે દર્શન છે. અને તેમને તથા તેમના વિચાર—ઉચ્ચાર—આચારને જાણી રહ્યો છે માટે જ્ઞાન છે અને એ ઉભયમાં રમણુ કરું છું. માટે ચારિત્ર છું. વળી જેમ મારું મારું કંઇ નથી, તેમ સ્વપ્રકાશક પોતે શુદ્ધ આત્મા છે, આમ થતાંજ પરમજ્યોતિ પ્રગટે છે.

" જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન
ચરણુ વિષે ઉલટે પલટે છે,
એમ રમણુ કરતો હું લાઘન
રત્નત્રયી મહીં નિત્ય વસે છે. "

લેખકને પરમજ્યોતિની કંઇ ઝાંખી થતાં જે સ્ફુર્યું તેનું કોઇક મિત્ર સાધીર્દ ધ્યાનના બે પદમાં છે

" દેખું જુઠું હું આજ અને મને કોઈ કહેતું
'જગત્ ખોટું' તો તે મેં હવે જાણ્યું "

વળી તે ઉપરાંત આ પ્રકારે પણ ભાસન થયું કે.

In me there shines
The soul of whole
Encentring and encircling all
Twixt God and men
There is no wall.
Effect and cause
In me e'er roll.

આખા વિશ્વમાં જે આત્મજ્યોતિ પ્રકાશી રહી છે તે મારામાં પ્રકાશી રહી છે સર્વનું મધ્યબિંદુ અને પરિધિ પણ તેજ છે અર્થાત્ દર્શનરૂપ છે. તેમજ જ્ઞાનરૂપ પણ તેજછે, પરમાત્મા અને અંતરાત્મામાં હવે કંઇ અંતરનથી કાર્યરૂપે અને કારણરૂપે ઉભયરૂપે મારામાં સર્વ ચાલતું પ્રતિબિંબ છે.

પરમજ્યોતિના પ્રકાશથી ત્રણે જગત્ને વંદ્ય કોણ થયા છે ?

तीर्थंकरा गणधरा लब्धिसिद्धाश्च साधवः ।
संजातास्त्रिजगद्वंद्याः परज्योतिःप्रकाशनः ॥२३॥

ગીતિ.

ગણધર શ્રી તીર્થંકર, લબ્ધિવાન જે સમસ્ત મુનિરાજો;
પરમજ્યોતિ પ્રકાશે, જગતવંદ્ય જઇ પામ્યા સુખરાજ.

અનુવાદ—શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા, ગણધર મહારાજા, અને લબ્ધિ સિદ્ધ સાધુઓ પરમજ્યોતિના પ્રકાશથી ત્રણ જગતને વંદ્ય થયા છે.

વિવર્ણાર્થ—જીવનમુક્ત અવસ્થા 'શરીરધારીને અનુભવવાની છે, અને પરમજ્યોતિનો પ્રકાશ એવો છે કે તેઓ શરીરધારી હોવા છતાં ત્રણે જગતને વંદ્ય છે, આવા મહાપુરૂષ લબ્ધિ પામેલા સાધુ મહારાજ કે જેમના મન, તન, હૃદય પવિત્રતાએ પહોંચ્યા છે, ગણધર મહારાજ કે જેઓ પરમાત્માના મુખ્ય શિષ્ય હોઇ તેમના અમોઘ વ-

માનના વિસ્તાર કરી દીધા છે અને તે પરમજ્યોતિના પ્રકાશપૂર્વક તેમ જ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા પોતેજ જો પૂર્ણ પરમજ્યોતિ અજ્ઞાનના જીવોને આનંદ સુખ આપી રહ્યુ છે. અને તેઓ મનુષ્યદેવ તીર્થંકર તેમ ખાસ જીવના બંધ છે તેમનો નિઃસ્વાર્થ ઉપદેશ પોતાના જેવાજ બનાવવા યત્ન કરે છે, અને જેવુ જ્ઞાન પોતામાં છે તેવુજ જ્ઞાન તમામ બધામાં છે એમ જાહેર કરી સર્વને આગ્રહ કરે છે. જ્ઞાન તરફ પરમ જ્યોતિ તરફ વાળે છે

[illegible] જ્ઞાનના [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] પરમજ્યોતિ [illegible] [illegible] આવે છે

પરમજ્યોતિને કોણ—ક્યારે પામે છે ?

न रागं नाविद्वेषं विषयेषु यदा व्रजेत् ।
औदासीन्यनिमग्नात्मा तदाप्नोति परं महः ॥२७॥

ગાતિ

રાગદ્વેષ નવ થાય જ્યારે, જ્યાં ત્યાં વિષમ પદાર્થે
પરમજ્યોતિ તે પાવે, ત્યારે ઉદાસીનતા ભાવ ધારે

અનુવાદ—જ્યારે વિષમ વસ્તુમાં પણ રાગદ્વેષ નથી થતો ત્યારે ઉદાસીન અવસ્થામાં નિમગ્ન થયેલ આત્મા પરમ તેજને પામે છે.

વિશેષાર્થ—રૂપવાળો આ સ્વાદ છે કે જેના ઉપર રાગ ન આવે અને વિરૂપને જોઈ દુગંછા—જુગુપ્સા કે તિરસ્કાર ન આવે, ત્યારે રૂપવાળ અને વિરૂપ બન્ને પ્રત્યે પુદ્ગલના પરિણામ જાણી ઉદાસીન ભાવ રહે અને ઉદાસીન ભાવ જ્યારે ફેરવી વિષમ વસ્તુમાં રહે કે મન સમભાવે રહે અને તેથી પરમજ્યોતિ પ્રાપ્ત થાય.

[illegible]

પર રાગ નહિ થાય, શત્રુ પર દ્વેષ નહિ થાય, આમ થયું એટલે ઉભયપર ઉદાસીનતા રહી મન સમભાવ પામશે એટલે પરમજ્યોતિ પ્રગટી રહેશે.

શત્રુ અહિત યાદ કરાવી, તે ભોગવવા મદદ કરી હવે પછી અહિત મટાડવા સમજાવે છે.

મિત્ર હિત યાદ કરાવી તે ભોગવવા મદદ કરી હિત વધારવા સમજાવે છે.

આમ એક મેલ ધુએ છે અને બીજો સુંદર વસ્ત્ર પહેરાવે છે—આમ પરમાર્થે બન્ને હિતકારક ક્ષણભર સમજી પોતાના કર્મના નિમિત્તજ ગણે છે—

સુવર્ણ—અને માટી સુવર્ણપર ભાવ નહિ અને માટીપર અભાવ નહિ કારણકે બન્ને પર પુદ્ગલ છે. એજ પરમાણુ માટીના તે કાળાંતરે સુવર્ણ, અને સુવર્ણ તે કાળાંતરે માટી. એજ વિષ્ટા ખેતરમાં જઈ, ઘાસ થઇ, ગાયમાં પ્રવેશ કરી દૂધ થાય છે; અને એજ દૂધ માણસો લે છે અને પાછી વિષ્ટા બને છે. આવું વિષ્ટામાંથી દૂધ, દૂધમાંથી વિષ્ટા એમ પરપુદ્ગલના દૂધ અને વિષ્ટા બે છેડા છે, માટે સમભાવે રહેવાથી—ને રાગ દ્વેષ ન પામતાં મન સમભાવ પામશે એટલે પરમનેજ પ્રગટ થશે.

પરવસ્તુમાં અજવાળું અંધારું; સારું નઠારું, રાત્રિદિવસ, સુખ દુ:ખ; કાણું ધોળું, સ્વર્ગ નર્ક. આમ ઉભયાત્મક વસ્તુ હોવાથી એક પર રાગ અને બીજા પર દ્વેષ થઇ આવે, પરંતુ જે તત્વના તે બે ખંડ જણાય છે તે ખંડ પર ધ્યાન ન આપી તેને તે પૌદ્ગલિક જાણી, તેની ઉપર રાગ દ્વેષ કરવો નિર્થક છે એમ જણાતાં એકાંત પ્રકાશ સૂર્યમાં છે તેમ થશે—એટલે એકાંત આનંદ—એકાંત વીર્ય—એકાંત જ્ઞાનજ એમ જણાશે. કારણકે તે પરમજ્યોતિ તેજોમય છે, અને એમાં તેજ સિવાય બીજું કંઇ નથી. એથી આ ઉભયાત્મક વસ્તુ સુખ દુ:ખ સબળ નિર્બળ, પાપ માત્ર તે જ્યોતિના અખંડ તેજવડેજ આપણે જગતમાં જોઇ—જાણી શકીએ છીએ.

યશ અને [1]વિજય આપનારી શોભા કોને મળે છે?

विज्ञाय परमज्योतिर्माहात्म्यमिदमुत्तमं ।
यःस्थैर्यं याति लभते स यशोविजयश्रियं ॥

ગીતિ.

પરમજ્યોતિને જાણી, ઉત્તમ ગુણ યુક્ત સમસ્ત જગમાંહિ;
તે યશ વિજયને પામે, સદા સ્થૈર્ય થઇ રમે સ્વગુણમાંહિ.

---

૧ યશોવિજયજી એ આ ગ્રંથકારનું પણ નામ પ્રસંગે શ્લોકફલમાં આવી જાય છે.

અનુવાદ—પરમજ્યોતિના આવા ઉત્તમ માહાત્મ્યને વિશેષ જાણીને જે સ્થૈર્યને પ્રાપ્ત કરે છે તે યશ અને વિજય કરનારી શોભા પામે છે.

વિવર્ણાર્થ—આગળ વર્ણવી એવી પરમજ્યોતિની મહત્તા સારી રીતે જાણીને જે શાંતિ પ્રાપ્ત કરે, તેને ત્રણ જગતની વિજય શ્રી પ્રાપ્ત થાય એટલુંજ નહિ પરંતુ તેથી ત્રણ જગતમાં ઉત્તમ યશ પણ પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે આ પરમજ્યોતિનું સ્વરૂપ છે. માટે તેને પ્રાપ્ત કરવા અધિકાર પ્રાપ્ત કરી પરવસ્તુમાં મુંગા, બહેરા, આંધળા થઇ તે પરમજ્યોતિને પામી જગતને ઉદાસીપણે વ્યવહાર કરતાં મન શમમાં આવશે એટલે જ્ઞાનાદિ શાંતિના અનંત ગુણોને આલિંગન કરી રહેવાશેજ.

इति.

॥ प्रथमा परमज्योतिःपंचविंशतिः ॥

शत ग्रंथोना कर्ता, न्याय विशारद उपाध्यायजी कृपाः
आशय ग्रहणे मुज मति, लघुतर तदपि भक्तिथकी
बहु हुं हर्यो.
संवत [४]श्लोक [६]रिपु [८]सुत, [१]शशीनो प्रथम मासनी
सुद पंचमीयेः
पद्य अनुवाद समाप्ति, करी माणेके मोहमयी रहीने.
हंसा चंचुवत गुणिजन, ग्रहीने सत्वो कृतार्थता पामोः
जिज्ञान्वेष्षी जनोपण, हृदे करी त्यां सुख शांति पामो.
ॐ शांतिः ॐ शांतिः ॐ शांतिः

प्रथमा

परमज्योतिःपंचविंशतिः

॥ समाप्ता ॥

દ્વિતીયા.

પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિઃ

મંગલં.

परमात्मा परंज्योतिः परमेष्ठी निरंजनः ।
अजःसनातनः शंभुः स्वयंभूर्जयताज्जिनः ॥

અનુવાદ—જે પરમાત્મા, પરમજ્યોતિ પરમેષ્ઠી, નિરંજન, અજ, સનાતન, શંભુ, સ્વયંભૂ સ્વરૂપ છે, તે જિન (ભગવાન્) જય પામો.

વિવર્ણાર્થ—પરમાત્મા એકજ આત્મા ત્રણ પ્રકારે છે. જ્યારે ઇંદ્રિય ગોચર વસ્તુમાં (વિષયોમાં) હું અને મારાપણું માને છે ત્યારે (બહિરાત્મા) છે. જ્યારે દશ્યવસ્તુમાં (વિષયોમાં) હું અને મ્હારાપણાંની ભ્રાંતિ ઉડી જાય છે,[1] અને આંતર દૃષ્ટિ વડે આંતર તત્વનું શોધન થવા માંડે છે, ત્યારે તે અંતરાત્મા છે. પૂર્ણ આત્મતત્વ મળતાં જ્યારે અખંડ ભાવે તેની સાથેજ એકતાનતા થાય છે ત્યારે તે પરમાત્મા છે. આવા પરમાત્મા તે જિનેશ્વર છે અને તે જિનેશ્વર ભગવાન્ ત્રણ લોકમાં જય પામો.

પરંજ્યોતિ—બહિરાત્માનું તેજ ચંદ્ર જેવું,[2] અંતરાત્માનું સૂર્ય જેવું અને પરમાત્માનું સર્વના પણ સર્વ જેવું એટલે કે જે દિવસે અને રાત્રે સદા સર્વદા ઉદયમાનજ હોય એવું આટલા માટેજ પરમાત્મા વિશેષણ આપ્યા પછી તરતજ પરંજ્યોતિ એવું વિશેષણ આવે છે તે યથાર્થ અનુભવાય છે.

---

૧ ભ્રાંતિ એટલા માટે કે દશ્ય વસ્તુ છે, પુદ્ગલની કે જડતત્વની અને ભૂલથી ચેતન માને છે મ્હારી.

૨ જડ પદાર્થ જે અંદર કે બાહેર છે તે અંદર જડ દશ્યાં બહિરાત્મા એ સારો છે, કારણકે બહિર—જડ નિસ્તેજ છે, બહિરાત્મા સતેજ છે.

આથી પરંજ્યોતિર્મય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન છે અને તે જિનેશ્વર ભગવાનજ ત્રણે લોકમાં જય પામો.

પરમેષ્ટી—ચક્રવર્તિ રાજા આ લોકની રાજ્યપદવીપર બેસે છે. ઇંદ્રમહારાજા સ્વર્ગલોકની પદવીપર શોભી રહે છે, પરંતુ જે ત્રણે લોકની એટલે પાતાળલોક, મનુષ્યલોક અને સ્વર્ગલોકની મહાન્ પદવીપર વિરાજી રહ્યા છે તેને પરમેષ્ટી કહેવામાં આવે છે એવા પરમેષ્ટી તે જિનભગવાન છે. તે શ્રી જિનભગવાન જય પામો. આ પરમેષ્ટિ એટલે પરમ-ઉત્કૃષ્ટ-શ્રેષ્ટ પદ પર વિરાજનાર મહાન્ પ્રતાપવાન્ હોય તેજ હોય માટે પરમજ્યોતિ પછી તરતજ પરમેષ્ટી એવું વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે તે પણ યથાર્થજ લાગે છે

નિરંજન—ચક્રવર્તિ રાજા આ જગત્નો—લોકનો ધણી છે પરંતુ તે તેમાં મમત્વભાવને લીધે લેપાયલો રહે છે, ઇંદ્ર મહારાજ પણ સ્વર્ગના મહારાજ્યમાં અહં-મમત્વભાવથી ઘેરાયલા રહે છે, પરંતુ આ **પરમેષ્ટિ** ત્રણે જગત્ના-ત્રણે લોકના રાજાધિરાજ-દેવાધિ દેવ હોવા છતાં પૂર્ણ નિર્લેપ રહે છે માટેજ તેને **નિરંજન**[1]—કહેવામા આવ્યા છે; અને એ ત્રણે જગત્ના—ત્રણે લોકનું જે પરમપદ-કે મહા-મહારાજ્ય પદ તે મોક્ષપદ છે તે ઉપર તે પૂર્ણ નિર્લેપપણે વિરાજે છે, એવા નિરંજન શ્રી જિન ભગવાન છે, તે શ્રી જિન ભગવાન જય પામો.

---

૧ નિરંજન શબ્દપર કંઇક સ્ફાટિક મય હૃદય સરોવરમાં લહરી આવતી હોય એવું સ્ફુરણ થઇ આવે છે, અને એ હૃદય લહરીજ **લાલનને** અહીં કંઇક લખવાને પ્રેરે છે. જેમ **પરમાત્મા નિરંજન** છે તેમ **પરમાત્માના** મિત્ર-પુત્રરૂપ અંતરાત્મા પણ પરમાત્મા સાથે મૈત્રી સંબંધ હોવાથી ઘણેક અંશે નિર્લેપ કે નિરંજન રહી શકે છે. આમ છતાં જગત્ વ્યવહારમાં— લોક વ્યવહારમાં અકુશળ નથી રહેવાનું. પરંતુ મહાકુશળતાથી વ્યવહારે— શુભ વ્યવહારે વર્તતા જણાય છે. જેમ કમળ જળાશયમાં (સરોવરમાં) ડુબેલું હોવા છતાં-મગ્ન હોવા છતાં પોતાને અને પોતાના પાત્રોને નિર્લેપ રાખી શકે છે. તેમ પરમાત્માના મિત્ર આ માણસ સંસારરૂપી મહાસરોવરમાં પોતાને અને પોતાના મન-ઇંદ્રિયોને નિર્લેપ રાખી શકે છે. કારણ કે કમળ જળમાં ડુબેલું હોવા છતાં પણ અત્યંત દૃઢ મૈત્રીના સંબંધે સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ ચંદ્રપરજ રાખે છે, તેમ અંતરાત્મા સંસાર સરોવરમાં મગ્ન હોવા છતાં પરમાત્મારૂપ મહાન્ ચંદ્રની સાથે દૃઢ મૈત્રી હોવાથી, તેની દૃષ્ટિ નિરંતર પરમાત્મા તરફજ હોય છે. જેમ કમળનો દંડ જળમાં ડુબેલો હોય છે, તેમ અંતરાત્માનું

અજઃ—જે નિર્લેપ કે નિરંજન હોય છે, તેના શુભ અને અશુભ બંને ભોગવવાનાકર્મ વગર લેપાએ ભોગવાઇ જાય છે. અને કર્મ બધા ભોગવાઈ ખલાસ થવાથી પોતે અજ એટલે જન્મરહિત રહે છે. કારણ કે જન્મ શુભ કે અશુભ કર્મવડે થાય છે. પરંતુ કર્મજ ક્ષય થઇ ગયા તો પછી જન્મ કયાંથી હોય ? માટે અજ એટલે જન્મરહિત કહેવામાં આવ્યા છે અને એવા અજ એટલે જન્મરહિત જે નિરંજન હોય તેજ થઇ શકે માટે નિરંજન એવા વિશેષણ પછી તુરતજ અજ એવું વિશેષણ મુકયું છે. તે યથાર્થ છે. એવા અજ કોણ છે ? શ્રી જીનેશ્વર ભગવાન્ તે જય પામો.

સનાતનઃ—હવે અજન્મ એટલે જન્મ રહિત એવી સ્થિતિ તે કયાં સુધી હોય; તે વાત શિષ્યને—સાધનને સમજાવવાને માટેજ જાણે અજ શબ્દની પાછે તુરતજ સનાતન શબ્દ મુકવાની ખુબી રાખી હોય એમ જણાય છે. કારણકે સનાતન એટલે સદા સર્વદા શાશ્વતઃ શાશ્વત કોણ હોય; જે અજન્ય હોય તેજ અમર હોય અર્થાત્ સનાતનઃ હોય છે. એવા સનાતન કોણ હોય છે ? શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન તે ત્રણે લોકમાં જય પામો.

શરીર સંસાર સરોવરમાં ડુબેલ જણાય છે. પરંતુ કમળનો પુષ્પ ભાગ જેમ જળમાં નિર્લેપ રહે છે, તેમ અંતરાત્માનું મન નિર્લેપ રહે છે, વળી જેમ કમળની પાંખડીઓ જળમાં હોવા છતાં નિર્લેપ રહે છે, તેમ અંતરાત્માની ઇંદ્રિયો પણ સંસાર જળમાં હોવા છતાં નિર્લેપ રહે છે.

હા. પરંતુ પવન આવવાથી કમળ જેમ જળમાં હાલક ડોલક થાય છે—ઊંચે આવતું જંતુ જણાય છે, પણ જળનો લેપ થવા દેતું નથી. તેમ સંસારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના પવનોના ઝપાટા આવવાથી અંતરાત્મા—મહાત્મા હાલક ડોલક થતાં દેખાય છે, છતાં તેનુ મન ભિન્ન નિર્લેપ હોવાથી ઉંચેજ રહે છે. આજ પ્રમાણે પરમાત્મા તરફ દષ્ટિવાળો અંતરાત્મા નિર્લેપ હોવાથી પોતાને સુખ આવતાં તે પોતે સમપરિણામે—અવ્યાપકપણે—નિર્લેપ રહી ભોગવી લે છે એટલે તેથી તેના શુભ કર્મ ક્ષય થઇ જાય છે. અને નવીન શુભની ઇચ્છા ન હોવાથી શુભ કર્મ બંધ પણ નથી થતો. તેમજ દુઃખ આવતાં તે પણ નિર્લેપ રહી ભોગવી લે છે, અને નવીન અશુભ પણ મુક્ત થઇ જાય છે. આમ થાય છે. પરંતુ કર્મજ ક્ષય થઇ ગયાં તો પછી જન્મ ક્યાંથી હોય ! માટે અજ=જન્મરહિત કહેવામાં આવ્યો છે. અને શુભ અશુભ બંનેમાં નિર્લેપ રહી બંનેથી મુક્ત થતા મોક્ષપદ પામે છે. પરંતુ આમ થવાનું કારણ એ અંતરઆત્માની પરમાત્મા તરફ પૂર્ણ દષ્ટિ હોવી એજ છે. જેમ કમળ જળમાં મગ્ન હોવા છતાં તેની ચંદ્રમાં તેમ તેની સંસારમાં મગ્ન હોવા છતાં પરમાત્મામાંજ દષ્ટિ હોવાનું આ અનુપમ ફળ થાય છે.

શંભુ—વળી જન્મ એજ મહા દુઃખ છે. જન્મને લીધેજ આધિ એટલે મનની પીડા, વ્યાધિ એટલે શરીરની પીડા અને ઉપાધિ એટલે સાંસારિક પીડા ઉદભવે છે માટે જન્મ ગયો તેની સાથેજ સનાતન કાળ સુધી—સદા કાળસુધી દુઃખમાત્રનો નાશ થયો, સમજાયો. હવે જ્યારે દુઃખ સદા કાળને માટે ગયાં તો પછી જે સનાતન કાળ સુધી સ્થિતિ રહી તે સુખનીજ રહી.

સોનામાંથી માટી ગયા પછી જેમ સુવર્ણ ચોખ્ખું કુંદન જેવું રહે છે, કાંટા નીકળી ગયા પછી જેમ ગુલાબનું ફુલજ માત્ર રહે છે, જેમ રાત્રિનું અંધારું ગયા પછી અજવાળું સદા રહે છે, જેમ સૂર્યને અસ્તે અંધારૂં અને ઉદયે અજવાળું હોય છે એમ નહિ પણ સૂર્ય પોતામાં જેમ સદા સર્વદા અજવાળું હોય છે તેમ દુઃખરૂપ માટી, કાંટા, અંધારૂં ગયું કે સાદિ અનંત અને સનાતન કાળ સુધી સુવર્ણ જેવું, ગુલાબના ફુલ જેવું, સાશ્વત સૂર્યમાં પ્રકાશ જેવું સુખજ—આનંદજ હોય છે. આ સ્થિતિને શાસ્ત્રમાં અવ્યાબાધ સુખ કહે છે એટલે કે એ સુખમાં કોઇ કાળે, કોઇ પ્રકારે દુઃખનો છાંટો પણ નથી કેવળ, અનંત સુખ કે આનંદ છે. આવી આવી સ્થિતિ જેવી હોય તેજ **શંભુ** કહેવાય. અર્થાત્ સુખમાંજ વસનાર કહેવાય. માટે **સનાતન** વિશેષણ આપ્યા પછી તરતજ કેવળ સુખજ—કે કેવળ આનંદજ જેમાં છે એવા **શંભુ**. વિશેષણ આપ્યું તે યથાર્થ છે. એવા શંભુ એટલે સાશ્વત સુખવાળા કોણ છે ? શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન્ તે ત્રણ લોકમાં જય પામો

સ્વયંભૂ—હવે એવું સાશ્વત આનંદ—સુખ કે શંભુપણું શાથી પ્રાપ્ત થાય છે; તેનો વિચાર કરીએ તો તેજ વેળા માલુમ પડશે કે પોતાના પ્રયત્નથીજ—સ્વાશ્રયથીજ—(Self—relince) સેલ્ફ રીલાયન્સથીજ. એટલા માટે જે પોતાના ઉપરજ—આત્મબળ ઊપરજ—આધાર રાખનારા હોય છે. તેજ **સ્વયંભૂ** ગણાય છે. જે સાશ્વત સુખ છે તે સ્વપ્રયત્નથીજ મળે છે. માટેજ શંભુ શબ્દની નીકટમાંજ [1] સ્વયંભૂ વિશેષણ લખ્યું છે, તે યથાર્થ છે, એવા **સ્વયંભૂ** કોણ છે ! શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન, તે ત્રણે લોકમાં જય પામો.[2]

---

૧ નિકટ એટલે નિરંતર—અંતર રહિત—વચ્ચમાં બીજો એક શબ્દ નહિ તે પામે. ૨ આ શ્લોકના પદોની રચના એવી તો કોઇ શૃંખલાબંધ છે કે, કયા ગુણ પછી કયો ગુણ આત્મામાં પ્રગટે તે સહજ સ્ફુરી આવે છે, જાણે એક ગુણ પ્રાપ્ત થતાં હવે પછી કયો ગુણ આવશે, તે જાણે તેની મેળેજ આવી ઉભો હોય તેમ રચનાર શ્રી આચાર્ય મહારાજે મહા બુદ્ધિ પૂર્વક—અનુભવાનુસારે રચના કરી હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે અને તેવી લાક્ષણ જોવાને તો સ્મરણમાં રાખવાને Association of Ideas એટલે નાના પ્રકારની ભાવના શૃંખલાબંધ સંબંધ હોવાથી મહા મદદ થઇ પડી હોય એમ જાણી શકાય છે.

જિન—આઠ કર્મના છેદનાર તે જિન કહેવાય તે જિન ભગવાન જય પામો. એટલે કે દેવાધિદેવ તરીકે મનાઓ.

જેનું સ્મરણ—મનન—ધ્યાન—મુમુક્ષુ—જિજ્ઞાસુ કે તેનું જ ધ્યાન ધરનારને પોતાના સરખા બનાવે.[1] આ પ્રમાણે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી યશોવિજયજી દ્વિતીય પરમજ્યોતિના આરંભમાં મંગળાચરણ કરી [Bene-diction] બેનિડિક્શન કરી જગતને પરમાત્મા જેવા થવાને આશિર્વાદ આપતા હોય એમ જણાય છે.

આમ મંગળાચરણ કર્યા પછી નમન કર્યું. જૈનોએ મંગલ કર્યું મંગળાચરણ કર્યું તેના ગ્રંથમાં નમવું જોઈએ એટલા માટે પ્રસ્તાવના પછી ઉપર વર્ણવ્યા એવા જિનેશ્વર ભગવાનને નમન કરે છે તે અત્યંત સાવધાન થઈને સાંભળો.

નમન.

नित्यं विज्ञानमानंदं ब्रह्म यत्र प्रतिष्ठितं

शुद्धबुद्धस्वभावाय नमस्तस्मै परात्मने ॥ २ ॥

અનુવાદ—જે શાશ્વત છે, વિજ્ઞાનમય છે, આનંદસ્વરૂપ છે, જ્યાં બ્રહ્મ સ્વરૂપ વ્યાપી રહ્યું છે, તે શુદ્ધ અને બુદ્ધ સ્વભાવવાળા પરમાત્માને (અમારો) નમસ્કાર હો.

વિવેચનાર્થ—નમસ્કાર તેવાને થાય કે જે પોતાથી મોટા હોય - સિદ્ધ હોય - પરન્તુ સામાન્ય વિચાર કરે છે કે મારાથી વયે વિશેષ વીરચંદ દશા, અધિકારે વિશેષ ગાયકવાડ, વિચારે વિશેષ મનસુખભાઈ કીરતચંદ, કળાએ વિશેષ [illegible] દેવીદાસ, ધને વિશેષ [illegible]ચંદભાઈ, જ્ઞાને વિશેષ અનુપચંદભાઈ, વેપારે વિશેષ [illegible] છે અને આ મારે વિશેષ મહાર [illegible] સાધુ મહારાજ છે. આમ મારાથી જે મહાન હોય છે તેને નમન કરવું એમ રીત છે, પરંતુ એ હું તેને નમન કરી લેઉં છું, અને લેઉં તો જ તે તેથી વિશેષ થવાનો અવસર જ કાયમ રહે. માટે નમન

૧ [illegible]

કરવું તો પૂર્ણ દ્રવ્ય ભાવે એવાને કરવું કે જેને આ બધા મોટા લોકો પણ નમન કરતા હોય એટલુંજ નહિ પરંતુ જેનાથી આ ત્રણે લોકમાં કોઇ મોટુંજ ન હોય તેવા મોટા તો શ્રી તીર્થંકર મહારાજ છે, શ્રી પરમાત્મા છે. હવે પરમાત્માને નમસ્કારનો ઉપર કહ્યો તેમ હેતુ એજ કે તેના જેવું થવું. કોઇ કહેશે કે પરમાત્મા જેવા કે શ્રી તીર્થંકર મહારાજ જેવા થવું અશકય છે. આપણ મનુષ્યથી એમના જેવા થવાયજ નહિ—કોઇ કહેશે કે એ પરમાત્માને નમન કરતાં એના જેવું થવું એ દુઃશકય છે, અર્થાત્ દુખે કરીને શકય થાય એવું છે, એટલે વિકટ[1] છે. વળી કોઈ એમ પણ કહે છે, શકય છે. એટલે કે આપણે પરમાત્માને દ્રવ્ય ભાવે નમન કરતા પરમાત્મા થઇ શકીએ. કારણકે, પરમાત્મા પણ કોઈ વખતે આપણા જેવા હતા,[2] અને તે જેમ પરમાત્મા થયા, તેમ આપણે પણ પૂર્ણ દ્રવ્યભાવે તેમને નમન કરતા તેના જેવાજ થઇ શકીએ, કારણકે, આપણે વાંચ્યું છે કે શ્રી જિનેશ્વરની પૂજા કરતાં પોતે જિનેશ્વર થાય[3] "પૂજા કરતાં પ્રાણીઆ પોતે પુજનીક થાય" આતો ઠીક પણ કોઇ વળી એમ પણ કહી શકે છે કે, પરમાત્મા થવુંજ મનુષ્યને સુશકય છે, એટલેકે, સેહલામાં સહેલું છે. બાકી બધું અઘરૂં કે, કઠિણ છે, કારણકે, પરમાત્મા થવામાં વિલાયત, અમેરિકા કે જર્મન કે, જાપાન જેટલે દૂર જવું પડતું નથી. પાતાળ જેટલું નીચે ઉતરવું કે, સ્વર્ગ જેટલું ઉંચે ચડવું પડતું નથી. રાજા, રાણા, શાહુકારની ઓળખાણ—કે ભલામણ પત્રની જરૂર નથી. પોતાથી બીજા કોઇને જણાવવાની કે જાણવાની જરૂર નથી. માત્ર પોતાને પોતાના આત્માને જાણવો તે પરમાત્માને જાણ્યો. અને પરમાત્માને યથાર્થ જાણ્યો અને આત્મજ્ઞાન પૂર્વક પરમાત્મામાંજ નમન કર્યું અર્થાત્ ડૂબ્યો જઇ તેના ગુણ સાથેજ એકીભાવ થયો કે પરમાત્મા થવાયુ સમજવું.

---

૧ શ્રી નેમીશ્વર ભગવાને નમન કરતા કૃષ્ણ મહારાજ સાતમી નારકીના કર્મ ખપાવી, ત્રીજી નારકી સુધી ચડી આવ્યા, અને હવે આવતી ચોવીશીમાં અગ્યારમાં શ્રી અમમનાથ નામે તીર્થંકર થશે.

૨ " બાળપણે આપણ સ્નેહી, રમતાંતા સંપ સાથે.

૩ રાજાએ શ્રી તીર્થંકરની ભક્તિ કરવાથી શ્રી તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું.

વ્યાપક પણ જણાય છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે?

यतो वाचो निवर्तन्ते न यत्र मनसा गतिः
शुद्धानुभवसंवेद्यं तद्रूपं परमात्मनः ॥ ४ ॥

અનુવાદ—જ્યાંથી વાણી પાછી વળેછે, જ્યાં મન ગતિ કરી શકતું નથી. પરંતુ જે શુદ્ધ અનુભવવડેજ જાણી શકાય છે, તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

વિવરણાર્થ—વાણી જ્યાં પહોંચે નહિ, અર્થાત્ વાણી પરમાત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકતી નથી, ગમે તેવા કવિ પોતાની કલ્પનાના કીઆમાં આ વસ્તુ દેખાડી શકતો નથી, તેમજ ગમે તેવો તત્ત્વવેત્તા પણ—ફિલસુફ પણ—વિચારી શકતો નથી, કારણ કે મનની પણ ત્યાં ગતિ નથી અર્થાત્ કોઇ વિચાર પણ ત્યાં પહોંચી શકતો નથી. વિચાર સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ હોય તોપણ પરમાત્મતત્ત્વને તે સ્પર્શી શકતો નથી, પરંતુ વાણી અને મન એ ઉભયને સંપૂર્ણ શાંત કરવાથી જે શુદ્ધ અનુભવ થાય છે, તેજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. જ્યારે કાયાનો કે ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર બંધ કરવામા આવે છે, ત્યારે પણ મનોવ્યાપાર બંધ કરવામાં આવે છે, પરંતુ મનમાંથી પણ ઇંદ્રિયગોચર વિચારોને દૂર કરવાથી મન શાંત સરોવર જેવું થઇ રહે છે. આ વખાણે જે શાંતમનઃસરમાં જે પ્રતિબિંબ પડે છે તે પરમાત્મનું તત્ત્વ છે. એ સ્વરૂપજ પોતે છે એમ સ્પષ્ટ સમજાઇ જાય છે, અને મન જેનો વિચાર કરતું હતું અને વાણી જેનો વિચાર કરતુ હતું તે એ તત્ત્વ નથી. એ તત્ત્વનો સ્વસંવેદ્ય એટલે પોતાવડેજ અનુભવાય છે. અને એમ અનુભવ તેજ આ વાણી છે, આ મન છે, વગેરે પોતાથી ભિન્ન જણાઇ આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ વાણી અને વિચારનાં કપેલાં કે કપેલાં સ્વરૂપ છે તે પણ પોતે જાણે છે—જુવે છે.

આમ અનુભવ થવાનું કારણ [illegible] કે અંતઃકરણ [illegible] આનંદ [illegible] કે પરમાત્મતત્ત્વ એ [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] વાણી અને વાણી [illegible] નથી, [illegible] કે [illegible] [illegible] આત્મા [illegible] અનુભવ [illegible]

પુદ્ગલો ગયા—અને પુણ્યરૂપી—શુભ મીઠાં કર્મ પુદ્ગલ નીકળી ગયા કે સ્વચ્છ એકજ આત્મતત્વ નિર્મળ સ્ફટિક જળ જેવું, એકજ તત્વ રહ્યું તેજ પરમાત્મ તત્વ છે.

વાણીથી આપણે કહીએ કે આ પરમાત્મતત્વ છે. પણ એ પરમાત્મતત્વ કહી શકાતું નથી. કારણ આ બહિરાત્મા, આ અંતરાત્મા, અને આ પરમાત્મતત્વ એ ત્રણે સાપેક્ષ છે એક બીજાની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ કહેવાય છે. જેઓ બહિરાત્માની અપેક્ષાએ આ પરમાત્મા છે, એમ કહેવાય છે, પરંતુ જે નાના મોટા, જે અંદર બહાર થતો હોય. તે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા એમ કહેવાય પરંતુ જે સર્વે સર્વત્ર, જ્ઞાન રૂપ છે, તેને અંદર બહાર શું,! આ નંબર ૧૪૨ ગુલામવાડીમાં લાલન સમભાવ સદનમાં બેઠો લખે છે, આ રૂપમાં એનું શરીર છે. હવે આ ભિન્ન જે રૂપને છે તે દૂર કરો અંદર બહાર શું ! તેમજ આ ઘરમાં એમ જે દેહભાવથી (વ્યવહારથી) કહેવાય છે કે હું ઘરમાં છું, પણ ઘરમાં તો શરીર છે, પણ જરા સ્થિર થઇ જોતાં ઘર પોતાના મનમાં પારણાની માફક ઝૂલતુ દેખાશે, અને એ પણ પોતાના સમગ્ર જગત્‌ને લઇને આત્મામાં રમતું જણાશે, એમ આત્મા પોતે હોવાથી પોતામાં સર્વ સમજાશે. હવે એ પ્રકારે અંતર-બહિર. એ કર્મ હોય ત્યાંસુધી કહેવાય. નાનુ મોટું જે પુદ્ગલ હોય ત્યાં સુધી કહેવાય. નાનું મોટું જે પુદ્ગલ હોય ત્યાંસુધી છે. પરંતુ આત્માને સરખાવવાને બીજો કોઈ પણ પદાર્થ ન હોવાથી તે પરમ અંતર બહિર ન કહેવાય. તે નાના—મોટા ન કહેવાય કારણ કે તે અગુરૂ એટલે મોટો નથી, અને આ લઘુ એટલે નાનો નથી, જે નાનું મોટું સમન્વય છે તે પુદ્ગલ છે. તેમજ આ પરમતત્ત્વ છે, એવું મન કલ્પે છે, આત્માને નાનામાં નાનો અને મોટામાં મોટો બનાવે છે, પરંતુ તે તેવો નથી, કારણકે નાના મોટાં એ તો પુદ્ગલો હોય જેમ એક વીટી નાની અને બીજી મોટી. પરંતુ આત્મામાં એમ નથી કે એક આત્મા નાનો અને બીજો મોટો, માટે નાના મોટાની પણ મનજ કલ્પના કરે છે,

अणोरणीयान् महतो महीयान એ અણુથી પણ નાનો અને મોટાથી પણ મોટો એ પણ અનુભવ ગમ્ય રૂપ નથી. કારણકે પોતે તો નાના મોટાને જાણનાર છે, પોતે નાનો મોટો નથીજ પરંતુ અનુભવગમ્યરૂપ કે સ્વસંવેદ્ય છે. શબ્દમાં, વિચારમાં રહેલી પ્રભાને ગ્રહણ કરતા તરતજ અનુભવાય છે. જેમકે જળી એ ભરતીઓટ નથી પણ જળ છે, શરદી ગરમી નથી પણ હવા છે, અજવાળું અંધારૂ નથી પણ પ્રકાશ છે, તેમ બહિરનથી. પણ આત્મા છે. સ્વસંવેદ્ય તેજ પરમાત્મ તત્વ સ્વરૂપ.

વળી એક કાચના પોકળ સ્થંભમાં નિર્મળ જળ ભરેલું હોય, અને બહિરથી તે કાચ સ્થંભને કાળો, ધોળો, અને પીળો રંગ લગાડેલો હોય ને તે બાહ્યરંગની ઉપાધિવડે, કાળું પાણી, ધોળુ પાણી, અને પીળું પાણી કહેવાશે. પરંતુ વસ્તુ પાણીને રંગ નથી. કાચને બાહ્ય ઉપાધિ છે, તેમ આત્મારૂપ જળને, બાહ્યઉપાધિને લીધે બહિર, અંતર, અને પરમ આત્મા એમ કહેવાય છે પરંતુ સિદ્ધ સ્વરૂપ—અકર્મ ઉપાધિ રહિત તો નિર્મળ જળ જેવું એજ આત્મતત્ત્વ છે વાણીઆ—બ્રાહ્મણ નથી પણ આત્મા છે. ઉંચ નીચ નથી પણ આત્મા છે. વાણીઆ—બ્રાહ્મણ એ શરીરના નામ ઉંચ નીચ પણ શરીરના નામ છે. આવું નિશ્ચયનયથી પરમાત્મ સ્વરૂપ અનુભવાય છે. એ પાતે પણ ખરેખર તો તેવોજ છે. હાલ પણ નિશ્ચયે તેવો છે, અને વ્યવહારે આઠ પ્રદેશે તેવોજ છે હવે આપણે વ્યવહારે પણ સકળ પ્રદેશે તેવો કરવાને પ્રથમ ઘાતી કર્મ દૂર કરવા જોઈએ, અને તે જેમ જેમ નિજ સ્વરૂપને અનુભવી તેમની સાથે એકતાનતા કરતા જઈએ, તેમ તેમ તે સ્વરૂપ ગુપ્ત છે, તે પ્રગટ થશે માટે ધ્યાન કરવુ તો તેજ સ્વરૂપનું.

હાલ પણ જ્ઞાન વિના ધ્યાન ન થાય જે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું હોય તેનુ પ્રથમ તો જ્ઞાન થવુ જોઈએ. ' જ્ઞાન નહિ હૃદયે મ જનકો ધ્યાન લગાના કયા મતલબ." જેના હૃદયમા જ્ઞાન નથી, તો પછી ધ્યાન તે કેમ થઈ શકે ? નજ થઈ શકે, માટે જ્ઞાન પ્રથમ કરવું, તો મન ત્યાં ઠરશે. અને મન ઠર્યુ કે અનુભવની ઝાંખી પ્રથમ થવા લાગશે, અને પછી પૂર્ણ અનુભવ પણ થશે, તો પછી " જિણે આતમા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું ' એ પણ થઈ રહેશે.

આકાશમા પૂર્ણ ચંદ્ર પ્રકાશતો હોય, અને નીચે એક સરોવર છે, જેના પાણીમા લહરીઓ—તરંગો—મોજાઓ Surges અને Billows થયા કરતા હોય તો—તે પૂર્ણ ચંદ્ર હોવા છતાં છિન્નભિન્ન કકડા કકડા દેખાશે, તેમજ જ્યાંસુધી મનોજળ—ચિત્ત સરોવરમા વિચારોના આંદોલનો લહરીઓ—મોજાંઓ વગેરે થયા કરે છે, ત્યાં સુધી શુદ્ધ ચૈતન્ય—અખંડ ચૈતન્યનું યથાસ્થિત પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું નથી અને તેથી આપણને આત્માનુભવ—પરમાત્માનુભવ—અનુભવ થતો નથી જુઓ આપણે છીએ મૂળ સ્વભાવે સિદ્ધ જેવા—અને જણાઇએ છીએ. માણસ—શ્રાવક—શ્રાવક—માસ્તર—મુનશી—પંડિત—મૂર્ખ વગેરે તે તે શાથી તેવા તેવા વિચારોનું ચિત્ત સરોવરમા આંદોલનો થવાથી—મોજાં ઉઠવાથી—ભ્રાંતિથી આમ શાથી થયું. 'હું દેહ છુ ' હું દેહ છું, એવું ભ્રાંતિથી મનાયું કેપછી મને જન્મ છે, મરણ છે હું સાધન છું, હું દેવ છું. વગેરે ભવની પરંપરા આવે. પરંતુ દેહભાવનો અનાદિ કાળથી ચિતમય ઉપર પડેલો પડદો અંતર-

આત્મભાવ કરતાં નીકળે, કે ચિત્તસરમાં ઉપર કહેલા લાલસાદિ મોજાં બંધ થશે, અને એ બંધ થતાં કે નિર્મળ, સ્થિર ચિત્તસરના મનોજલમાં પૂર્ણ–અખંડ–અજર–અમર–અજન્મ–શાંત–જ્ઞાનરૂપ એવા પરમાત્માની પ્રથમ ઝાંખી. ત્યારપછી વિચારસ્થિર થતાં દર્શન થશે. એતાં અભેદ ભાવે તે પરમાત્મા તેજ પુંજ. **सः एव अहं=सोहं**રૂપ જણાયા કરશે. ચિદ્ઘન આનંદઘન કહે છે કે જે **सोहं** અનુભવી **सोहं**રૂપી જણાશે તે અમર થશે.

आनंदघन निपट निकट अक्षरको;
नहि समरे सोहि मरेंगे, अबहम अमर भये नहि मरेंगे.

આમ ચિત્ત સ્થિર કરવાથી અનુભવ થાય છે અને જે વાણીવડે કોઈ વર્ણવી શકે નહિ. મને તત્ત્વજ્ઞાનવડે કોઈ વિચારી શકે નહિ એવા પોતાનેજ પોતાનેજ પોતાનું શાંત–આનંદમય સ્વરૂપ અનુભવાય છે. ખરે અનુભવ જ્ઞાનમાં બીજાની શાક્ષીની–કે પુરાવાની–કે ભલામણની કંઈ અગત્ય રહેતી નથી. કારણકે આ ફળ (આંબો) પોતે ચાખ્યુ, અને તે સ્વાદિષ્ટ જણાયું, પછી કોઈ આપણને મીઠું કહેનાર કદાચ ન મળે તો પણ શું ! આટલા માટે સર્વજ્ઞાનમાં અનુભવ જ્ઞાન શિરોમણિ છે.

કોઇ જ્ઞાન પતંગીઆ જેવુ હોય છે, કોઇ તારા જેવુ, કોઇ શુક્ર જેવું, કોઇ ચંદ્ર જેવું, કોઇ સૂર્ય જેવું જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ અનુભવજ્ઞાન તે સૂર્યના સૂર્ય જેવુ છે કારણ કે તે એક વખત ઉદય થયો કે કોઇ કાળે અસ્ત થતોજ નથી. અને એમ થઇ રહેછે કે "**अखंड आ स्थिर ज्योतिमां नथी थातुं नथी जातुं**[१]"

પરમાત્મા કેવા છે ?

न स्पर्शो यस्य नो वर्णो न गंधो न रसश्रुतिः
शुद्धचिन्मात्रगुणवान् परमात्मा स गीयते ।। ५ ।।

અનુવાદ—જેને સ્પર્શ નથી, જેને [२]વર્ણ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી, શબ્દ નથી, પરંતુ જે શુદ્ધ ચિન્માત્ર (જ્ઞાન એજ) ગુણે કરી યુક્ત છે, તે પરમાત્મા છે ।। ૫ ।।

વિવણાર્થ—સ્પર્શ વગેરે રૂપી દ્રવ્યને થઈ શકે છે, અને આત્મા

---

૧ લાભનના " સમીપધ્યાન " ના પ્રારંભમાં. ૨ વર્ણ-રંગ.

અરૂપી છે, તો તેને કેમ સ્પર્શાય, કેમ જોવાય, કેમ સુંઘાય, કેમ ચખાય, કેમ સંભળાય, પરંતુ પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં આતો સ્પર્શ છે, આ રસ છે, આ ગંધ, આ રૂપ, આ શબ્દ છે એમ જણાય. એમ જે જાણે તે જ્ઞાન, અને એ જ્ઞાન તેજ આત્મા, અને તેજ શુદ્ધ થતાં પરમાત્મા.

હું લાલન નહિ. પણ આ લાલન છે એવું જે જાણું છું, તે જાણપણું જ્ઞાન તે હું કાઠીઆવાડી નહિ, પણ લાલન કાઠીઆવાડી છે, એવું જે જાણવું તે જાણપણું હું. હું મનુષ્ય નહિ, પણ લાલન મનુષ્ય છે એવું જે જાણું છું તે જાણપણું હું—(જ્ઞાન એજ હું.) જે જીવે—જન્મે છે—મરે છે—જીવે છે, તે હું જાણું છું, તે જાણપણું તેજ હું. એ જ્ઞાન એજ હું. અને ચિન્માત્ર એટલે જ્ઞાનમાત્ર તેજ હું હોવાથી પરમાત્મા તેજ છું. તે અને હું એકજ **सः एव अहं.** અર્થાત્ **सोहं** રૂપ તેજ હું.

લાલન—બાળ, કિશોર, યુવાન, પરંતુ ત્રણે અવસ્થાને જાણનાર—કંઇ પણ વધઘટ થયા વિનાનો તેજ હું. તે પણ અવસ્થાનું જ્ઞાન તેજ હું જ્ઞાન એજ. ચિન્માત્ર એજ પરમાત્મતત્વ છે.

જેમ પ્રકાશ વિના આ સુંદર વિશ્વ, જેને Greek ગ્રિક ભાષાએ cosmos કહે છે, અને જેનો અર્થ Beauty એટલે સૌંદર્ય એવો થાય છે.

એ સૌંદર્ય શું કામનું. ગમે તેવી બંગલામાં શોભા હોય, સુંદર તખ્ત હોય, કોચ, ખુરશી મનુષ્યો, ઘડીઆળ, વાળ સોનારૂપા, હીરામાણેક, અને છેવટે કાલીનુ હોય, છતાં ત્યાં જો પ્રકાશ ન હોય તો તે શું કામનું? તેમ ચિત્તરૂપ એવો આત્મા એટલે જ્ઞાન એ પ્રકાશ ન હોય તો આ જગત્ માત્ર નકામું છે. સિદ્ધપદમાં સદા અર્હંત આપણે જ્ઞાનરૂપજ હોઇએ છીએ. જે જ્ઞાન માત્રનો ચિન્માત્ર આપણે અનુભવ કરીએ છીએ તેજ—માત્ર વિશેષ શુદ્ધ થતાં તે તેજ હું—એમ છે તે થઈ રહેશે

ચિન્માત્ર એટલે જ્ઞાનજ હું તેનું આરંભમાં અનુભવ થવા એક ઉદાહરણ લઇએ—જેમકે લાલન કહે છે કે સામાન્ય રીતે—કે વ્યવહારે હું સમાધિશતકના ૧૦ શ્લોક જાણું છું અને ૯૫ નથી જાણતો. આ બંને વાક્યમાં જે હું વ્યવહારે યોજે છે તે હું મનની ધારણ શક્તિને હું એમ ભ્રાંતિથી બોલી જવાય છે. પરંતુ હું નિશ્ચય નયે—ખરેખર—કે જ્ઞાનમય કે ચિન્મય, કે શાશ્વત તે એજ કે લાલનના ૧૦ શ્લોક જાણવાને પણ જાણું છું. અને ન જાણવાને પણ જાણું છું. હું તો તે કે જે લાલનના જ્ઞાન—અજ્ઞાન બંનેને જાણનાર—જ્ઞાનમય તેજ. I know

what I know and I know what I do not know. That knower which knows both knowledge and ignorance of me. આ વ્યવહાર જ્ઞાન અને અજ્ઞાન ઉભયને જાણવું તે જ્ઞાન. તે જ્યારે પરમ વિશુદ્ધ થાય, ત્યારે પરમાત્મ તત્ત્વ અને ત્યાંસુધી તે અંતરાત્મ તત્ત્વ.

પરમાત્મા કેવો એ બંને રીતે ઓળખાવી શકાતો નથી.

माधुर्यातिशयो यद्वा गुणौघः परमात्मनः

तथाख्यातुं नशक्योऽपि मत्याख्यातुं नशक्यते ॥ ६ ॥

અનુવાદ—પરમાત્માના માધુર્યના પ્રભાવ અથવા તેના ગુણનો રાશિ (સમૂહ) આવો છે એમ કહેવું શક્ય પણ નથી તેમજ તે આવો નથી એમ પણ કહી શકાતું નથી.

વિવર્ણાર્થ—પરમાત્માના માધુર્યનો પ્રતાપ કહીએ કે આવો છે તે તે વાણી ગોચર થયો કહેવાય પણ તે વાણીને અગોચર છે, તેમજ તે આવો નથી એમ કહેવું તે પણ વાણી ગોચર થયું કહેવાય—અને એ તો વાણીથી પર છે.

માણસ જ્યારે રૂપી પદાર્થમાં તેને ખોળી ન શક્યો, ત્યારે અરૂપી તે છે એમ કહ્યું પરંતુ તે અરૂપી છે એમ શાથી કહેવાય ? વાણીથી કહેવાય—કદાચ વાણીથી ન કહેવાય તો અરૂપી છે એવું મનથી કલ્પાય, પરંતુ તો તેમ નથી પણ પર છે. તો રૂપી એવા મનથી અરૂપી તત્ત્વ કેમ જણાય ?

વળી રૂપી અને અરૂપી એ બંને સાપેક્ષ છે, એકની અપેક્ષાએ બીજા કહેવાય છે. પરંતુ એ તત્ત્વ તો કહ્યું એવું છે કે રૂપી અને અરૂપી બંનેમાં પ્રકાશે છે તેથી આ રૂપી આ અરૂપી એમ જણાય છે. શરીરમાં હોવાથી—વચનમાં હોવાથી—કાયામાં હોવાથી—અજવાળામાં હોવાથી અજવાળાને જાણે. અંધારામાં હોવાથી અંધારાને જાણે—માટે એ કેમ કહેવાય ?—ન કહેવાય—ન કલ્પાય—પરંતુ તે અનુભવાય ખરૂં—એક કવિ કહે છે કે "હુઆ મા કે બીચમેં આદેશ કૈસા સમાય." શ્રીમદ્ આનંદઘનજી પણ કહે છે કે—

"નિશાની કહા બતાવું રે, તેરો અગમ અગોચર રૂપ; રૂપી કહું તો કછુ નહિ રે, બંધે કૈસે અરૂપ; રૂપારૂપી જો કહું પ્યારે, ઐસે ન સિદ્ધ અનુપ. નિશાની—જડવાદીઓ Materialist તેને રૂપી કહે ચૈતન્યવાદીઓ (Spiri-

[illegible]) તેને [illegible] અને [illegible] છે [illegible] અને [illegible] અને [illegible] તો [illegible] નહિ, [illegible] છે [illegible] અને [illegible] અને પાછો [illegible]

[illegible] છે તે [illegible] છે [illegible] અને [illegible] અને [illegible] તેને તે [illegible] છે [illegible] પરંતુ [illegible] છે, [illegible] છે [illegible] છે નહિ [illegible]

[illegible] [illegible] અને [illegible] પરંતુ [illegible] છે, [illegible] છે [illegible] છે [illegible] અને [illegible] અને [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ७ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

હવે પોતાનો આત્મા કેમ જણાય ? [illegible] આ શરીરને અને તેની આસપાસ જે કાંઈ દેખાય છે—જણાય છે તેને જે [illegible] છે તે આત્મા છે [illegible] આત્મા છે. [illegible] આત્મા નથી, આ શરીર આત્મા નથી પરંતુ તેનું જ્ઞાન [illegible] આત્મા છે [illegible] તેનું સ્વરૂપ [illegible] થયા વિના [illegible] નહિ, [illegible] ? [illegible] નથી, ને તરફ [illegible]

[illegible] ? [illegible] સ્વરૂપ [illegible] સ્વરૂપ કેવું હોય ? [illegible] વિશાળ [illegible]

વિશાળે—[illegible]

પોતા પાત્રને પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાની છે. અને પરમાત્મા પોતાના સર્વ જીવોના અને સર્વ પદાર્થના સર્વાંશ—સર્વરીતે જ્ઞાની છે—જાણનાર છે.

આમ જ્ઞાતા—જ્ઞાની—જાણનાર તો બન્ને છે. એક અલ્પજ્ઞાની અને બીજા સર્વજ્ઞાની પણ જ્ઞાની તો ખરા. એકની પાસે ચાર પૈસા છે અને એકની પાસે કરોડ રૂપિયા છે પરંતુ બન્ને પૈસાદાર તો ખરા. એકનો જ્ઞાન પ્રકાશ આગીઆ જેવો છે, બીજાનો સૂર્યથી પણ અધિક છે. એક દીવાના દીવા જેવો પ્રકાશ કરે છે, બીજો કરોડોથી પણ ચઢે છે. હવે જગત્માં રીત એવી છે કે જ્ઞાની જ્ઞાની સાથે પ્રીતિ થાય. (કારણ કે કહ્યું છે કે,

समानशीलव्यसनेषु सख्यं—

સમાન આચાર—વિચાર—સ્વભાવ સુખ દુઃખ જ્યાં હોય ત્યાં મૈત્રી હોય છે) એ નિયમને. સમાન હોય તો આ દૃષ્ટાંતમાં આત્મા અને પરમાત્માને જ્ઞાન [illegible] આત્મા અલ્પજ્ઞાની છે —તે પણ જ્ઞાનરૂપ પરમાત્મામાં [illegible] — [illegible] પણ તેના [illegible] નીકળી આવતી ([illegible] [illegible] પણ તે [illegible] થાય.

[illegible]—તેમાં [illegible] અંતરમાં [illegible]

* [illegible] પરમાત્મામાં [illegible] પરમાત્મામાં [illegible] છે, [illegible] પરમાત્મા [illegible] છે, [illegible] છે, હું [illegible] છે, હું [illegible] છે, હું [illegible]

ગુણો અનાદિકાળથી સુતા છે, તે પોતાના મિત્રોના આવવાથી જાગૃત થાય છે. અને એક વખત જાગ્યા તો પછી હમેશાં જાગતાજ રહેશે. જેમકે પરમાત્મા નિત્ય છે. તો હું પણ નિત્ય છું. દેહ નિત્ય નથી. દેહ તો બાળક—યુવાન— પુખ્ત કે વૃદ્ધ થાય છે તે છતાં તે બાળકાદિ અવસ્થાને જાણનાર હું તો તેવોને તેવોજ જોનો આવનો રહ્યો માટે હું આત્મા નિત્ય છું. આ મરણ જન્મ પામતું શરીર તે અનિત્ય—પુદ્ગલના અપચય એટલે મરણ અને ઉપચય એટલે જન્મ એમ જે શરીર બે અવસ્થા આવી તે બંનેને મેં તે જાણી. એ જાણી તે અને હું અને તે તો એકજ સ્વરૂપે રહીશું નિત્ય રહીશું.[1] પરમાત્મા પણ નિત્ય આત્મા જ્ઞાની છે. પરમાત્મા વિજ્ઞાની એટલે વિશેષ જ્ઞાની છે માટે તેનું સ્મરણું—નમન—પૂજન કર કે તેના જેવો થઇશ.

લાલનને એમ લાગે છે કે જગતમાં સરલમાં સરલ પરમાત્મ થવું તે છે, કારણ કે બીજામાં વિભાવિક ગુણો મહણ કરવા પડે છે,—પકડવા પડે છે અને આમાં સ્વાભાવિક ગુણ પ્રગટાવવા જોઇએ છીએ. જેમકે ખાણમાંથી નીકળતું માટી મિશ્રિત સુવર્ણ અને ચોખ્ખું સુવર્ણ આમાં જયારે માટી મિશ્રિત સુવર્ણ જેવો આત્મભાવ, અને ચોખ્ખું સુવર્ણ એ પરમાત્મ ભાવ હવે સુવર્ણ પ્રાપ્ત કરવાને જેમ આખો વખત માટી મિશ્રિત સુવર્ણમાં સુવર્ણ ભાવ રાખવો પડે છે, તેમ કર્મરૂપી માટી મિશ્રિત સુવર્ણ જેવા આત્મામાંજ ચોખ્ખા સુવર્ણ જેવા પરમાત્મા ભાવના કરી—ને હૃદયમાં ધરી—મનમાં સ્મરી, અને મુખે જપવી જોઇએ. તેનું નામ ખરેખરું નમન કર્યું કહેવાય

आनंद—પરમાત્મ સ્વરૂપ જેને નમન કરવાનું ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય જી કહેછેને પરમાત્મ સ્વરૂપ **आनंदमय** છે. અને એ **आनंदमय** આત્મસ્વરૂપને નમતાંજ આપણું સુખ—દુઃખમય સ્વરૂપ વિભાવ દશાને લીધે થઇ ગયું છે ને દૂર થઇ જઇ સ્વભાવ દશા—સમદશા પ્રગટ થતાં આપણું તેવું જ આનંદ મયત્વ પણ પ્રગટી રહે છે. કારણકે પૃથ્વી પર જેમ અજવાળું અંધારું છે, તેમ પૃથ્વી જેવા જડ ભાવ—કે દેહભાવ ઉપર પણ સુખદુઃખ હોય છે. પરંતુ પૃથ્વીથી પર

---

[1] એ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાનું વચન છે વ્યવહારિ જે વસ્તુનું જ્ઞાન તે પોતે એમ જણાય છે. માટે વ્યવહારને કેવળ વળગી ન રહેવું તેમ નિશ્ચયજ પકડી વ્યવહારને નિષેધવો નહિ, પણ નિશ્ચયપર ચડી, વ્યવહારે નિશ્ચયના પ્રકાશ વડે પ્રવર્ત્તવું.

એવા સૂર્યમાં જેમ શાશ્વત—હમેશા—નિરંતર પ્રકાશજ હોય છે. તેમ દેહભાવથી પર એવા આત્મભાવમાં અંતર આત્મભાવમાં ચંદ્રની પેઠે સર્વદા આનંદજ હોય છે. આ કેવળ સુખને શાસ્ત્રમાં અવ્યાબાધ સુખ કહે છે. અવ્યાબાધ સુખ એટલે જે સુખમાં કોઇ નિયમે, કોઇ ઠામે, કોઇપણ રીતિની બાધજ આવતો નથી. અર્થાત્ અવ્યાબાધ સુખ તેજ શાશ્વત—કાયમનું સુખ છે. એ સુખ તેજ **આનંદ** છે. એજ આપણામાં રહેલું પરમાત્મત્વ છે આવું સુખ ક્યારે હોય જ્યારે **વિજ્ઞાન** કે કેવળજ્ઞાન હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાન કે વિજ્ઞાન ક્યારે હોય ? જ્યારે અનિત્ય એવા સર્વ પદાર્થો છોડી નિત્ય પદાર્થના જ્ઞાનપર આવે ત્યારે આમ હોવાથી આનંદ કે અવ્યાબાધ સુખ તેજ નિત્ય છે, એ પૂર્ણ આનંદ તેજ વિજ્ઞાન કે કેવળજ્ઞાનરૂપ છે

ब्रह्म यत्र प्रतिष्ठितं જેમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ આવી રહ્યું છે. અર્થાત્ જેમાં સર્વસ્વ દેખાઇ—જણાઇ રહ્યું છે તે પદને નમન હો. એ બ્રહ્મસ્વરૂપ તે આત્મા છે. **उपनिषद्** પણ ગાય છે કે **अयमात्मा ब्रह्म** કારણ કે જેમ સૂર્ય પ્રકાશમાં પ્રત્યક્ષ કે અર્વાંતર રૂપે સર્વ આવી જાય છે, તેમ અનંતજ્ઞાન—અનંત દર્શન—ક્ષાયકસમ્યકત્વ અનંત આનંદ—ઇત્યાદિ સર્વસ્વ અનંતાનંત ગણાઇ જાય છે. તે બ્રહ્મસ્વરૂપ કે આત્મસ્વરૂપ જ્યાં આવ્યુ છે એવા પરમાત્મપદને નમસ્કાર હો. તેમાં વળી તેને નમો કે જેથી બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાય.

બ્રહ્મ જેમ સર્વસ્વ છે. તેમ આત્મા પણ સર્વસ્વ છે. જેમ બ્રહ્મમાં જ્ઞાનાદિ છે, તેમ આત્મામાં પણ જ્ઞાનાદિ છે જેમ બ્રહ્મમાં જ્ઞાનાદિ પ્રગટશે, તેમ આત્મામાં પણ આઠ પ્રદેશ બ્રહ્મના પૂર્ણ પ્રદેશ જેવાજ પ્રગટશે. હવે એ આઠરૂચક પ્રદેશથી બ્રહ્મને જોતાં જોતાં તેમાં મન વચન અને કાયાથી નમતા નમાતાં આત્મપણે કરતા પૂર્ણ પ્રદેશે બ્રહ્મ પ્રગટે.

शुद्धबुद्धस्वभावाय—જે શુદ્ધ અને બુદ્ધ સ્વભાવના છે, તે પરમાત્માને અમારો નમસ્કાર હો. શુદ્ધ સ્વભાવને અમે નમીએ. એટલે વિભાવને મુકી અમારા જે શુદ્ધ સ્વભાવ છે તેમાં અમે વળીએ. ક્રોધાદિ વિભાવ છે તેને છોડી સમાદિ સ્વભાવમાં નમીએ અમત્સાદિ વિભાવ છે, તેને છોડી સત્યાદિ શુદ્ધભાવમાં અમે વળીએ

આત્માને સ્વભાવથીજ શાસ્ત્રમાં શુદ્ધ કહ્યો છે. એવું કેટલા થોડા સમજે છે ખરે જગત્ દબાઇ ગયું જણાય છે આ વાતને કેટલી ગૌણ કરી દીધેલી જણાય છે. કયો વીર પુરૂષ, સિંહનાદ કરી પિતાને પગલે ચાલી કહે કે એ વીરપુત્રો, તમે

સ્વભાવેજ શુદ્ધ છો, ક્રોધાદિ તમારા નથી. એ તો વિભાવના છે એ નિર્માલ્ય, નિસ્તેજ, આપણા નથી પારકા છે. આવી વાત થાય છે પણ બહુ થોડી છે કર્મો ક્ષણિ છે એ વાત કર્મના જીતનાર જૈનોમાં હારનારી જાણે આવી હોય, તેમ હાલતો પ્રચલિત થયેલી જોઇ અખેદ થવાય છે **सत्ताथन्में मोह विडारत लागे काची दोय घडीरी.**

આવું જોનારા——જાણનાર—આચરનાર—આનંદઘન મહારાજ જેવા વિરલા મનુષ્યો માલુમ પડે છે માટે હવે તો આવુ જાણનાર કે મોહને કર્મને જીતવા એ તો માત્ર બે ઘડીમાં બને એવું છે આવા અનેક જૈનો બહાર આવવા જોઇએ છે. અને "શુ કરીએ ભાઇ કરમ કઠીન છે" એવુ બોલનાર—સમજનાર કર્મથી બીહીતા—ભાગતા—બેવા—બાયલા—જૈન નામને લજાવનારા વિરલ કે છુટા છવાયા હોય તો કદાચ ચાલે કારણ કે જે અપવાદ હોય તે સંસારમાં નિયમ થાય છે, અને નિયમ એ અપવાદરૂપ કાળે કરી બની જાય છે જેમકે અમેરિકામા જ્યારે પુલમેને Pullmen પેલેશકાર Palacecar અથવા પ્રાસાદ અગ્નિરથ કાઢયો ત્યારે તેમાં બેસનાર વિરલ હતા પરંતુ સામાન્ય ટ્રેનમાં અનેક માણસો મુસાફરી કરે છે અને સામાન્ય ટ્રેનમાં કોઇ વિરલ ગરીબ મરજા મુસાફરી કરે છે માટે જે જૈન છે જિનના પુત્ર રત્નો છે તેણે તો ઘણા પોતામાં કર્મના જીતનારજ થાય એ તરફ દૃષ્ટિ દોડાવવી જોઇએ તેના નાના પ્રકારના ઉપાય શોધવા જોઇએ પરતુ કર્મને નામે રડનાર—બીકણ—બાયલા નો કોઇક હોય તો ભલે જૈનના નામને લજાવનાર—શ્રી વીરના પુત્ર હોવા છતાં શું કરીએ જેવી ભાવી લખ્યા લેખ મિથ્યા નહિ ઇત્યાદિ કોઇ એક કારણને મુખ્ય કરી બેસી પોતાનું બાયલુ—દ્વિચકાર જીવન વહન કરે પરતુ શ્રીવીરની પેઠે પાચ કારણને માની પિતાશ્રીની આજ્ઞાએ ન વર્તે એ ખરેખર શોચનીય છે, માટે મોહની આદિ પ્રકૃતિને વિભાવિક હોવાથી હઠાવનાર શુદ્ધ બુદ્ધ સ્વભાવવાળો આત્મા છે તેને નમસ્કાર કરો. કર્મ બીચારા રડી નાશી જાય.

परात्मने—પરાત્મા એટલે શ્રેષ્ટ બહિરાત્મા એ કનિષ્ટ. અંતરાત્મા એ મધ્યમ અને પરાત્મા એ શ્રેષ્ટ જે આત્મા પોતે કર્મનો કર્તા હોવા છતાં કર્મથી જ બીએ પોતાના નોકરનોજ દાસ તે બહિરાત્મા કે કનિષ્ટ આત્મા છે જે આત્મા પોતાના કર્મથી ડરતો નથી તેમ તેનાથી ડરતો પણ નથી અને તેને જીતી શકતો પણ નથી તે મધ્યમ એટલે અંતરાત્મા છે પરંતુ જે આત્મા સકલ કર્મને હઠાવી

પોતાનાજ સ્વરૂપમાં રહી શકે તે શ્રેષ્ટ એવા પરમાત્મા છે તેને અમારું નમન હો, કેઅમે પણ તેના જેવા થઈએ.

આમ પ્રથમ શ્લોકમાં મંગલ અને દ્વિતીય નમન કરી પરમાત્માનું સ્વરૂપ અને તેની પ્રાપ્તિને નમનરૂપ વ્યંગે શ્રી ઉપાધ્યાયજીએ સૂચવ્યું હોય એમ સુજ્ઞ વાચકવૃંદને સહજમાં જણાઇ રહેશેજ.

આત્મા વ્યક્તિથી[1] અને શક્તિથી કેવો છે.

अविद्याजनितैः सर्वैर्विकारैरनुपद्रुतः

व्यक्त्या शिवपदस्थोऽसौ शक्त्या जयति सर्वगः ॥ ३ ॥

અનુવાદ—અવિદ્યાથી ઉત્પન્ન થએલા સર્વ વિકારો વડે જે આત્મા ઉપદ્રવ પામેલો નથી, તે પ્રગટપણે આનંદમય એવા મોક્ષપદમાં વિરાજે છે, અને શક્તિ વડે સર્વ વ્યાપક છે. ॥ ૩ ॥

વિવર્ણાર્થ...અવિદ્યા—અજ્ઞાન—ભ્રાંતિ—જડતા—મૂઢતા—પોતાનેજ ભુલાવામાં નાખનાર—અનાદિ અવિદ્યા નામના—પ્રકારોના વિકારોનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોય એમ લાગે છે. જે મોટા અઢાર દૂષણો આત્માના અસંખ્ય અને અનંત ભૂષણોને ઢાંકી દે છે, તે અઢાર દૂષણોનું પણ ઉત્પત્તિ સ્થાન અવિદ્યા છે, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ એ મહાપાપની પણ ભૂમિકા એ અવિદ્યા છે.

પોતામાંથી ખસી પરવસ્તુમાં અહંભાવ [અભિમાન] કરાવનાર પણ એ છે પરવસ્તુમાં હુંપણાનું અભિમાન કરાવી પરને થતી હાનિ મને થાય છે, એવો રાગ કરાવનાર પણ અવિદ્યા છે. પરવસ્તુની હાનિ થતાં તેમાં જે દેષ કરાવનાર પણ અવિદ્યા છે, અને દેહાદિનું મરણ થતાં પોતાનું મરણ એવો ખોટો અભિનિવેશ મસ્ત—ગાંડ—ગાંડ જેવો આગ્રહ પણ અવિદ્યા કરાવે છે.

જે લોકના નાથ, છ દ્રવ્યમાં શ્રેષ્ઠ, નવે તત્વમાં મુખ્ય, એવા આત્માને રંકમાં રંક, છ એ દ્રવ્યમાં કનિષ્ટ દેખાડનાર નવ તત્વોમાં ગૌણ સમજાવનાર ભિક્ષુકને ઘરનું બચ્ચું બનાવનાર, રાજા, મહારાજા ઇંદ્રને નમાવનાર હોવા છતાં અન્યને નમનાર કરી રંક સ્થિતિમાં રાખનાર અવિદ્યા છે.

આવી અવિદ્યા તે શું છે? અજ્ઞાન—અંધકાર જેમ અંધારામાં કાંઇ દેખાય

---

1 પ્રગટપણે, Manifested; 2 અપ્રગટપણે, Unmanifested.

નહિ તેમ અવિદ્યાના અંધારામાં કંઈ દેખાય નહિ અને દેખાય તો કંઇનું કંઇ હોય કંઇ ને જણાય કંઇ જેમકે હોય ઝાડનું ઠુંઠું અને સમજાય કે વગડામાં પુરૂષ ઉભો છે, હોય મૃગજળ ઝાંઝવા અને સમજાય પાણી, હોય છીપ અને સમજાય મોતી, હોય દોરડી ને સમજાય સર્પ. આમ ઊલટુંજ અવિદ્યાનો અંધકાર આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. હવે દોરડીમાં સર્પનું જ્ઞાન થયું, કે પછી ભય પણ લાગે,—ભય નામનો [1]વિકાર પણ તેથી ઉત્પન્ન થાય. ઝાંઝવા તે જળ સમજાય પછી તૃષા પણ ન છીપે. જુઓ પરવસ્તુમાં સુખરૂપી જગ છે એમ સમજતા કોની તૃષ્ણા—તૃષ્ણા છીપે છે! છીપને મોતી સમજાયા પછી, જ્યાં મોતી નથી, એવી છીપનું જ્ઞાન ખોટું રહેરીજ એટલુંજ નહિ પણ અજ્ઞાન જેને અનાત્મજ્ઞ—મૂઢ - વ્યવહાર કહે છે તે પણ ખોટોજ થશે. કારણ કે જેનો પાયો ખોટો તેના ઉપર રહેલી ઇમારત પણ ખોટી તેમ દેહરૂપ છીપને આત્મારૂપી મોતી સમજાય છે,—એ પોતારૂપી સમજાઇ ગયા પછી, આત્મા સંબંધી—પોતા સંબંધી વ્યવહાર પણ ખોટા જ થશે જેમ દેહરૂપ છીપ એ આત્મા રૂપ મોતી નથી, તે છતાં તેમ સમજાયું કે દેહના પુત્ર પુત્રાદિ, તે પોતાના પુત્ર પુત્રાદિ સમજાશે—અને દેહના નાશથી તે પુત્રપુત્રાદિનો પણ નાશ થશે તેમ દોરડીને સર્પ સમજવાથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ કર્મરૂપી દોરડીને ભયંકર સર્પ સમજી જવાથી આખું જગત હણાઇ ગયું છે કર્મ તે કર્પ છે અને કર્મ એ દેહભાવના. દેહભાવના દૂર કરવાથી છૂટકારો થઇ જવાય છે માટે આ બધી ઉલટી સમજ તે અવિદ્યાને લીધે છે પરંતુ એ અવિદ્યા જ્ઞાન નથી આપતી—તેને આપેલું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી પણ અજ્ઞાન છે—એવું જેને સ્પષ્ટ જ્ઞાન છે તેને અવિદ્યા, પરાભવ કરી શક્તી નથી એટલુંજ નહિ પરંતુ તે આત્મા પોતાના જ્ઞાનમાં પોતેજ જ્ઞાનરૂપ થઇ મોક્ષાનંદમાં બિરાજે છે. અને જ્ઞાન સર્વત્ર હોવાથી પોતે પોતાને સર્વ વ્યાપક જુએ છે.

જુઓ સૂર્ય નિયત સ્થાનવર્તી હોય છતાં તેનો પ્રકાશ સર્વત્ર જણાય છે. તેમ આત્મા નિયત સ્થાનવર્તી હોય, છતાં તેનું જ્ઞાન સર્વત્ર હોય છે. અને જ્ઞાન એજ પોતે હોવાથી પોતે પણ નિયત સ્થાનવર્તી હોવા છતાં સર્વત્ર છે એ વાત ન્યાયથી અવિરૂદ્ધ છે,

હા, પણ આત્મશક્તિએ—પ્રગટપણે કેવો છે અને કેવો દેખાય છે તેનો જરા વિચાર કરીએ અમે તેવો સિદ્ધ હોય છતાં જ્યાંસુધી તે બકરાના ટોળામાં

---

૧ વિકાર એટલે ઊલટી ક્રિયા; ઊલટી વૃત્તિ ૨ તૃષ્ણા—લોભ એ પણ વિકાર છે. અને એની જન્મભૂમિકા પણ અવિદ્યા છે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

વ્યાપક પણ જણાય છે

પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે?

यतो वाचो निवर्तन्ते न यत्र मनसा गतिः

शुद्धानुभवसंवेद्यं तद्रूपं परमात्मनः ॥ ४ ॥

અનુવાદ—જ્યાંથી વાણી પાછી વળે છે, જ્યાં મન ગતિ કરી શકતું નથી. પરંતુ જે શુદ્ધ અનુભવવડેજ જાણી શકાય છે, તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. ॥ ૪ ॥

વિવરણાર્થ—વાણી જ્યાં પહોંચે નહિ, અર્થાત્ વાણી પરમાત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકતી નથી, ગમે તેવો કવિ પોતાની કલ્પનાના દરીઆમાં આ વસ્તુ દેખાડી શકતો નથી. તેમજ ગમે તેવો તત્ત્વવેત્તા પણ—ફિલસુફ પણ—વિચારી શકતો નથી, કારણ કે મનની પણ ત્યાં ગતિ નથી અર્થાત્ કોઇ વિચાર પણ ત્યાં પહોંચી શકતો નથી. વિચાર સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ હોય તોપણ પરમાત્મતત્ત્વને તે સ્પર્શી શકતો નથી. પરંતુ વાણી અને મન એ ઉભયને સંપૂર્ણ શાંત કરવાથી જે શુદ્ધ અનુભવ થાય છે, તેજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. જ્યારે કાયાનો કે ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર બંધ કરવામાં આવે છે, ત્યારે પણ મનોવ્યાપાર બંધ કરવામાં આવે છે. પરંતુ મનમાંથી પણ ઇંદ્રિયગોચર વિચારોને દૂર કરવાથી મન શાંત સરોવર જેવું થઇ રહે છે. આ યોગીએ જે શાંતમનઃસરમાં જે પ્રતિબિંબ પડે છે તે પરમાત્મનું તત્ત્વ છે. એ સ્વરૂપજ પોતે છે એમ સ્પષ્ટ સમજાઇ જાય છે, અને મન જેનો વિચાર કરતું હતું અને વાણી જેનો વિચાર કરતું હતું તે એ તત્ત્વ નથી. એ તત્ત્વનો સ્વસંવેદ્ય એટલે પોતાવડેજ અનુભવાય છે, અને એનું અનુભવ તેજ આ વાણી છે, આ મન છે, વગેરે પોતાથી ભિન્ન જણાઇ આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ વાણી અને વિચારનાં કહેલાં કે કરેલાં સ્વરૂપ છે તે પણ પોતે આવું છે એમ કહ્યું છે.

આમ અનુભવ થવું [illegible] કે પરમાત્મતત્ત્વ [illegible] નથી [illegible] છે [illegible] વાણી અને [illegible] નથી, [illegible] અનુભવ [illegible]

પુદ્‌ગલે ગયા—અને પુનરપી-એમ મોહ કર્મ પુદ્‌ગલ નીકળી જાય કે સ્વચ્છ એકજ આ મહાન નિર્મળ સ્ફટિક જેવો હેનું, એકજ તત્વ રહ્યું તેજ પરમાત્મ તત્વ છે.

વાણીથી આપણે કહીએ કે આ પરમાત્મતત્વ છે. પણ એ પરમાત્મતત્વ કહી શકાતું નથી. કારણ આ બહિરાત્મા, આ અંતરાત્મા, અને આ પરમાત્મા એ ત્રણે સાપેક્ષ છે એક બીજાની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ કહેવાય છે. જેમકે બહિરાત્માની અપેક્ષાએ આ પરમાત્મા છે, એમ કહેવાય છે, પરંતુ જે નાના મોટા, જે અંદર બહાર થતો હોય. તે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા એમ કહેવાય પરંતુ જે તત્વે સર્વત્ર, જ્ઞાન રૂપ છે, તેને અંદર બહાર શું, ? આ નંબર ૧૪૨ શુક્લામબરાદીમા લાલન સમભાવ ભવનમાં બેઠો લખે છે, આ રૂપમાં એનું શરીર છે, હવે આ ભિન્ન જે રૂપને છે તે હું કહો અંદર બહાર શું ? તેમજ આ ઘરમાં એમ જે દેહભાવથી (વ્યવહારથી) કહેવાય છે કે હું ઘરમાં છું, પણ ઘરમા તો શરીર છે, પણ જરા સ્થિર થઇ જોતાં ઘર પોતાના મનમાં પારણાની માફક ઝૂલતું દેખાશે, અને એ પણ પોતાના સમગ્ર જગતને લઇને આત્મામાં રમતું જણાશે, એમ આત્મા પોતે હોવાથી પોતામાં સર્વ સમજાશે. હવે એ પ્રકારે અંતર-બહિર. એ કર્મ હોય ત્યાંસુધી કહેવાય. નાનું મોટું જે પુદ્‌ગલ હોય ત્યાંસુધી કહેવાય. નાનું મોટું જે પુદ્‌ગલ હોય ત્યાંસુધી છે. પરંતુ આત્માને સરખાવવાને બીજો કોઈ પણ પદાર્થ ન હોવાથી તે પરમ અંતર બહિર ન કહેવાય. તે નાના-મોટા ન કહેવાય. કારણ કે તે અગુરૂ એટલે મોટો નથી, અને આ લઘુ એટલે નાનો નથી, જે નાનું મોટું સમજાય છે તે પુદ્‌ગલ છે. તેમજ આ પરમતત્વ છે, એનું મન કલ્પે છે, આત્માને નાનામાં નાનો અને મોટામાં મોટો બતાવે છે, પરંતુ તે તેવો નથી, કારણકે નાના મોટાં એ તો પુદ્‌ગલો હોય. જેમ એક વીંટી નાની અને બીજી મોટી. પરંતુ આત્મામાં એમ નથી કે એક આત્મા નાનો અને બીજો મોટો, માટે નાના મોટાની પણ મનજ કલ્પના કરે છે,

अणोरणीयान् महतो महीयान એ અણુથી પણ નાનો અને મોટાથી પણ મોટો એ પણ અનુભવ ગમ્ય રૂપ નથી. કારણકે પોતે તો નાના મોટાને જાણનાર છે, પોતે નાનો મોટો નથીજ પરંતુ અનુભવગમ્યરૂપ કે સ્વસંવેદ્ય છે. શબ્દમાં, વિચારમાં નહિ પણ પ્રભાને ગ્રહણ કરતા તરતજ અનુભવાય છે. જેમકે જળી એ ભરતીઓટ નથી પણ જળ છે, શરદી ગરમી નથી પણ હવા છે, અજવાળું અંધારૂં નથી પણ પ્રકાશ છે, તેમ બહિરનથી. પણ આત્મા છે, સ્વસંવેદ્ય તેજ પરમાત્મ તત્વ સ્વરૂપ.

વળી એક કાચના પોકળ સ્થંભમાં નિર્મળ જળ ભરેલું હોય, અને બહિરથી તે કાચ સ્થંભને ભૂરો, ધોળો, અને પીળો રંગ લગાડેલો હોય તે તે બાહ્યરંગની ઉપાધિવડે, કાળું પાણી, ધોળું પાણી, અને પીળું પાણી કહેવાશે. પરંતુ વસ્તુ પાણીને રંગ નથી, કાચને બાહ્ય ઉપાધિ છે. તેમ આત્મારૂપ જળને, બાહ્યઉપાધિને લીધે બહિર, અંતર, અને પરમ આત્મા એમ કહેવાય છે. પરંતુ સિદ્ધ સ્વરૂપ—અકર્મ ઉપાધિ રહિત તો નિર્મળ જળ જેવો એજ આત્મતત્ત્વ છે. વાણીઆ—બ્રાહ્મણ નથી પણ આત્મા છે. ઉંચ નીચ નથી પણ આત્મા છે વાણીઆ—બ્રાહ્મણ એ શરીરના નામ ઉંચ નીચ પણ શરીરના નામ છે આવું નિશ્ચયનયથી પરમાત્મ સ્વરૂપ અનુભવાય છે એ પોતે પણ પરમાત્મ તો તેવોજ છે. હાલ પણ નિશ્ચયે તેવો છે, અને વ્યવહારે આર અંશે તેવોજ છે હવે આપણે વ્યવહારે પણ સકળ પ્રદેશે તેવો કરવાને પ્રથમ ધારી કર્મ દૂર કરવા જોઇએ. અને તે જેમ જેમ નિર્મળ સ્વરૂપને અનુભવતા તેમની સાથે એકતાનતા કરતા જઇએ, તેમ તેમ તે સ્વરૂપ ગુપ્ત છે, તે પ્રગટ થશે માટે ધ્યાન કરવા ના તેજ સ્વરૂપનું.

હાલ પણ જ્ઞાન વિના ધ્યાન ન થાય જે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું હોય તેનું પ્રથમ તો જ્ઞાન થવું જોઇએ. ' જ્ઞાન નહિ હૃદયે મેં જાકે ધ્યાન લગાના કયા મતલબ " જેના હૃદયમાં જ્ઞાન નથી તો પછી ધ્યાન તે કેમ થઇ શકે ' નજ થઇ શકે, માટે જ્ઞાન પ્રથમ કરવું, તો મન ત્યાં ઠરશે. અને મન ઠર્યું કે અનુભવની ઝાંખી પ્રથમ થવા લાગશે, અને પછી પૂર્ણ અનુભવ પણ થશે, તો પછી " જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું. ' એ પણ થઇ રહેશે

આકાશમાં પૂર્ણ ચંદ્ર પ્રકાશતો હોય, અને નીચે એક સરોવર છે, જેના પાણીમાં લહરીઓ—તરંગો—મોજાંઓ Waves અને Billows થતા હોય તો—તે પૂર્ણ ચંદ્ર હોવા છતા ભિન્નભિન્ન કકડા કકડા દેખાશે, તેમજ જ્યાંસુધી મનોજળ—ચિત્ત સરોવરમાં વિચારોના આંદોલનો લહરીઓ—મોજાંઓ વગેરે થયા કરે છે, ત્યાં સુધી શુદ્ધ ચૈતન્ય—અખંડ ચૈતન્યનું યથાસ્થિત પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું નથી અને તેથી આપણને આત્માનુભવ—પરમાત્માનુભવ—અનુભવ થતો નથી. જુઓ આપણે છીએ તો સ્વભાવ સિદ્ધ જેવા—અને જણાઇએ છીએ. માનુષ–બાળક–યુવાન–માસ્તર–મુનશી–પંડિત–મૂર્ખ વગેરે તે તે શાથી તેવા તેવા વિચારોનું ચિત્ત સરોવરમાં આંદોલનો યથાર્થ–માર્ગ ઉકરાથી–ભ્રાંતિથી આમ શાથી થયું, 'હું દેહ છું હું દેહ છું, એવું ભ્રાંતિથી માન્યું જેથી મને જન્મ છે, મરણ છે. હું બાળક છું, હું વૃદ્ધ છું. વગેરે કલ્પનાની પરંપરા ચાલે. પરંતુ દેહભાવનો અનાદિ કાળથી વિભ્રમ ઉપર દૃષ્ટિ જેનો જાય અંતર

આત્મભાવ કરતાં નીકળે, કે ચિત્તસરમાં ઉપર કહેલા લાલનાદિ મોજાં બંધ થશે, અને એ બંધ થયાં કે નિર્મળ, સ્થિર ચિત્તસરના મનોજળમાં પૂર્ણ—અખંડ—અજર—અમર—અજન્મ—શાંત—જ્ઞાનરૂપ એવા પરમાત્માની પ્રથમ ઝાંખી. ત્યારપછી વિચારસ્થિર થતાં દર્શન થશે, એવાં અભેદ ભાવે તે પરમાત્મા તેજ હું. **सः एव अहं=सोहं**રૂપ જણાયા કરશે. પિતૃરત્ન આનંદઘન કહે છે કે જે **सोहं** અનુભવી **सोहं**રૂપી જણાશે તે અમર થશે.

आनंदघन निपट निकट अक्षरदो;
नहि समरे सोहि मरेंगे, अवहम अमर भये नहि मरेंगे.

આમ ચિત્ત સ્થિર કરવાથી અનુભવ થાય છે. અને જે વાણીવડે કોઈ વર્ણવી શકે નહિ. અને તત્ત્વજ્ઞાનવડે કોઈ વિચારી શકે નહિ એવા પોતાનેજ પોતાનેજ પોતાનું શાંત—આનંદમય સ્વરૂપ અનુભવાય છે. ખરે અનુભવ જ્ઞાનમાં બીજાની શાસ્ત્રીની—કે પુરાવાની—કે ભલામણની કંઇ અગત્ય રહેતી નથી. કારણકે આ ફળ (આંબો) પોતે ગમ્યું, અને તે સ્વાદિષ્ટ જણાયું, પછી કોઈ આપણને મીઠું કહેનાર કદાચ ન મળે તો પણ શું ! આટલા માટે સર્વજ્ઞાનમાં અનુભવ જ્ઞાન શિરોમણિ છે.

કોઇ જ્ઞાન પતંગીઆ જેવું હોય છે, કોઇ તારા જેવું, કોઇ શુક્ર જેવું, કોઇ ચંદ્ર જેવું, કોઇ સૂર્ય જેવું જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ અનુભવજ્ઞાન તે સૂર્યના સૂર્ય જેવું છે કારણ કે તે એક વખત ઉદય થયો કે કોઇ કાળે અસ્ત થનોજ નથી. અને એમ શ્રુત્ર કહે છે કે "**अखंड आ स्थिर ज्योतिमां नथी थातुं नथो जातुं**[1] "

પરમાત્મા કેવા છે ?

न स्पर्शो यस्य नो वर्णो न गंधो न रसश्रुतिः
शुद्धचिन्मात्रगुणवान् परमात्मा स गीयते ।। ५ ।।

અનુવાદ—જેને સ્પર્શ નથી, જેને [2]વર્ણ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી, શબ્દ નથી, પરંતુ જે શુદ્ધ ચિન્માત્ર (જ્ઞાન એજ) ગુણો કરી યુક્ત છે, તે પરમાત્મા છે. ।। ૫ ।।

વિવણાર્થ—સ્પર્શ વગેરે રૂપી દ્રવ્યને થઈ શકે છે, અને આત્મા

---

૧ લાલનના " મહાવીરધ્યાન " નાં આરંભમાં. ૨ વર્ણ-રંગ.

અરૂપી છે, તો તેને કેમ સ્પર્શાય, કેમ જોવાય, કેમ સુંઘાય, કેમ ચખાય, કેમ સંભળાય, પરંતુ પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં આતો સ્પર્શ છે, આ રસ છે, આ ગંધ, આ રૂપ, આ શબ્દ છે એમ જણાય. એમ જે જાણે તે જ્ઞાન, અને એ જ્ઞાન તેજ આત્મા, અને તેજ શુદ્ધ થતાં પરમાત્મા.

હું લાક્ષન નહિ. પણ આ લાક્ષન છે એવું જે જાણું છું, તે જાણપણું જ્ઞાન તે હું. કાઠિઆવાડી નહિ, પણ લાક્ષન કાઠિઆવાડી છે, એવું જે જાણવું તે જાણપણું હું. હું મનુષ્ય નહિ, પણ લાક્ષન મનુષ્ય છે એવું જે જાણું છું તે જાણપણું હું-(જ્ઞાન એજ હું.) જે ઉપજે-જન્મે છે-મરે છે-ઘટે છે, તે હું જાણું છું, તે જાણપણું તેજ હું એ જ્ઞાન એજ હું. અને ચિન્માત્ર એટલે જ્ઞાનમાત્ર તેજ હું હોવાથી પરમાત્મા તેજ છું. તે અને હું એકજ सः एव अहं. અર્થાત् सोहं રૂપ તેજ હું.

લાક્ષન-બાળ, કિશોર, યુવાન, પરંતુ ત્રણે અવસ્થાને જાણનાર-કંઈ પણ વધઘટ થયા વિનાનો તેજ હું. તે ત્રણ અવસ્થાનું જ્ઞાન તેજ હું જ્ઞાન એજ. ચિન્માત્ર એજ પરમાત્મતત્ત્વ છે.

જેમ પ્રકાશ વિના આ સુંદર વિશ્વ, જેને Greek ગ્રીક ભાઈઓ cosmos કહે છે, અને જેનો અર્થ Beauty એટલે સૌંદર્ય એવો થાય છે.

એ સૌંદર્ય શું કામનું. ગમે તેવી બંગલામાં રહેતા હોય, સુંદર તખ્ત હોય, કોચ, ખુરસી મનુષ્યો, ઘડીઆળ, ચાંદી સોનારૂપા, હીરામાણેક, અને ઉપર કોહીનુર હોય, છતાં ત્યાં જો પ્રકાશ ન હોય તો તે શું કામનું ? તેમ ચિતરૂપ એવો આત્મા એટલે જ્ઞાન એ પ્રકાશ ન હોય તો આ જગત્ માત્ર નકામું છે. સિદ્ધપદમાં મહા મર્યાદા આપણે જ્ઞાનરૂપજ હોઈએ છીએ જે જ્ઞાનમાત્રનો ચિન્માત્ર આપણે અનુભવ કરીએ છીએ તેજ—માત્ર વિશેષ શુદ્ધ થતા તે તેજ હું—એમ છે તે ધ્યાન રહેશે.

ચિન્માત્ર એટલે જ્ઞાનજ હું તેનું આરંભમાં અનુભવ થતા એક ઉદાહરણ લઈએ—જેમકે લાક્ષન કહે છે કે સામાન્ય રીતે—કે વ્યવહારે હું અમાચિરાનકના ૧૦ ક્લાક જાણું છું અને ૯૫ નથી જાણતો. આ બંને વાક્યમાં જે હું વ્યવહારે યોજે છે તે હું મનની ધારણ શક્તિને હું એમ ભ્રાંતિથી બોલી જવાય છે. પરંતુ હું નિશ્ચય નયે—ખરેખર—કે જ્ઞાનમય કે ચિન્મય, કે શાશ્વત તે એજ કે લાક્ષનના ૧૦ ક્લાક જાણવાને પણ જાણું છું. અને ન જાણવાને પણ જાણું છું. હું તો તે કે જે લાક્ષનના જ્ઞાન-અજ્ઞાન બંનેને જાણનાર-જ્ઞાનમય તેજ. I know

what I know and I know what I do not know. That knower which knows both knowledge and ignorance of me આ વ્યવહાર જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બેઉને જાણું તે જ્ઞાન. તે જ્યારે પરમ વિશુદ્ધ થાય ત્યારે પરમાત્મ તત્ત્વ અને ત્યાંથી તે અંતરાત્મ તત્ત્વ.

પરમાત્મા કેવો એ અને રીતે ઓળખાવી શકાતો નથી.

माधुर्यातिशयो यद्वा गुणौघः परमात्मनः
तथाख्यातुं नशक्योऽपि नत्याख्यातुं नशक्यते ॥ ६ ॥

અનુવાદ—પરમાત્માના માધુર્યના પ્રભાવ અથવા તેના ગુણ-નો રાશિ (સમૂહ) આવો છે એમ કહેવું શક્ય પણ નથી તેમજ તે આવો નથી એમ પણ કહી શકાતું નથી.

વિવણાર્થ—પરમાત્માના માધુર્યનો પ્રતાપ કહીએ કે આવો છે તો તે વાણી ગોચર થયો કહેવાય પણ તે વાણીને અગોચર છે, તે-મજ તે આવો નથી એમ કહેવું તે પણ વાણી ગોચર થયું કહેવાય-અને એ તો વાણીથી પર છે.

માણસ જ્યારે રૂપી પદાર્થમાં તેને ખોળી ન શક્યો, ત્યારે અરૂપી તે છે એમ કહ્યું પરંતુ તે અરૂપી છે એમ શાથી કહેવાય ? વાણીથી કહેવાય-કદાચ વાણીથી ન કહેવાય તો અરૂપી છે એવું મનથી કલ્પાય, પરંતુ તો તેમ નથી પણ પર છે. તો રૂપી એવા મનથી અરૂપી તત્ત્વ કેમ જણાય ?

વળી રૂપી અને અરૂપી એ બન્ને સાપેક્ષ છે, એકની અપેક્ષાએ બીજા કહે-વાય છે. પરંતુ એ તત્ત્વ તો કંઇ એવું છે કે રૂપી અને અરૂપી બન્નેમાં પ્રકાશે છે. તેથી આ રૂપી આ અરૂપી એમ જણાય છે શરીરમાં હોવાથી-વચનમાં હોવાથી-કાયામાં હોવાથી-અજવાળામાં હોવાથી અજવાળાને જાણે, અંધારામાં હોવાથી અંધારાને જાણે-માટે એ કેમ કહેવાય ?—ન કહેવાય—ન કલ્પાય—પરંતુ તે અનુ-ભવાય ખરું—એક કવિ કહે છે કે " હા ના કે બીચમેં સાહેબ હમારા સમાયા. " શ્રીમદ્ આનંદઘનજી પણ કહે છે કે—

" નિશાની કહા બતાવું રે, તેરો અગમ અગોચર રૂપ; રૂપી કહું તો કછુ નહિ રે, બંધે કૈસે અરૂપ; રૂપા રૂપી જો કહું પ્યારે, એસે ન સિદ્ધ અનુપ; નિ-શાની—જડવાદીએ Materialist તેને રૂપી કહેવા ચૈતન્યવાદીએ (Spiri-

(પ્રતીતિ) તેને અરૂપી કહ્યો. તે બન્ને અંશ ખરા છે કારણકે રૂપી નાશવંત જણાય છે અને એ તો અનાશવંત એટલે નિત્ય છે અને એને આદિ કહીએ, તો રૂપી પણ કોણ બન્યા ? કેમ પોતે પોતાની મેળે તેવો થઇ શકે નહિ, પણ રૂપી પણ ખરો તેથી રૂપારૂપી કહેવાય એ સત્ય છે. બાકી વસ્તુ તો અનુભવાય પણ કહેવાય નહિ, કારણકે તે સર્વરૂપ અને અરૂપથી પણ અનુભવાય છે, ત્યારે તેજ વખતે જણાય છે કે આને લોકો રૂપી કહે છે અને આને અરૂપી કહે છે, પરંતુ હું તો બન્નેથી પર કોઇ તત્ત્વ છે, અને રૂપી અરૂપી રૂપે પ્રગટ છું, અને અને પાછો નિજ સ્વરૂપે વિરમું છું.

સામાન્ય માણસને રૂપી પણ અરૂપી ભાન, જેમકે હવા અરૂપી કેટલાકને લાગે છે ? પણ તે રૂપી છે તે મન કેટલાકને અરૂપી લાગે છે. પરંતુ તે પણ રૂપી છે કારણકે જે પૌદ્ગલિક છે તે તેના પરમાણુ-દેશ-સ્કંધ વગેરે સર્વે હોય છે. અને હવા અને મન બન્ને પુદ્ગલ હોવાથી તે પણ પરમાણુ, દેશરૂપ, સ્કંધરૂપ છે, તેને તે હવાને-મનને-વર્ણ કે રંગ છે—રસ કે સ્વાદ છે—ગંધ કે વાસ છે, સ્પર્શ છે પરંતુ અરૂપી વસ્તુ એથી પણ પર છે—પરંતુ એથી પર જાણવું અરૂપી તત્ત્વ આ છે, એને પણ તે જાણે છે. તે રૂપી અરૂપી બન્નેથી પ્રગટ તો રૂપી અને અરૂપી બન્ને છે નહિ કે બન્ને છે.

गुणाग्रः परमात्मनः પરમાત્માના ગુણ અનંત છે, તેમજ અગાધ છે. અને અપાર પણ છે. પરંતુ તત્ત્વ વ્યવહારે, જે પરમાત્મન્ જ્ઞાન છે. એટલે જાણે છે, દર્શન છે એટલે દેખે છે, ચારિત્ર છે એટલે સ્વરૂપે રમે છે, આનંદ છે એટલે વિલસે છે, શાશ્વત છે એટલે વર્તે છે, અનામ છે એટલે નિર્ભય છે, અરૂપ છે એટલે નિરૂપે છે, અને અગુરુ લઘુ છે એટલે ભારે હલકા નથી થતા. આ બધા શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ કે પરમાત્માના ઉપયોગો છે—એક સ્ફટિક હોય, અને તેમાં અનેક પ્રતિબિંબો પડે, પછી જેનું પ્રતિબિંબ પડે, તેવો તે કહેવાય, તેમ જ્ઞાનાદિ અનંત, અગાધ, અને અપાર ગુણોનું ગુણવત્-એક વખતે પ્રતિબિંબ તેમાં પડે છે, જ્ઞાનાદિ ગુણ રૂપે થાય છે વસ્તુતઃ તો જે છે તે છે. જ્ઞાનાદિ ગુણો પણ ઉપચારે એનાજ થાય છે. એ છે, તેજ આ છે.

હવે જે રૂપ અનુભવ ગમ્ય છે તે પામવાને રસ્તો એવું છે કે રૂપી તત્ત્વમાંથી માંહે પ્રવેશ કરી અરૂપી શું તે ભાળવું, તે. જેમ ધ્રુવ તારો દેખાડે તે પ્રથમ હસ્તીના તારા પર નજર ફરે છે, અને પછી ત્યાંથી પોતેજ ધ્રુવને દેખી શકે છે, તેમ આદિ તત્ત્વ જણાતા, ત્યાંથી પુનઃ અનુભવને અખ્યાત સ્થિતની વિચાર્યા હોય

તેજ-પોતે જાતની વેગે. બાકી કહેવાનું કે સમજાતું નથી. માટે પ્રયોગમાં મુકી તેની મજાના અનુભવી લેવી.

વિધિથી કહેવાનો નથી કે આવો છે, અને નિષેધ કરવાનો નથી કે આવો નથી કે જેથી તેનું સ્વરૂપ સમજાય. ઉપનિષદે નેતિ નેતિ કહ્યું અને જ્યારે એમ સંભવ્યું પણ જતાં જતાં જે આવ્યો કહ્યું તે તેના મતનાં અનુભવ કરો એટલે કહ્યું કે અગમ્યનો છે, અરૂપ છે, અકંપનીય છે, અનંદરસ છે, ચૈતન્ય છે, જ્ઞાન રૂપ છે, વગેરે વગેરે

બુદ્ધ, જિન, બ્રહ્મ, વિષ્ણુ, શિવ એ સર્વ નામમાં દેખાતો ભેદ તે ખરેખર ભેદ છે?

बुद्धो जिनो हृषीकेशः शंभुर्ब्रह्मादिपुरुषः
इत्यादिनामभेदेऽपि नार्थतः स विभिद्यते ॥ ७ ॥

અનુવાદ—બુદ્ધ, જિન હૃષીકેશ (કૃષ્ણ-વિષ્ણુ) શંભુ, બ્રહ્મા વિગેરે પુરૂષો, ઈત્યાદિ નામો જે કે ભિન્ન ભિન્ન છે, તથાપિ તેના અર્થનું રહસ્ય જોતાં તે (ગુણ વિશિષ્ટ) આત્માનાજ નામો છે. માટે એકજ આત્માનાજ નામોથી તેમા કંઈ ભેદ પડતો નથી. ॥ ૭ ॥

વિવરણાર્થ—જેમ એક માણસ (કોઈનો) બાપ હોય દિકરો પણ હોય, મામો પણ હોય, ભાણેજ પણ હોય, કાકો પણ હોય, ભત્રીજો પણ હોય, તેમ એકજ આત્મા, બુદ્ધ પણ છે, જિન પણ છે, બ્રહ્મ પણ છે, અને શિવ પણ છે. કારણકે આત્મા જાગૃતિ રૂપ છે, એટલે તે બુદ્ધ છે, આત્મા કર્મને જિતનાર છે, માટે જિનઃ છે, આત્મા ઇંદ્રિયોને વશ રાખનાર છે, માટે હૃષીકેશ (વિષ્ણુ) છે, આત્મા સુખરૂપ છે, માટે શંભુ છે, આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે, માટે બ્રહ્મ પણ છે.

આત્માનાજ નામ, જેમ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર વગેરે છે, તેમજ આત્માના નામજ બુદ્ધ, જિન વગેરે છે.

જો કે આત્મા સ્વભાવે સકલગુણસંપન્ન છે. તથાપિ તે ગુણનો પ્રકાશ આપણે એક પછી એક કરવ થાય છે. વસ્તુનો જ્ઞાતા જોઈ જ્ઞાનમય કહીએ, કર્માદિનો કે રાગાદિનો જિતનાર (જેતા) જોઈ એને જિન કહીએ છીએ, પરંતુ તે તેજ છે. તે એકજ છે. માટે શુદ્ધાત્માનુભવ થતાંજ આમ થઈ રહે છે કે—

તોજ–તોને અનુભવી શકે. વાણી કહેવાનું–કે કહેવાનું નથી. માટે પ્રેમમાં પણ તેની સમાનતા અનુભવી જેવી.

વિધિથી કહેવાતો નથી કે આવો છે, અને નિષેધ જણાવાતો નથી કે આવો નથી કે જેથી તેનું સ્વરૂપ સમજાય. ઉપનિષદે नेति नेति કહ્યું અને જ્યારે એમ સઘળું પર જતા જતા જે અવશેષ રહ્યું તે તત્વ મનનાં અનુભવ થયો એટલે કહ્યું કે અનુભૂતિ છે, અરૂપ છે, અકલ્પનીય છે, આનંદઘન છે, ચૈતન્ય છે, જ્ઞાન રૂપ છે, વગેરે વગેરે

બુદ્ધ, જિન, બ્રહ્મ, વિષ્ણુ, શિવ એ સર્વ નામમાં દેખાતો ભેદ તે ખરેખર ભેદ છે?

बुद्धो जिनो हृषीकेशः शंभुर्ब्रह्मादिपुरुषः
इत्यादिनामभेदेऽपि नार्थतः स विभिद्यते ॥ ७ ॥

અનુવાદ—બુદ્ધ, જિન હૃષીકેશ (કૃષ્ણ–વિષ્ણુ) શંભુ, બ્રહ્મા વિગેરે પુરૂષો, ઇત્યાદિ નામો જે કે ભિન્ન ભિન્ન છે, તથાપિ તેના અર્થનું રહસ્ય જોતાં તે (ગુણ વિશિષ્ટ) આત્માનાજ નામો છે. માટે એકજ આત્માનાજ નામોથી તેમા કંઇ ભેદ પડતો નથી. ॥ ૭ ॥

વિવર્ણાર્થ—જેમ એક માણસ (કોઇનો) બાપ હોય દિકરો પણ હોય, મામો પણ હોય, ભાણેજ પણ હોય, કાકો પણ હોય, ભત્રીજો પણ હોય, તેમ એકજ આત્મા, બુદ્ધ પણ છે, જિન પણ છે, બ્રહ્મ પણ છે, અને શિવ પણ છે. કારણકે આત્મા જાગૃતિ રૂપ છે, એટલે તે બુદ્ધ છે, આત્મા કર્મને જિતનાર છે, માટે જિન છે, આત્મા ઇંદ્રિયોને વશ રાખનાર છે, માટે હૃષીકેશ (વિષ્ણુ) છે, આત્મા સુખરૂપ છે, માટે શંભુ છે, આત્મા જ્ઞાનરૂપ છે, માટે બ્રહ્મ પણ છે.

આત્માનાજ નામ, જેમ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર વગેરે છે, તેમજ આત્માના નામજ બુદ્ધ, જિન વગેરે છે.

જો કે આત્મા સ્વભાવે સકલગુણસંપન્ન છે. તથાપિ તે ગુણુનો પ્રકાશ આપણે એક પછી એક દ્રશ્ય થાય છે. વસ્તુનો જ્ઞાતા જોઇ જ્ઞાનમય કહીએ, કર્માદિનો કે રાગાદિનો જિતનાર (નેતા) જોઇ એને જિન કહીએ છીએ, પરંતુ તે તેજ છે. ને એકજ છે. માટે શુદ્ધાત્માનુભવ થતાંજ આમ થઇ ગયું છે કે—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ?

[illegible] ।

[illegible] ॥ ८ ॥

અનુવાદ - [illegible]

વિવર્ણાર્થ—નય, નિક્ષેપ, ભંગ, ઈત્યાદિ આત્માની સિદ્ધિ કરવા જાય છે. છતાં તે પરિપૂર્ણ કરી શકતા નથી. કારણ નય, નિક્ષેપાદિ મન વડે થાય છે, અને મન એ આત્માને પહોંચી શકતું નથી. જો કે ઇંદ્રિયગોચર વિષયોમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી, આંતરમાં પણ ઇંદ્રિય ગોચર વિચારો વિલય પામે છે. મન ઉપાધિ રહિત મન—વિષયોના કાદવમાંથી નીકળી આવેલું મન—થાકેલું મન-શાંત થયા પછી આત્માના સ્વરૂપની ઝાંખી પ્રતિબિંબિત કરવા મથે છે, કંઈક એવા મનોગત આત્મામાં થાય છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તે પણ નિર્બીજ થતું નથી, ત્યાં સુધી અપ્રમત્ત અવસ્થાનો બોધ નહિ માટે નયો બિચારા કેમ પહોંચી શકે? વળી નયો અપ્રમાણ છે. શ્રીમદ્ હરિભદ્ર યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં કહે છે કે અમે અનુભવીએ છીએ, તેમાં બીજા પ્રમાણની જરૂર શી? ગોળ ખાધો—મીઠો લાગે છે. તેમાં બીજા પ્રમાણની અગત્ય શી? કસ્તુરી સુગંધી છે એમ અનુભવનાં સમ ખાવાની શી પંચાયત છે? તેમ આત્મા છેજ. જ્ઞાન રૂપ તે છે, એમ અમે અનુભવીએ છીએ. વગેરે વગેરે.

જેમ અનુ[illegible] આસપાસ ફરી [illegible] કાંઠાં મારે છે, [illegible] ઉપર [illegible] છે, પરંતુ [illegible] કરેલા [illegible] પડે છે, તેમ નયો પણ [illegible] છે, [illegible] સિદ્ધ [illegible] પ્રતિપાદન [illegible] કે [illegible] પાણું [illegible].

નય એ [illegible] છે, [illegible] આત્મા સિવાય [illegible] સિદ્ધ કરવા [illegible] સિદ્ધ કરતાં કરતાં [illegible] થઈ જાય છે કે તેને [illegible] છે. ([illegible]) [illegible]—[illegible] શું કરી શકે?

વળી [illegible] દર્શનથી [illegible] તેમાં [illegible] છે [illegible] છે કે [illegible] છે. [illegible] પરંતુ તે [illegible] આત્માને [illegible] તે [illegible] આનંદ [illegible] એને કેમ [illegible]?

નયો તો બાળકની બાહૂ જેવા છે, તેની બાથમાં કંઇ સમુદ્ર ન આવે, તેમ નયોની બાથમાં આ પરમજ્યોતિ રૂપ આત્મા કેમ આવે ? ૧

વળી નયો કાણા જેવા છે, એક આંખે દેખે છે, અને બીજી આંખે કાણા જેવા છે, તેથી એક બાજુનું સ્વરૂપ દેખતા, બીજી બાજુ ન દેખવાથી, બીજાને તેજ વખતે ખોટો ઠરાવે છે, પરંતુ બીજી બાજુ જરા, સામાનું કહેવું પરસ્પર જોવાની પણ પરવા રાખતા નથી. માટે બીચારા નયો તે આત્મસ્વરૂપને કેમ પામી જોઇ શકે !

વળી જેટલાં વચન છે એટલા નય છે, હવે બધા નય ભેગા થાય તો બધી બાજુ જોઇ શકે, પરન્તુ આ કાણા નયો, અપૂર્ણ છતાં પોતાને પૂર્ણ માને છે, તો પછી પૂર્ણ બાજુના—જોવાની પરવા ક્યાં રાખે ? ૨

આટલા માટે લાલને પ્રત્યેકને કહ્યું કે નયનું આંગળ ઇ. પણ આટલે અંગે ! પછી બીજાને કહ્યું કે તું આંધળો, પણ આટલે અંગે. જેમ અમેરિકામાં પોરોવિા-ટેમ્પિરસ્પાર્ક નામના મોં મજાનુ-આશ્રયે જેનાં એક બુદ્ધા ઓદ્રને પોતાના પત્ર લખ્યું હતું, લાલનને કહ્યું કે I have never seen such a clever boy in the whole world. આખી પૃથ્વીમાં મેં આવો હુશિયાર છોકરો કદી જોયો નથી.

લાલને કહ્યું, સાહેબ, આપે આખી પૃથ્વી જોઇ છે ? તેમાં કેટલાં છોકરાં છે, એ તમને ખબર છે ? આ વિચાર તેમને પૂર્વે નહિ સૂઝેલો હોવાથી એકદમ અજાયબી લાગી. કારણકે કાકા તો ઘરીનોથ સંસ્થાન છોડીને આખા જન્મા-

---

૧ बालोऽपि किं न निजबाहुयुगं वितत्य
विस्तीर्णतां कथयति स्वधियाम्बुराशेः

બાલ વિના પોતાના બે હાથ વિસ્તારી સમુદ્રની પહોળાઇ કોણ કહે ? બાળ તથા અજ્ઞાન.

૨ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞ હર્બર્ટ સ્પેન્સર પોતાના Data of Ethics (નીતિના સિદ્ધાંતો) નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે—It the park is conceived without any reference to the whole, it becomes itself a whole—on independent entoty, and its relations to existance in general are misapprehended.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અનુવાદ— નયપદ્ધતિ શબ્દોવડે વર્ણવેલી તે પરમજ્યોતિના સ્વરૂપનો બોધ કરનારી છે, પરંતુ તેનું રૂપનો નિર્વિકલ્પ છે, માટે અનુભવ (જ્ઞાન) વિના તે પામી શકાતું નથી.

વિવર્ણાર્થ—જેટલા વચનમાર્ગ છે તેટલા નયવાદ છે. હવે વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક છે. નય કોઈ એક ધર્મને મુખ્ય કરી બીજા ધર્મને કહી શકતો નથી. માટે શબ્દોવડે કે નયવડે અનંત ધર્માત્મા વસ્તુ યથાર્થ જાણવી. એ બની શકતું નથી તો પછી અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોએ યુક્ત એ પરમજ્યોતિને શબ્દો તો સ્પર્શ પણ કેમ કરી શકે? વિચારો પણ કેમ પહોંચી શકે? કારણકે વિચારો પણ વિકલ્પદશાવડે થાય છે, અને પરમજ્યોતિ તો નિર્વિકલ્પ છે, એટલા માટે એ પરમજ્યોતિનું દર્શન શબ્દોવડે—નયોવડે—વિચારોવડે ન થાય. હવે અનુભવ શાથી થાય ? તો એનો ઉત્તર એકે પરમજ્યોતિ નિર્વિકલ્પ છે, તો આપણે જેમ બને તેમ નિર્વિકલ્પ થતા જવું કે પરમજ્યોતિની પ્રથમ ઝાંખી, અને પછી રહતે રહતે વધતાં વધતાં તેમના પૂર્ણ પ્રકાશમાં મગ્નતા—આનંદતા થઈ રહે.

શબ્દોરૂપી પ્યાલામાં વિચાર રસ ભરી પાન કરી શકાય છે, પરંતુ આ પરમજ્યોતિના પરમ આનંદનો રસ તો, વિચાર કે વચનમાં આવતો નથી, કારણકે તે એવો પૂર્ણ અખંડ—અનંત છે કે તે વિચારના અંતર પટમાં પ્રસરી જાય તેથી બહાર અનંત બ્રહ્માંડની ઉપર આરપાર નીકળી જાય છે, તો પછી વિચારથી પણ ન્યૂન એવાં વચન વર્ગણાના પુદ્ગલોમાં તો કેમ આવી શકે?

શબ્દોને ભેદીને જેમ વિચાર તેમ વિચારને ભેદીને પરમજ્યોતિ સર્વત્ર લોકાલોકને પ્રકાશતી સર્વત્ર શાંતરૂપે અનુભવાય છે; નથી કહેવાતી તથા નથી વિચારાતી પરંતુ કહેનાર, વિચારનાર શબ્દથી જાણે છે

તથાપિ જેમ સિદ્ધાચળ શબ્દપરથી જે પર્વત ઉપર અનંત જીવો સિદ્ધિ—મોક્ષ—પરમાનંદ પામ્યા છે એવો વિચાર સમજાય છે તેમ તે અનંત જીવોએ સિદ્ધાચળ પર્વત ઉપર રહી સિદ્ધના જીવોજ પોતાનો આત્મા છે એમ નિશ્ચયનયથી સમજી સ્વાભાવિકપણે તેના જેવોજ સહજ આત્મામાં આઠ રૂચક પ્રદેશ તો પૂર્ણ સિદ્ધપણે હાલજ છે, તો એ સિદ્ધદશા એજ હું, એ અચળ પર્વતના જેવી સ્થિરતા ધારી રાખી, પોતાનું પૂર્ણ સ્વરૂપ પામ્યા તો આપણે પણ સિદ્ધાચળ પર્વતના વિચાર પર્વતથી સિદ્ધ એવા આત્માને ઓળખી—નિશ્ચય નયથી—

શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી સમજી બતાવે એના આઠ પ્રદેશ ઉઘાડા છે, તેના એ પ્રદેશ ખુલ્લા કરવા અગન-આગ પર્વત જેવું તેમાં ધ્યાન લગાવીએ તો તેના શું શકીએ. માટે શાસ્ત્રોમાંથી વિચાર સમજવા, અને વિચાર પર મનન કરવાં અને ભાવનો અનુભવ થાય, એ અનુભવ કાયમ રહેવા રહેવા જેવું ધ્યાન તેના આપણે કરીએ. હા પરંતુ એવા ક્રમે ચાલનારા કેટલા તે હવે પછીના શ્લોકમાં આવે છે

અનુભવ વડે તત્ત્વ રસો જાણનાર કેટલા ?

केषां न कल्पनादर्वी शास्त्रक्षीरान्नगाहिनी
विरलास्तत्त्वरसास्वाद-विदोऽनुभवजिह्वया. ॥ १० ॥

અનુવાદ—જેની તેની કલ્પના રૂપી કડછી શાસ્ત્ર રૂપી દૂધ પાકમાં બુડતી નથી, કારણકે અનુભવ રૂપી જીભ વડે તત્ત્વ રૂપી આસ્વાદ જાણનારા થોડા છે.

વિવર્ણાર્થ—શાસ્ત્ર છે તો ખીરના જેવું મીઠું પરંતુ તેનો આસ્વાદ થોડા લેનારા છે. છે તો આરિસા જેવું, પરંતુ તેમાં પોતાને જોનારા થોડા છે. છે તો દીવા જેવું પરંતુ બરોબર આંખ ઉઘાડી દેખનારા થોડા છે.

ઘણા માણસો તો શાસ્ત્રના નામ જાણનારા પણ નથી. થોડાઓનેજ તેમના પુરાં નામ પણ આવડે છે. થોડાંએજ તેમનાં દર્શન પણ કર્યાં છે, તો પછી તેના રહસ્ય રસના આસ્વાદ લેનારાની તો વાતજ શી કરવી ? જેને નામ આવડે છે, એવામાંથી ઘણાજ થોડા વાંચી શકે છે, વાંચનારામાંથી થોડાજ તેને સમજી શકે છે, સમજનારામાંથી થોડાજ પોતાને દરેક વાત લાગુ પાડી પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખી શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતનો પોતે પણ અનુભવ કરી લઇ શાસ્ત્ર વિષે પોતાની જ્ઞાનપૂર્વક પૂર્ણ શ્રદ્ધા કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

શાસ્ત્રને દૂધપાકની ઉપમા આપી તેમ અનુભવને જીભની ઉપમા આપી.

આંખે અક્ષરો વાંચવાથી શાસ્ત્ર રૂપી દૂધપાક ચખાતો નથી. અને શબ્દો સમજવાથી શાસ્ત્ર રૂપી દૂધપાક ખવાતો નથી કલ્પનાએ વાક્ય ગ્રહણ કરવાથી શાસ્ત્ર રૂપી દૂધપાક જમાતો નથી, પરંતુ જો તે ગ્રહણ થાય છે તો તે થોડાથી. મનન કરી નિદિધ્યાસ કરાય છે તો તે થોડાથી, અને બીજી જીભથી નહિ પણ અનુભવ રૂપી જીભથી આસ્વાદ લેઇ શકે છે તો તે પણ થોડાજ.

જેમ દુધપાક, દુધપાક, દુધપાક એમ [illegible] દુધપાક [illegible] આવતો નથી ([illegible] મુખે પાણી આવતું હશે) તેમ [illegible] મિષ્ટાન્ન છે એવું સમજવામાં પણ દુધપાકનો [illegible] આવતો નથી [illegible] પ્રમાણમાં દુધ, અને અમુક પ્રમાણમાં ચોખા નાખી, [illegible] પાણી [illegible] ઘુંટવામાં આવે, અર્થાત્ તેનું [illegible] કરવામાં આવે તે [illegible] દુધ [illegible] આસ્વાદ આવતો નથી પણ દુધપાકને [illegible] દુધપાકના [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

અને બોલી જવાનું પુરૂં થયું એટલે તમે પુછો કે ભાઈ શું કર્યું ? અમે પ્રતિક્રમણ કર્યું. પરંતુ તેમાં પાપનું અણુક્રનું થયું ? તેમજ મુખે બોલી જનારાઓ લાચાર જેવા લાલનના જૈન બાંધવો કરતાં મગજમાં કે મનમાં તેનો અર્થ સમજનારા કેટલા છે, પણ કટાસણા પર બેસી જે જે બોલાતું હોય, તેનો અર્થ સમજે પણ તેમાનું પોતાને કંઇ નહિ અને એવા તો વિરલા કે જે જે અર્થ સમજતા હોય, તેવું તેવું પાપ હું નહિ કરૂં, એવો દૃઢ નિશ્ચય કરતા જતા બાંધવો બ્હેનો ખરા પ્રતિક્રમણ કરનારા તો વિરલાજ. માટે ભલે શાસ્ત્રો વાંચો કે ભણો—સમજો કે તેની ચર્ચા કરો પરંતુ શાસ્ત્રમાં લખેલું તે પ્રમાણે સમજીને ક્રિયામાં ન મૂકો ત્યાંસુધી શાસ્ત્રરૂપી દૂધપાકનું બિંદુ પણ મળે એમ લાલનને તો નથી લાગતું.

વળી દૂધપાક ગમે તેટલો ખાવામાં આવે પણ તેમાં આપણને બળ આવતું નથી, પણ તેનો આસ્વાદ લઇ પચાવવાથીજ બળ આવે છે. જૈન ધર્મમાં આવાં ભલાં શાસ્ત્રો રૂપી દૂધપાક છે. દૂધપાકજ છે એમ બુમો પાડવાથી આપણને કંઇ બળ આવવાનું નથી, પરંતુ તેમને સમજી પોતાને લાગુ પાડી તે પ્રમાણે યથાશક્તિ વર્તન રાખવાથી આત્મ બળ આવશે-પ્રગટ થશે.

વ્યવહારે રૂપિઆ એ કંઇ સુખ નથી, છતાં ઘણા લોભીઆ માણસ રૂપિઆને સુખ માની એકઠા કરવામાંજ આવરદા આપી દે છે. રૂપિઆ તો સુખના સાધનો છે એમ તેને આખો ભવ સમજાતું નથી, તેમ ઘણા થોડા જનને એમ સમજવું પડે છે કે શાસ્ત્રો એ પુણ્ય નથી. નથી તે સ્વર્ગ, નથી તે મોક્ષ, નથી જ્ઞાન, નથી દર્શન, નથી ચરિત્ર, પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, સુખ, વીર્ય આત્મામાથી ખોદી કાઢવાના કુવાડા છે—સાધનો છે—હથિયારો છે માટે શાસ્ત્રોની—હથિઆરોની બડાઇ ન કરતાં—શાસ્ત્ર જો હથિયારો છે તો તે શાસ્ત્ર રૂપી હથિયારો વાપરી, જ્ઞાનાદિ અનંત સુખો માનવ દેહરૂપી ખાણમાંથી ખોદી કાઢવાં જોઇએ.

પરંતુ એક સૂર્યનો ઉદય થતાં જેમ આખું જગત્ ઉદય પામે છે, અર્થાત્ જાગ્રત થાય છે, અને પોત પોતાને કામે વળગે છે, તેમ શ્રી વીર પ્રભુ રૂપી અનંત સૂર્યના પણ એક સૂર્ય રૂપી, કે કેવળજ્ઞાન ભાસ્કરનો ઉદય થતાં આ આખું જૈન જગત્ જાગ્રત થઇ પોત પોતાના અંતરમાં તેવાજ સૂર્યને હવે નહિ શોધે ? અને શોધી આખાં આંતર જગત્માં જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોનો ઉદય નહિ કરે ? કરશેજ, કરશે.

યુરોપને ધ્રુજાવનાર એક નેપોલિયનને દેખી લાખો નેપોલિયન જેવા યોદ્ધ

બન્યા. તેમ સકલ કર્મને હણી, આ જગત્ લોકને તારનાર શ્રી વીર પ્રભુને હવે કે-વી રીતે બાળકો વીર પ્રભુ જેવા જિનેશ્વરોને નહિ થાય ?

પિતા એક હોય છે, અને પુત્રો અનેક. પરંતુ પુત્રો તે પિતા થાય છે. તેમ વીર પરમાત્મા એક છે, તેમના પુત્રો અનેક છે, તો આપણુ તેના પુત્રોએ તેમને વચને-ધર્મે-પથે ચાલી તેમના જેવા ન થવું જોઈએ ? જેમ સુપિતા તેજ કે જે પોતાના જેવા પોતાના પુત્રને કરે, તેમ આપણુ સુપુત્ર તેજ કે જે આપણા પિતા શ્રી વીરના જેવા આપણે થઈએ, તેમના જેવીજ સકલ જીવપર કરૂણા-તેમના જેવીજ 'સકલ જીવ કરૂં શાસન રસી' એવી ભાવના-તેમના આ-અવગણુ કરનાર પર સમ દૃષ્ટિ, તેમના જેવીજ તેજક લેશ્યા મોકલનાર ગોશાલા પર શીત—લેશ્યા મોકલવા રૂપ ક્ષમા આપણે ક્રમે ક્રમે હણુ પણુ-દાખલો પાસે હોવા છતાં પણુ ફિકીર રાખતા નહિ થઈશું ? અથવા તો હે વીર પ્રભુ, આટલો બધો અમારો તમારા પર રાગ હોવા છતાં અમને મૂકી તમે શા માટે મોક્ષનગરીમાં પ્રયાણ કર્યું, આ કરૂણાબ્ધિને યોગ્ય છે ? હા, પણુ ભાવનને વિચાર એમ સ્ફુરે છે કે પિતાશ્રીએ જેમ ગૌતમને વિરહ સહન નહિ થાય, માટે સમોસરણથી બહાર મોકલ્યા, તેમ આપણુને જેમનાથી અમનો વિરહ ખમાતો નથી. તેમને બહાર તો નહિ મોકલ્યા હોય ! ખરે એમજ જણાય છે. પરંતુ ગૌતમને બહાર મોકલવામાં આપ સકલ વસ્તુના જાણવાથી આંતર મતલબ કોઇ જુદી હતી, અને તે એવી કે ગૌતમનો આપના પરનો પ્રશસ્ત રાગ પણુ બંધન કર્તા હોવાથી છોડવાનો તેમને વિચાર કરવો પડે કે "કોઈ કોઈનું નથી. હું પણુ ગુરૂની પેઠે મારા આત્મા પરજ અવલંબન રાખું " આમ કરી પોતાની પાસે તુરત લઇ લેવા તેમને પણુ કેવળજ્ઞાની બનાવી દેવા એવી મતલબ સો હે વીર પ્રભુ, અમને દૂર કરવામાં નથી રાખી! પરંતુ હે વીર, હે જગત્ તારક, હે પિતાજી અમારૂં ગજું શું, અને મહા સમર્થ અમારા સૌથી મોટા ભાઇ ગૌતમનું ગજું શું ! અમે બાળક છીએ, અમારાથી આલંબન વિના કેમ રહેવાય ! માટે આપે આપેલા આત્માવલંબનના સાધનો અર્થાત્ અધ્યાત્મ સાધનો ક્રમે લગાડી જરા જરા પોતાની મેળે ચાલતા શીખીએ છીએ, અને જ્યારે તે પકડીને પણુ અમારાથી નહિ ચલાતું ત્યારે આપ શ્રીના ઉપદેશ ગ્રંથનું આલંબનજ લેવું, લેશું, અને તે પણુ ક્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી અમે પણુ અમારા મોટા ભાઇ ગૌતમ જેવા આપના પર પૂર્ણ પ્રશસ્ત રાગવાન્ થઈ, આ સંસારને સર્વથા તિલાંજલિ આપી, નિર્ગ્રંથ રૂપ થઈશું ત્યાં સુધી. માટે ત્યાં સુધી તો આપ શ્રીને વિરહે, આપ શ્રીના આપના દાખવેલા દેવ, ગુરૂ, ધર્મરૂપ ખુબ આલંબનને રાખીશું, અને રાખીશુંજ. અને તેની સાથે આપની સમદૃષ્ટિ

માર્ગે ચઢીને? દરેક પરમગતિ પામવાનો અધિકારી છે કે તેને માટે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સ્પષ્ટ ખુલાસો કરે છે

જુદા જુદા ધર્મમાર્ગોએ પણ ચાલનાર કેવા ગુણવાળા હોય તો તે પરમાત્મગતિ પામે છે તેને માટે સ્પષ્ટ ખુલાસો કરે છે.

जितेंद्रिया जितक्रोधा दांतात्मानः शुभाशयाः
परमात्मगतिं यांति विभिन्नैरपि वर्त्मभिः ॥ ११॥

અનુવાદ—જેઓએ ઇંદ્રિયોનો જય કરી ક્રોધનો જય કર્યો છે, ક્રોધનો જય કરી મનનો જય કર્યો છે, અને મનનો જય કરી જેમના આશય શુભ થઈ ગયા છે. અર્થાત્ જેમનાં હૃદય પૂર્ણ પવિત્ર થયાં છે એવા મહાનુભાવ પુરૂષો જુદે જુદે ધર્મમાર્ગે પણ પરમાત્મગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

વિવર્ણાર્થ—શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી પોતેજ સમાધિશતકમાં પણ ડિંડિમ વગાડી કહે છે કે જોઈએ તો બ્રાહ્મણ હોય, જોઈએ તો ક્ષત્રિય હોય, જોઈએ તો વૈશ્ય હોય, જોઈએ તો શૂદ્ર હોય પરંતુ જેનામાં ઉપરના શ્લોકમાં જણાવેલા ગુણો અનુક્રમે હોય તે પરમાત્મત્વ પામે છે.

શ્રી પ્રભાચંદ્ર પણ પોતાના સમાધિ તંત્રમાં કહે છે કે જોઈએ તો સાધુ હોય, જોઈએ તો ગૃહસ્થ હોય પરંતુ જેનામાં ઉપર લખેલા ગુણો અનુક્રમે હોય તે પરમાત્મ તત્વ પામે છે.

શ્રીમદ્ રત્નશેખર સૂરિજી, પોતાના **સંબોધ સિત્તરી** નામના લઘુ પણ બોધ પૂર્ણ ગ્રંથની અંદર લખે છે કે, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મવાળા પણ **સમભાવે** ભાવિત હોય, અર્થાત્ ઇંદ્રિયોનો, કષાયનો, મનનો જય કરી શુભ હૃદય વાળો સંયમિત થયો હોય, તો તે મોક્ષ તત્વ પામેજ તેમાં સંદેહ નથી.

जितेंद्रियाः

ઇંદ્રિયજય.

કોઇ પણ જાતનો ઘોડો હોય તો તે અમુક રીતે ચાલે છે. પરંતુ તે પુરેપુરા કેળવાયા હોય તો આપણને ગમતા થઇ પડે છે.

ઘોડો મનુષ્ય કરતાં સામાન્ય રીતે જેનાં ઘોડા, હાથી, સિંહ, વાઘ આદિ બળિષ્ઠ છે, છતાં મનુષ્ય ઘોડાને કેળવી શકે છે, હાથીને પાળી શકે છે અને સિંહને પાંજરામાં પણ પૂરી રાખી શકે છે. આમ કરી શકવામાં બુદ્ધિબળ પ્રધાન છે.

ઇંદ્રિયજયનો વિવેક પુરઃસર ઉપાય.

જેમ ઘોડા જંગલી હોય, અને વશમાં આવેલા નવા આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી પણ વશ કરે, વળી ખાસ ખાસ માનેલા હોય, તેવી જ આપણી ઇંદ્રિયોરૂપી પણ ઘોડા સમજવા. તેઓ પણ આ સંસાર રૂપી રાનમાં—જંગલમાં અનાદિ કાળથી ભટકતાં ત્યાં ઇચ્છામાં રખડતાં જે આવે તે ખાય. વળી ઘણીજ ખાસ ખાસ ભાવી છે હવે એવા જંગલી ઘોડાને વશ કર્યા વગર, પાળ્યા વગર અને કેળવ્યા વગર ગાડીમાં જોડ્યા હોય તો ગાડીના ચુરેચુરા કરી નાખે, અને ઉપર ગાડીમાં આવે તો એકાએક પછાડે. વશમાં નથ તો ભયંકર બને કે સાન માટે. તેજ પ્રમાણે આપણી ઇંદ્રિયો રૂપી ઘોડાને વશ કર્યા વિના, પાળ્યા વિના અને કેળવ્યા વિના મનુષ્ય દેહ રૂપી ઉત્તમોત્તમ ગાડીને જોતરામાં આવ્યા હોય તો તેના પણ ચુરા કરી નાખે, પાયમાલ કરી નાંખે, વિષયોમાં પછાડે, ભ્રષ્ટ કરે કે સાન માટે ન્હાવક છે માટે જેમ જંગલી ઘોડા હોય અને વશ ન રહેતા હોય તેને અતિ મુશ્કેલીથી પણ પકડી એક બે દિવસ ખાવાનું ન આપવાથી કંઇ નરમ પડે છે—અર્થાત્ તે જંગલી હોય પણ કંઇ નરમ બનીને ઢીલા પડે છે. પછી તેને પાળી અને કેળવી શકાય છે. તેમ એ ઇંદ્રિયરૂપી ઘોડા પણ પકડી એક બે દિવસ ખાવાના પદાર્થો આપવા બંધ કરવા અને રસનેંદ્રિય જે જીભ તેને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ન આપવા, એક બે ઉપવાસ એવા કરવા. એજ પ્રમાણે સ્પર્શેંદ્રિયરૂપ ઘોડાને સુંવાળા વગેરે આપવાના સ્પર્શો બંધ કરવા એજ પ્રમાણે ઘ્રાણેંદ્રિયને સુગંધી પદાર્થો ન આપવા. કર્ણેંદ્રિયને સુસ્વર ન સાંભળવા દેવા. ચક્ષુરિંદ્રિયને વિકારી વસ્તુઓ ન જોવા દેવી. વગેરે આમ એક અભ્યાસ કરી, વર્તવામાં આવે તો જંગલી ઘોડાનું નુકસાન કારક જોમ જેમ મંદ પડે છે, તેમ ઇંદ્રિયોનું નુકસાન કારક જોમ પણ નરમ પડશે.

ઇંદ્રિય જયના ઉપાયમાં બીજો ભાગ.

જેમ ઘોડાને મારી નાખવાથી ગાડી ન ચાલે તેમ ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાને એટલે વિષયો નજ આપીએ તો આપણો શરીરરૂપી રથ ન ચાલે. તેમજ જેમ ઘોડાને માદક પદાર્થો ખવરાવી માતેલા કરી મુકીએ તોપણ રથને ભાંગી નાખે, તેમ બુદ્ધિને વિગેરે-વિકૃતિ કરનાર ઘૃત વિગેરે કંઇ બહુ ખવરાવી આપણી ઇંદ્રિયરૂપી ઘોડાને ઉશૃંખલ કરી નાખીએ તો શરીરરૂપી રથ ભાંગી નાખે તેમ નજ ખાવાને આપીએ તો જેમ ઘોડા મરી જાય તેમ ઇંદ્રિયો પણ મરી જાય-એટલે કે કાન સાંભળવાનું, આંખ જોવાનું, નાક સુંઘવાનું, જીભ ચાખવાનું અને ત્વચા સ્પર્શવાનું કામ ન કરે, માટે જેમ જંગલી ઘોડાને થોડા વખત ભૂખ્યા રાખીને તેઓને જીવતા રાખવા-સાદુ ખાવાનું આપવું જોઇએ, તેમ ઇંદ્રિયોને પણ જીવતી રાખવા સાદો વિષયોરૂપી ખોરાક આપવો જોઇએ, વિશેષ આપવો નહિ. આમ પ્રથમ વિષયરૂપી ખોરાકનો સહજ ઉપવાસ કરાવવાથી ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડા નરમ પડશે અને સાદો ખોરાક આપવાથી પલાશે-વશ કરાશે. આમ બે ક્રિયા થઇ રહી કે ત્યારપછી ત્રીજી રીતે ઇંદ્રિયરૂપી ઘોડાને કેળવણીની જરૂર છે.

હવે ઘોડાને કેળવવામાં કેટલાએકને ભારે ગાડીમાં જોડીને અથવા દરિયા કિનારે રેતામાં ગોળ ફેરવી ફેરવીને કશાભિઘાત કરી લાઇનમાં ચાલતા શીખવે છે, તેમ નરમ પડયા પછી સાદુ ખાવાનું મળ્યા પછી પણ જો આડે જાય તો કશાભિઘાત એટલે કોરડા લગાવવા પડે છે. અર્થાત રસેંદ્રિયને આળેલ વિગેરે તદ્દન લુખું આપવું પડે છે, એમજ બીજી ઇંદ્રિયોને પણ આપી ચલાવવું પડે છે, પરંતુ તેમ કરીને પણ કેળવતા એટલે સ્પર્શેંદ્રિયથી વીતરાગનો સદ્ગુરુ ચરણનો, સ્પર્શ કરતાં રસેંદ્રિયથી સુવચનો બોલતાં, ચક્ષુઇંદ્રિયથી વીતરાગ મુદ્રાને અવલોકતા, કર્ણેંદ્રિયથી પ્રભુના ગુણો ગવાતાં સાંભળતાં શીખવાય તો ઇંદ્રિયરૂપી ઘોડા વ્યવહાર અર્થેજ પળાશે અને કાંતો સ્વર્ગની સડકે, કે મોક્ષને માર્ગે ચાલશે. વિચાર કરતાં ઇંદ્રિયો, ઘોડા જેવી, મન હાથી જેવું, અને કષાય ફાડી ખાનાર જનાવર જેવા લાગે છે. તેમાં પણ ક્રોધ વાઘ જેવો ક્રૂર, માન સિંહ જેવો અહંકારી, માયા વરૂ જેવી કપટી અને લોભ રીંછ જેવો ખાઉધરા લાગે છે.

વળી આ વાત યાદ રાખવાની છે કે ઇંદ્રિયરૂપી ઘોડાને જ્યાં જવાનું છે ત્યાં આપણે રખડતાં જવું નથી, પરંતુ આપણે મનુષ્યરૂપ રથને ઉદ્યમાર્ગે લઇ જવાનો છે ત્યાં તે ઘોડાને હાંકવા જોઇએ.

વળી એ પણ સમજી સમજી યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જેમ શરીર, મન

અને આહારપર્યાપ્તિ છે, તેમ ઇંદ્રિયપણ પર્યાપ્તિ છે. પર્યાપ્તિ એટલે શક્તિ અને એ શક્તિને જો આપણા પુણ્ય બળવડે આપણે પ્રાપ્ત કરી છે, તો તેનો ઉપયોગ કરવો એ આપણા હાથમાં છે. તેમને સન્માર્ગે ચલાવવી એ આપણી સત્તાની વાત છે. જેમ જીભ છે અને જીભ પાસે સારા બોલ બોલાવવા કે ભુંડા બોલાવવા એ આપણી સત્તામાં છે, તેમજ ઇંદ્રિયોને સન્માર્ગે ચલાવવી એ પણ આપણી સત્તાની બહાર નથી. કદાચ ઉન્માર્ગે પૂર્વે ચાલેલ હોય તો પણ ઉન્માર્ગ કરતાં સન્માર્ગ સરળ હોવાથી સહજ પણ પ્રયત્ન કરતાં ત્યાંજ ચાલવા માંડશે. કારણકે સન્માર્ગ આત્માને સ્વાભાવિક હોવાથી સરળ છે.અને ઉન્માર્ગ અનાદિ હોવાથી છતાં ભાવિક હોવાથી વિકટ છે. માત્ર ઉન્માર્ગે ચાલવાની ટેવને લીધે સુગમ લાગે છે પણ તે સુગમ નથી. હવે એમ લાગે કે સન્માર્ગ જો સ્વાભાવિક છે તો ઉન્માર્ગ જનાની ટેવ કેમ અટકી શકાય તેનો વિચાર કરીએ. જુઓ સ્થુલીભદ્ર ને સ્પર્શેંદ્રિયનો જય કરવામાં કેટલી વાર લાગી ? માત્ર ચાર માસ એક ચોમાસું. બાર વર્ષ સુધ ઉન્માર્ગે ચાલેલ સ્પર્શ ઇંદ્રિયોનો પૂર્ણ જય માત્ર ચાર માસમાં કર્યો અને જેવું બિરૂદ ધારણ કર્યું કે 'मंगलं स्थुलीभद्राद्दि' વળી જુઓ સુદર્શનશેઠને સ્પર્શેંદ્રિયનો જય કરતાં શી વાર લાગી ?

જુઓ નંદિષેણ સ્પર્શેંદ્રિયના ઉન્મત ઘોડાથી પછડાતાં પણ વિજયી થયા કે નહિ !

હાથી સ્પર્શેંદ્રિયને વશ થઇ—સ્પર્શેંદ્રિયથી હતાશ—પોતાના પ્રાણ ખુવે છે પરંતુ હાથી તો પશુ છે અને આપણે તો હાથીને વશ કરનાર માવત અને માવતને પગાર આપનાર માનવ મનવાળા—બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય છીએ. માટે હાથીની પેઠે સ્પર્શેંદ્રિયને વશ થવાનું પામર ઉદાહરણ માનવ આત્માને ઘટતું નથી, પણ શરમાવવા જેવું છે. હાથી બીચારા મનુષ્ય પાસે ભલે હારે પણ હાથી પાસે મનુષ્યે એના દૃષ્ટાંતની નકલ કરતાં ડુબી મરવા જેવું થવું જોઇએ. કારણકે હાથીરૂપ પશુએ કોઇ દિવસ નિયમ લઇ વિશેષ તરીકે સ્પર્શેંદ્રિયનો નિયમ કર્યાના ઉદાહરણ બહુ થોડા છે. પણ મનુષ્ય એકલો શું પણ કંઇક વિષય છોડી સ્પર્શેંદ્રિયને વશ કરી બ્રહ્મચર્યમાં રહેનાર આપણી પાસે સેંકડો દાખલા મોજુદ છે. હાથી પણ માવતને વશ થાય છે. તેમ સ્પર્શેંદ્રિય રૂપ પશુ આપણા મનરૂપી માવતને વશ કરવું, અને મનરૂપ માવતને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના આજ્ઞાનુસારી રાખવું એટલે માનવઆત્મા સ્પર્શેંદ્રિયનો વિજય અલ્પ સમયમાં કરી શકશે.

વળી સ્પર્શેંદ્રિયનો વિકાર આપણા જીવનની સાથે બીજી ઇંદ્રિયો કરતાં અ-

નુક્રમે ઉપર ચડતા હોઇએ તો લાંબા કાળનો છે. કારણકે આપણામાં રહેલો જીવ જ્યારે એકેંદ્રિય રૂપ હતો ત્યારે સ્પર્શેંદ્રિય હતી પછી બેંદ્રિય રૂપ થયો ત્યારે પણ સ્પર્શેંદ્રિય તો હતી. પછી તેંદ્રિય રૂપ થયો ત્યારે પણ સ્પર્શેંદ્રિય હોવાનીજ હતી. પછી ચોરિંદ્રિય રૂપ અને પંચેંદ્રિય રૂપ થતાં તેમાં પણ મનુષ્ય પંચેંદ્રિય રૂપે થતા પણ સ્પર્શેંદ્રિય તો છેજ આ સ્પર્શેંદ્રિયનો સંબંધ આપણને—જીવને ઘણા લાંબા કાળનો છે. બીજી સઘળી ઇંદ્રિયો કરતાં બહુજ વધારે કાળનો સંબંધ છે અને અત્યાર સુધી જો ઉન્માર્ગે ચલાવવાની ટેવ પડી હોય તો લાંબા કાળના અભ્યાસને લીધે ઉન્માર્ગ સ્વાભાવિક જેવો થઇ ગયો હોય માટે બીજી ઇંદ્રિયને વશ કરવા કરતાં સ્પર્શેંદ્રિયને વશ કરવું. પરમાત્મ જ્યોતિના દર્શનેચ્છુને જો કદાચ વિકટ લાગે. પરંતુ જે એક અપેક્ષા વિકટ હોય તે બીજી અપેક્ષાએ સરલ પણ હોય જુઓ આપણે ખાધા વિના કદાચ ન ચાલે, એટલે રસેંદ્રિયને તો આપવું જોઇએ. કદાચ સુંઘ્યા વિના પણ ન ચાલે તો ઘ્રાણેંદ્રિયને પણ તેનો વિષય આપવો જોઇએ, તેમજ આંખથી જોયા વિના પણ ન ચાલે, તેમજ સાંભળ્યા વિના પણ કદાચ ન રહેવાય પરંતુ સ્ત્રીને અને સ્ત્રી હોય તો પુરૂષને સ્પર્શ કર્યા વિના તો આપણે ચલાવી શકીએ. જો સ્પર્શનો જય કર્યો તો ધારી ધારીને જોવાનો પણ જય કરી શકે. કદાચ જોવાઇ જવાય તો ॐ ब्रह्मचर्याय नमः ॐ स्थूलीभद्राय नमः ॐ सुदर्शनश्रेष्ठिने नमः એ મંત્રોને મન, વચનથી ઉચ્ચારવું તો થોડાંજ વખતમાં સ્પર્શેંદ્રિયનો જય થશે. અને તેનો જય થતાંજ વીર્યનું ઓજસ સર્વ અંગને પોષી શરીરને કોઇ એવું અપૂર્વ સુખ શાન્તિ આપશે કે જે આનંદ સ્ત્રીને પુરૂષ કે પુરૂષને સ્ત્રી સાથની પશુ ક્રીડામાં નથીજ નથીજ. આ એક બે ગાળાની નહિ પણ લાંબા કાળના અનુભવની વાત છે. રસેંદ્રિયનો જય કરવો. સ્પર્શેંદ્રિયના જય કરતાં સુગમ છે, કારણકે તેમનો પરિચય એટલા લાંબા કાળથી જીવને એક અપેક્ષાએ નથી. વળી રસેંદ્રિયનો જય કરતાં વિચાર કરવો કે સાકર જે મીઠી લાગે છે તે ખરેખર મીઠી છે કે નહિ સૌ મનુષ્ય એટલે વિચાર કરનાર જીવ હોવાથી તેને તો માલૂમ પડશે કે જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે તો તે કડવી લાગતી હતી. માટે એ મારા પરિણામ મીઠાં હોય તો સાકર મીઠી લાગે છે. સાકર મીઠી નથી મારા પરિણામ મીઠાં છે. માત્ર રસેંદ્રિયદ્વારાએ આંતર મીઠાં પરિણામનો હું આમ પ્રકારે કરી શકું છું. આમ જાણી શકું છું. બહિરાત્મ ભાવ એવો મીઠાશ જેનો હતો. આ પ્રમાણે સર્વ ઇંદ્રિયોનું અધિષ્ઠાન જે પરિણામ આત્મારૂપ તે રાખવા કે જેથી સુગમતાથી તેનો જય થઇ શકે.

આજ પ્રમાણે ઘ્રાણેંદ્રિય ચક્ષુરિંદ્રિય અને શ્રોત્રેંદ્રિયનો પણ જય થયો સંભવે છે. જુઓ આપણા વિચાર તે ઇંદ્રિયો તરફ ઢળતા ન હોય અર્થાત્ આપણાં પરિણામ જેવાં હોય તેવા વિષયો આપણને અસર કરે છે. તો પછી સર્વે ઇંદ્રિયોએ આપણાં પરિણામને આધીન, આપણાં મનને આધીન—જે મન આત્માધીન છે એવા મનને આધીન રાખવાં.

આમ પાંચે ઇંદ્રિયનો જય થયો કે તેના વિષયોનો તો જય તેજ વખત થઇ જાય છે. સાદા ખોરાક અને પદાર્થને ઇંદ્રિયોને આપવા એ વિષયોમાંથી વિષ કાઢી નાખી, સોમલની પણ ખાખ બનાવી જાણે ખાતો ન હોય તેમ લાગશે.

હવે ઇંદ્રિયોનો જય થયો તો ક્રોધનો જય થતા ઘણું કરીને વાર નથી. કારણકે મનગમતા વિષય ન મળે, અને અણગમતા આવી પડે ત્યારેજ પ્રાણીને સામાન્ય માણસને બહિરાત્મા વાળા જીવોને ક્રોધ ઉદય થઇ માણસ જેવા ઉત્તમ પ્રાણીને હડકાયા જેવો બનાવી દે છે.

પરંતુ ઇંદ્રિયોરૂપી પશુ જેના વશ થઇ ગયા છે જેને મનોગમ કે અમનોગમ વિષયને લીધે ઉપર કહેલો જય પ્રાપ્ત થઇ ગયો છે ને તે ક્રોધપરજ પદાર્થ સંબંધ તો હોતોજ નથી. કારણકે તેનો તો ઇંદ્રિયના વશ કરવાની સાથેજ જય થઇ જાય છે. હવે બાકી અંતર વિચારો છો ઇંદ્રિયના કામાકામ હવે ન હોવાથી શાંત હોય છે. જે અનરૂપ સંગ્રહમાં ઇંદ્રિયને લીધે ઉકળાટ મારતા હતા તે ધર્મકે શાન્ત હોવાને લીધે આ મ સ્વરૂપની ગંભીરજ કરવાના જણાય છે. ઇંદ્રિયોનો પ્રત્યાહાર થયા પછી અને[1] છુટા હાથીના કરતાં હજારગણું બળવાન છે મન, ક્રોધના નુકશાનને સમજી લઇ જુદીજ યુક્તિથી હણી લે છે. વળી મન શાન્ત હોવાથી ઘણા ખોટા દેખાવને લીધે પદાર્થ જ્ઞાન પણ સાફ થવા લાગે. બહુ બાબતમાં વિરોધ ન આવેથી અપેક્ષા નાના પ્રકારની ખુલી થઇ જવાથી ક્રોધના પ્રસંગો બહુજ ઓછા રહેશે. ઉદાહરણ તરીકે કઇ જાતનો ક્રોધ ઇંદ્રિય ગત બાંધેલાને કે બ્હેનો હોય છે. તેની અનેક અપેક્ષા હોવા છતાં અત્ર એક જ અપેક્ષા લખાય છે. ક્રોધ જો ઇંદ્રિય તેના અત્યંદાર પૂર્વે સ્વાર્થી હતો. તે હવે જન સમાજના કે ધર્મમાં કાંઇ અણુગમતું કરાથી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરતો જણાય ઇંદ્રિયનો જય થયા છતાં પણ આવી જાતનો ક્રોધ રહેશે, પરંતુ તમે પોતાને માટે નહિ પણ તમારી કોમ.સંસ્નેનું તમારા બંન-

---

[1] વિષયો રૂપી દોરડાથી બંધાયેલા હાથી અને તેમાંથી છુટા પડેલો હાથી કેટલો બળવાન હોય ? જુઓ ચોથી પ્રુષ્ઠ જુઓ.

ધર્મનું, તમારા ધર્મના તત્વથી તદન વિરૂદ્ધ વર્તનનું અંશરાએ થતાં તમને તેના ઉપર ક્રોધ આવશે પરંતુ દષ્ટિના અમનોગમ વિષયો લીધે નહિ. હવે તમારે કેટલાક શાંત થએલા મનથી તમે વિચાર કરશો તો તમને માલુમ પડશે કે જે વિચારો આવા સારા માણસની કે ધર્મની નિંદા કે ખંડન કરે છે, તેવું એક વેળા તમે પણ કરતા હોય તો ત્યારે વિચારવું કે તમે જે સ્થિતિમાં પૂર્વે હતા તે સ્થિતિમાં હાલ છે આમ વિચારવાથી ક્રોધરૂપી ઉભરો બેસી જશે અથવા એમ વિચાર થશે કે, મારી સ્થિતિમાં જે આવશે ત્યારે તેનું વર્તન સુધરશે, તોપણ તમને ક્રોધ નહિ ઉપજશે.

ક્રોધનું ઉપજવું કે ઉપજાવું બંધ થયા પછી નીચેની યુક્તિ વાપરવી સહેલી થશે. અને તે નીચે પ્રમાણે.

દાખલા તરીકે પોતાના માટે નહિ પણ કોઈ સારા માણસને કોઈ મુર્ખો માણસ હેરાન કરે ત્યારે તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થશે પણ એમ વિચારે કે મુર્ખો માણસ અજ્ઞાન છે, ત્યારે તેના ઉપર ક્રોધ બહુ નહિ આવે. પરંતુ એવી હકીકત ઉપર ધ્યાન રાખ્યા છે પરંતુ એથી ખંડ કાયનો નથી માટે તે તો આટલી વાત ક્યાં પછી લખવામાં આવે છે, તે એક તે ભાગ માણસના સ્વભાવની બુદ્ધિ છે પરંતુ મુર્ખા માણસનું આગળ જતાં આવા સારાને હેરાન કરતાં શું થશે! એવી કલ્પનાનું ભાન થયું હોવાથી એ મુર્ખા માણસને સારાના હેરાન કરવામાંથી પણ તેમાંથી બચાવી શકાય છે. આમ થતા સારા માણસનો સહેજે બચી જાય છે.

આમ કોઈ દષ્ટિના મનોગમ કે અમનોગમ વિષયો તમોગુણવાળા હોય તે [illegible] પણ જતા સહેલાઈથી થાય છે. અને [illegible] પ્રથમ અને [illegible] પ્રથમ [illegible] છે.

[illegible] પ્રથમ દષ્ટિનો જય પછી [illegible] જય કર્યા હોય, [illegible] મનોજય કરવાનું [illegible] છે. [illegible] છે કે—

दांतात्मनः

[illegible]

પુર્વે કહેવામાં આવ્યું કે મન સરોવરના જળ જેવું છે. જરા હિલચાલ થઇ કે આખું ડોહળવા માંડે છે. સરોવરમાં જળ વા વાયો કે અંદર કાંકરો પડયો કે મનોજળ હલ્યા વગર રહે નહિ, માટે મનનો જય થયાથી એમ ક્રોધ ગયા પછી પણ જે કારણોથી થનો હોય તે કારણો શોધી કાઢવા જોઇએ.

મનોજય ઉપાય—પૂર્વે ક્રોધજય વખતે કહ્યું હતું કે કરૂણાઆવથી કે ક્ષમાભાવથી ક્રોધ શાન્ત થઇ જાય છે, પરંતુ તેથી મન શાન્ત પુરેપુરૂ થતું નથી. દોષવાનપર કરૂણા ઉત્તમ સદ્ગુણ છે. અને ગુણવાન પર પ્રમોદ એથી અધિક સદ્ગુણ છે. પરંતુ પ્રમોદનો હર્ષ મનોજળ ઉપર પવન પેઠે ભળી આણે છે અને કરૂણાની ખિન્નતા સુધી મનોજયમાં ઓટ કે ખાડો પાડે છે. આમ મનોજળ જયાંસુધી ઉંચે ચડે અને નીચે પડાય તો જો કે ક્રોધાદિની અપેક્ષા ઘણી સારી છે પણ પરમજ્યોતિ દર્શનમાં ચિત્ત તદન સ્થિર જોઇએ તે તો નથીજ માટે શ્રીમદ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાય મનોજય કરવાનું જણાવે છે. માટે તે મનોજય કેમ કરવો. તે દોષવાનને જોઇ ખિન્ન થયા વિના. તે દોષવાન પોતાના કર્મને વશછે. એવું માત્ર હવે તો જાણવુંજ, અને ગુણવાન જોઇ હર્ષ પામ્યા વિના એ આત્માના સ્વભાવિક ગુણ છે એમ માત્ર દેખવુંજ એટલે મનોજય શાન્ત રહેશે.

આ ટેબલપર પડેલો દીવો કંઇ સારા માઠા બનાવો જોઇ હર્ષ શોક પામતો નથી. તેમ પોતાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર પણ કરતો નથી. તેમ આસપાસ બનતા બનાવોને જોયા જાણ્યા કરે એવું થઇ જવું જોઇએ. અને ઉપર પ્રમાણે કર્યું તેવું પરિણામ રાખે તો મનોજય થઇ જાય.

મનોજયનો બીજો ઉપાય. — નાના પ્રકારની ક્રિયામાં પછી તે ધર્મક્રિયા હોય સંસાર ક્રિયા હોય. તેમ સામાન્ય તત્ત્વ જોતા આવડવાની ટેવ પાડવાથી પણ મનોજય થાય છે.

જેમ પોતાના મંદિરનું સન્માન રાખવું એવો વિવેક પણ ક્રિશ્ચનોને હોય છે અને હિંદુઓને પણ હોય છે. પરંતુ એ વિવેક દેખાડવાને અને મંદિરનો અવિવેક ન થવાને ક્રિશ્ચનો ટોપી ઉતારે છે અને હિંદુઓ જોડા ઉતારે છે આમ વિવેક ઉભય વર્ગોમાં સામત્ર છે. મંદિરનું સન્માન ઉભયના હૃદયમાં છે. આચાર પણ વસ્તુના ઉતારવા રૂપજ છે. માત્ર ક્રિયાજ એક ટોપી ઉતારવામાં ને બીજા જોડા ઉતારવામાં એમ ભક્તિભાવની ક્રિયા નાના પ્રકારની લાગે છે. આમ જ્યાં વિચાર અને આચાર સમાન હોય ત્યાં પણ સામાન્ય તત્ત્વ જોવાની ટેવ વિનાના

માનવ અરે માનવ બાંધવોના પણ મન ઉથલ પાથલ કરી મુકે છે. અને અનેકને આચાજાૂકા કરી મુકે, અથવા પવિત્ર મોઢામાં નિંદાના કાદવ પરસ્પર ભરી મુકે છે, એ મનોજય નહિ હોવાનુંજ કારણ છે.

અત્રે કહેવું પડે છે કે, મનોજય ક્રોધજય કર્યા પછી પણ થયો હોય તો ઠીક પણ જો પૂર્ણ મનોજય જ્યાંસુધી ન થયો હોય ત્યાંસુધી ક્રોધ વગેરે અને ઇંદ્રિયો વગેરે પણ પોતાની વરતનામાંથી ઘણી અનર્થ કરી મુકે છે. માટે મનોજય વિષે અત્રે કાંઇક વિશેષ જણાવવાની અપેક્ષા રહે છે. માટે—

મનોજયનો ત્રીજો ઉપાય.

કોઇ વખતે કોઇ માણસ આપણા મહાત્મા જનોનો કે આપણો તેમા થએલ હોય તો આપણો દોષ કાઢે તો કંઇ નહિ. કારણ કે તેમાં ત્રણ પ્રકારના લાભ હોય છે. જો દોષ આપણામાં હોય તો તેના ચેતવવાથી આપણને લાભ છે. જો ન હોય તો હવે પછી આવે નહિ તેને માટે તેના ચેતવવાથી ચેતતા રેવાય, અને કદાપી નજ આપણામાં આવવાના હોય, એટલે કે બીજદોષ નજ હોય કે અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય અર્થાત આપણે શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા હોઇએ તે છતાં દોષ કોઇ આપણા આચાર વિચારને જોઇ કાઢે તો જાણવું કે એ દોષ કરનાર પામર જીવ પર મધ્યસ્થ રહેવું. કારણ એમાં એટલુંજ હોય કે, જેવા વિચાર આચાર જોઇ તેણે આપણામાં દોષ જોયો તે દોષ આપણામાં નથી. પણ તેવા વિચાર આચાર દેવા પોતે દોષવાન થઇ જાય છે. એ વાત તેણે કહી દીધી.

એક વેળા આ લેખક મુંબઇ પાંજરાપોળની ગલીને નાકે જગ અંદરના ભાગે એક સુંદર નવયૌવના સ્ત્રી સાથે વાત કરતો હતો. તે વેળા ત્યાંથી કોઇ સુજાન પુરૂષો પસાર થતા હતા તેમાંના બે પુરૂષો આ લેખક વિષે વાત કરવા લાગ્યા કે આ લેખકમાં વિષયદોષ હોવો જોઇએ. નહિ તો આવી એકાંતમાં આમ હોય નહિ. હવે જેની સાથે લેખક વાત કરતો હતો, તે લેખકની બહેન હતી. પરંતુ આવો પ્રસંગ બને ત્યારે ખેદ ન પામતાં એ જોનાર લેખકની સ્થિતિમાં હોય, અને એ પ્રમાણે કોઇ સ્ત્રી સાથે વાતચીત કરતા હોય તો કંઇ ગોટાળો હોય એમ સમજવું.

આપણે તો માત્ર અરીસા જેવા હોવાથી તેઓ કેવા છે, તેમના અંતઃસ્વરૂપ છીએ. અરીસા પાસેથી પસાર થનાર માણસનું પ્રતિબિંબ આપણામાં પડે. સ્ફટિક જેવા નહિ અને અરીસા જેવા હોવામાં એવું છે કે આપણે જે જે શુભ ક્રિયા કરીએ છીએ તે ક્રિયાની બહારથી કપટ હોવાથી આપણાં

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

હવે ઉપાધ્યાયશ્રીના વચનમાં કોઈપણ બુદ્ધિવાનને શ્રધા બેસેજ છે કે જોઈએ તો જૈનધર્મ હોય કે ન હોય પરંતુ જેમાં ચારે ગુણો અનુક્રમે યથાવિધિ સમ્પૂર્ણ પ્રાપ્ત થયા છે તે જોઈએ તો બૌદ્ધ હોય કે બ્રહ્મા હોય, વેદાન્તી હોય કે સાંખ્ય હોય જૈમિનીય હોય કે ક્રિશ્ચયન હોય મહોમેડન હોય કે લાચોટીઝી હોય પરંતુ તે પરમાત્મ ગતિ ને પામેજ.

શું જેણે ઇંદ્રિયોનો સમ્યક્ત્વ જય કરી ક્રોધને ક્ષમાવડે જીતી લીધો છે, એટલુંજ નહિ પણ જેણે ફાંસી ચડાવવા, તેને માટે પણ એમ માગતું કે પિતાશ્રી (પ્રભુશ્રી)—તેઓને ક્ષમા કરજો. જે બ્રહ્મચારિએ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીજોવને પણ તિરસ્કાર ન કરતાં શાન્ત મન રાખે. અને જેણે એવો ઉદ્ગારણા તરીકે જેના હૃદય પવિત્ર છે, તે અવશ્ય પરમાત્માના દર્શન કરશે.

આ કયા સમદ્રષ્ટિ કે દૃષ્ટિ કે ગુણદૃષ્ટિ કે નિષ્પક્ષપાતિ તે તેને દેખાયા વિના રહેશે ? માટેજ ઉપાધ્યાયજી કહે છે—

૧ ડાબે ગાલે મારનારને, જમણે ગાલે મારવાનું કહેવું અને શેર લઇ જનારને કલાકે પણ લઇ જવાને કહેવું એ ક્ષમાના ઉદાહરણ મહાત્મા ક્રાઇષ્ટ ચરિત્રમાં છે.

ઉપર લખેલા ગુણો જોયા તો મહાત્મા ક્રાઇસ્ટને માર્ગે ચાલનાર ક્રિશ્ચીયન જોયા હોય કે જોઇએ તો એધાંત હોય તો પરમાત્મા ગતિ પામેજ.

વળી ઉપરના ચારે ગુણો સંપૂર્ણ પાળે એટલે વિષયોનો સંન્યાસ પુરી એટલે કે કોઈ દશ ઇંદ્રિયનો જય કરી ક્રોધને ક્ષમાવડે હડવાળો મનનો પણ જય શુભાશુભ શુભ હૃદયમાંથી—એવા ચોખા જીવમાથી એવી ઉદઘોષણા નીકળે તે શું બોલું છે કે जोत्तो ग्रन्थवेत्तनसम् જીવજ બ્રહ્મ છે. અંતગતમાજ પરમાત્મા છે. અનુભવ કરે આ પ્રમાણે અત્યારે સમદૃષ્ટિ આ ચારે ગુણ વડે હામભાવી થતાં પરમાત્મા ગતિનું અનુભવ ન કરે ? આ પ્રમાણે બીજા દર્શનોનું પણ સમજવું. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે આપણે જૈન દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે. એટલે આપણે તો જિતેંદ્રિય હોઇએ યા નહિ, ક્રોધ જયી થયે યા નહિ, મનોજય કરીએ યા નહિ, શુભાશય આપણા હોય યા નહિ. પણ જૈન છીએ માટે આપણે તો મોક્ષ ગતિ પ્રાપ્ત કરશુંજ. અન્યને મળવાની નથી. જોઇએ તો તે ઇંદ્રિયજય વગેરે માટે પુરુષ આપણા કરતાં અધિક નહિ પણ પણુંજ ઉચ્ચા પ્રકારે ભાવનાવાળા હોય કોઈ કહું કહેશે કે ઇંદ્રિય જયની કે ક્રોધ જયની કે મનોજયની કે શુભાશય

રાખવાની આપણે જૈન જન્મથીજ હોવાથી આપણામાં એ ગુણનો સંભવ વિશેષ છે અને તેઓમાં નથી. આવું પણ સાંભળતાં લેખકને એક તર્ક આવે છે કે ત્યારે તો આખા જગત્માં જૈનોને તે સુગમ છે. તો તેઓએ તેઓના વિશેષ અભ્યાસ કરી બીજા અન્ય બાંધવો, અન્ય વાક્યમાંદર્શનપ્રવર્તતાં માનવ બાંધવોને જોઈ તમે તમારા વિશેષ જયના વિશેષ જૈનપણાના—જિતનારપણાના તેઓને અનુમોદક બનાવો કારણકે તેઓ પણ તમારો વિશેષ જય જોઈ તમે તેઓનો આદર જોઈ પરસ્પર મદદ આપો તો તેઓનું પણ કલ્યાણ થઈ અંતે તેઓ પરમાત્મગતિ પામશેજ.

આ લેખકને દર્શનો જોતાં હાલજ એમ કહી દેખાય આવે છે કે પહેલા ત્રણ ગુણો તો કોઇ કોઇ આપણામાં જૈનદર્શનમાં મેળવતાં દેખાય છે. એ ગુણોમાં તેવી વિશેષ સંખ્યા અને એક ગુણવાળા એટલા ઇંદ્રિય જય કરનારા બીજા દર્શના બાંધવો કરતાં જૈનો અધિક હશે. પરંતુ પહેલા ગુણમાં એટલે શુભાશુભમાં એવા કોઇ ઉભયભાવનામાં તો આ લેખકની દૃષ્ટિમાં આપણા ધર્મના લોક કરતાં પરધર્મમાં કંઇક વિશેષ દેખાઈ આવે છે. ઉલટે જેમ એક ઇંદ્રિય જય ક્રોધનો જય કરવામાં સહાયભૂત થઇ પડે છે. તેમજ ક્રોધજય, મનોજય, અને મનોજય શુભાશુભ રાખવામાં આશ્રયભૂત થાય છે તેમજ શુભાશુભ મનોજયને મદદગાર થઇ પડે છે મનોજય, ક્રોધનો જય કરવાને અને ક્રોધનો જય ઇંદ્રિયોનો જય કરવાને પણ આશ્રયદાતા થઇ પડે છે માટે કોઈ માર્ગમાં કોઈ ગુણ અધિક હોય તે ગુણ જોઇ તેની વૃદ્ધિની ભાવના કરવી, તેમને વધારવા યત્ન કરવા તેની અનુમોદના કરવી. તેમની પ્રશંસા કરવી. એ તેઓને અને આપણને ઉભયને લાભદાયક છે.

ધર્મમાં પરમેશ્વરના મુમુક્ષુઓ કેવીરીતે સેવકો છે

नूनं मुमुक्षुः सर्वे परमेश्वर सेवकाः

दूरासन्नादि भेदास्तु तद्भृत्यत्वं निहंति न ॥१२॥

અનુવાદ—૧૨ ખરેખર સર્વ મુમુક્ષુઓ પરમેશ્વરરૂપી સેવ્યના સેવકો છે. અને કોઇ દુર અને કોઈ પાસેના સેવકો એવા ભેદો તેના સેવકપણાને મટાડી શકતા નથી.

વિવરણ—જેમ એક સાર્વભૌમ રાજાના કોઈ મહામંત્રી હોય, કોઈ મંત્રી હોય, દીવાન હોય, કોઈ નાયબ દીવાન હોય, કોઈ અમાત્ય હોય, કોઇ હજુરીયા, કોઈ સેનાપતિ હોય, કોઈ કોટવાળ હોય,

કોઈ સેનાધિપતિ હોય આમ નાનાપ્રકારના ઓદ્દાવાળા રાજાના સેવકો હોવાથી કોઈપણ તેનો સેવક નહીં એમ કહી શકાય નહીં. એમ કોઈ મંત્રીની પેઠે નીકટનો અને કોઈ સિપાઈની પેઠે દૂરનો. પણ સેવક તો ઉભય રાજાનાજ કહેવાય.

તેજ પ્રમાણે ધર્મરૂપી જગતના સાર્વભૌમ રાજા જે પરમેશ્વર તેના સર્વ ધર્મના લોકો સેવકો છે. હા કોઈ પાસેના અને કોઈ દૂરના કોઈ રાજાના મંત્રીની પેઠે પાસેના અને કોઈ રાજાના સિપાઈ જેવા દૂરના ન્યાય અને વૈશેષિક જેઓ તો પરમેશ્વરને તટસ્થ માને સાંખ્ય, અને યોગ પરમેશ્વરને પુરૂષ કે ઇશ્વર માને ઉ-ભયમીમાંસા પરમેશ્વરને દૂરસ્થ માને ક્રિશ્ચનો ક્રાઇસ્ટ માને મોહમદનો ખુદા માને વૈષ્ણવો વિષ્ણુપણે શૈવો શિવપણે તથાપિ તે બધા પરમેશ્વરના સેવકો છે. જે પર-મેશ્વરને દૂર માની એમ કહે છે કે અમે એ પ્રભુના છીએ. તો તેઓના દૂરના સેવકો છે અને વૈશેષિકમતના માનવ બાંધવો આ બાંધવો હું તેનો છું હું કોઇને જે દૂર છે તે પરમેશ્વરનો છું અર્થાત્ બીજા પરમેશ્વરની પાસે રહી પરમેશ્વરને સ્ત-વના કરે છે. કે હે પ્રભુ હું તારો છું જે વડે પોતાને અંશ માનનારા થિયોસોફિસ્ટો વગેરે અને ત્રીજા વર્ગના માનવ બાંધવો પરમેશ્વરની સાથે અભેદરૂપે રહી તું તેજ હું જ છું આમ માનનાર વેદાન્તી અને જૈનો એ સર્વ પરમેશ્વરના સેવકો છે, પ-રંતુ કોઇપણ ધર્મમાં પરમેશ્વરની પાસે કોણ કહેવાય અને દૂરના સેવકો કોણ કહે-વાય તેની થોડી સમજની જરૂર છે.

જૈન જે બહિરાત્માને છોડી અંતરાત્મવાળો હોય જે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પામ-કરી પોતાના આત્મામાં પરમાત્મા જોતો હોય તેજ પરમેશ્વરનો મંત્રી કહેવાય અ-ને પાસેનો સેવક ગણાય હવે જેઓ અંતરાત્મ નથી. પરંતુ પોતાની શુભમતિથી પરમેશ્વરને ઓળખી તેમાંજ શ્રધા રાખી દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ પામે છે એવા શુભવૃત્તિ વાળા જૈન બાંધવો તથા અંતરાત્માને બહિરાત્માને છોડે છે. અને પરમાત્માને ગ્રહણ કરે છે તેમ આ દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વવાન અન્ય દેવત છોડે છે અને જિનદેવને ગ્રહણ ક-રે છે આવા દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ જૈનપણ પરમેશ્વરના સેવકો છે અને કોઇ સેનાધિપતિ તું તો કોઇ સૈનિકોનું કામ કરે છે. તથાપિ આપણા મુમુક્ષુ છે. તેમજ ત્રીજો વ-ર્ગ જે રાજાના જેવો હોય છે. તેમ પ્રત્યેક ધર્મમાં દેવની ઓળખાણ નહિ પરંતુ જે પ્રવાહથી—કે જન્મ પ્રાપ્ત થયું તે દેવ એમાં શ્રધા નાખી પ્રવર્તતા જૈનો પણ જો કે ઘણો દૂરના છે તોપણ પ્રભુના સેવકો છે.

વળી જેનો નિશ્ચય સમ્યક્ત્વવાન્ હોય તે પરમેશ્વરના નજીકના સેવક કહેવાય. સાંખ્ય જડ—ચૈતન્યમાં વિવેક કરનાર વિવેક ખ્યાતિવાળો હોય તે પરમેશ્વરનો નજીકના સેવક કહેવાય. વેદાન્તીઓ જીવન મુક્ત થયા હોય તે પરમેશ્વરના નજીકના સેવક કહેવાય ક્રિયમનો ક્રાઇસ્ટને એટલે પુર્ણ પવિત્ર આત્માને પોતામા દેખતા હોય તે પરમેશ્વરના નિકટના સેવક કહેવાય વગેરે વગેરે.

જેમ રાજા પાસે સુખ પામવાની ઇચ્છાથી કેટલું પાસેનું સેવકપણું માણસો માગે છે તેમ ત્રણ લોકના નાથ પરમેશ્વર પાસે પરમ સુખ અથવા અનંત આનંદ માગે છે. જેમ રાજ્ય સેવકો પરરાજ્યના દુઃખમાથી છુટવા મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા છે. મુમુક્ષુનો અર્થ મોક્ષની ઇચ્છાવાળા બંધન મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા કર્મ મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા સર્વ મુમુક્ષુઓ છે. અને પરમ મુક્ત એવા પરમેશ્વરના સેવકો છે

રાજ્ય પ્રમાણિકપણે, એટલે મન, તન, વચન, અર્પી નોકરી કરતાં પ્રસન્ન થઇ આપણને જમીનમાંથી નીકળના કંઇક ધનવડે જમીનમાં ઉગતાં કંઇ ધાન્યવડે અને જમીન કંઇ કરાથી એટલે થોડી ધરાવડે આપણને સંતોષેછે. અને પોતે આપણી સેવાથી પ્રસન્ન થઇ આપણે જેથી પ્રસન્ન થઇએ તેવું આપે છે. તેજ પ્રમાણે ઇશ્વર આ જમીન, આ જમીનમાંથી નીકળતું ધન અને ધાન્ય સેવક જેવી જેવી તેની સેવા કરીતે તેના પ્રમાણમાં તેને આપે છે. આપણે જેને પુણ્ય કે શુભ માર્ગ કહીએ છીએ, તે પણ ઇચ્છાની સેવા છે. તે સેવાના બદલામાં ઘણું રત્નો છે ઘણુ ધન, પ્રાપ્તિ, ધાન્ય ધાન્યનો પ્રાપ્તિ આપે છે. તેમજ જેઓ ઇશ્વરની પણ પરમેશ્વરની સેવા બજાવે છે તેઓજ પાસેના સેવકો છે. તો જેઓ ઇશ્વરની પ્રમાણિકપણે નોકરી બજાવતા હોય, એટલે કહેતા આ મન, તન, વચન, પરમેશ્વરના છે. એમ જાણી તેમને અર્પણ કરી ખરા અંત કરણ પૂર્વક અવ્યાપક રહી શુભ ક્રિયાજ તેમના પરમેશ્વરની તેઓની સેવા તરીકે જેઓ તે હોય છે. તો તે પણ મુમુક્ષુ સેવક છે પણ દુરના છે. પરંતુ આત્માજ પરમેશ્વરને પરમાત્માને અર્પણ કરી દેછે તો પછી મન, તન, વચન, હૃદય, સર્વ કાંઇ તેને અર્પણ થવાથી વગર મહેનતે આત્મા આ સહજ સ્વભાવે પરમેશ્વરની સેવા થઇ મુમુક્ષુ સેવક સત્વર મોક્ષ પામે છે.

---

૧ ઇશ્વર એટલે જડ પદાર્થ ઉપર રાજ્ય ભોગવે તે એવો જે પોતાના કર્મ ઇંદ્રથી પણ મોટો અને રાજાથી પણ મોટો થાય તે. પરંતુ પરમેશ્વર તો તેઓ ઉપર કહ્યું એવા આત્માનોપણ ઇશ્વર એટલે અવ્યાપકયુક્ત પરમેશ્વર છે.

પ્રથમનો સેવક ઇશ્વરને. શુભ, તન, મન, વચન અર્પણ કરે છે. પહેલાની પ્રવર્ત્તિ ઇશ્વર તરફ દષ્ટિ હોવાને લીધે, પુણ્ય ભણી શુભજ થશે અને બીજાની પ્રવર્તિ પરમેશ્વરમાંજ હોવાથી નિર્જરા તરફ કરી મોક્ષ પામશે. ક્રમે પહેલો માર્ગ પણ–મોક્ષ માર્ગમાં વડાવ રૂપ હોવાથી નિર્જરા માર્ગ લઇ મુમુક્ષુ દૂરના સેવકને પણ નિકટ બીનાપર નજીકનો સેવક નામ માત્રથી ગર્વીષ્ટ જનો પરમાત્માને કરી જાણી શકે !

नाम मात्रेणयेदप्ता ज्ञानमार्ग विवर्जिताः
न पश्यंति परात्मानं तेयूकाईव ज्ञास्करं ॥ १३ ॥

અનુવાદ—૧૩ મો. જેઓ તે પરમાત્માના નામ માત્રે કરી ગર્વિષ્ટ બની ગયા છે, અને જ્ઞાન માર્ગથી વિમુખ છે તેઓ ધુવડો જેથી સૂર્યને જોઇ શકતા નથી તેમ પરમાત્માને જોઇ શકતા નથી.

વિવરણ—આજકાલ ઘણાક હિંદુઓ, ઘણાક મુસલમાન. ઘણાક પારસીઓ, ઘણા ક્રિશ્ચયનો ઘણા વૈષ્ણવો ઘણા શૈવો આમ ઘણી માનવ પ્રજા એમ કહે છે. અમે પરમેશ્વરને માનીએ છીએ. આ માનનારા આ ઈશ્વરનેજોયા વિનાજ એવાકાર્યકરીરહ્યાછે. તેમાંનામમાત્ર માં સેવક અભિમાન કરી રહ્યા છે કે, અમે પરમેશ્વરને માનનારા છીએ આસ્તિક છીએ, આવા ગર્વિષ્ટો બરાબર પોતાનું ઉપહાસ્ય કરાવે છે. એક રાજાનો નોકર હોય અને જેની નોકરી કરે છે. તેને જોવાજ ન પામ્યા હોય. છતાં અમે તેના સેવક છીએ એમ કહે છે. કોઇએ કહ્યું કે પરમેશ્વર છે, અને તમે તેના નોકર થાઓ. તો તેઓ બિચારા તેમના નોકર થયા છે, સેવકો બન્યા છે; પરંતુ પોતાના સેવ્ય પરમેશ્વરને જોવાને શક્તિવાન થતા નથી. તેઓને આખું જગત્ પ્રત્યક્ષ લાગે છે. પણ પોતાનો સેવ્ય પરમેશ્વર રાજા શેઠના પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં નથી. તેવા સેવકોને તેવા ગર્વિષ્ટોનું અભિમાન ઉતારવા તેઓ પરમેશ્વરના સાક્ષાત્ કરવાને અભિમાન લીધે અન્ અધિકારી છે, એ યોગ્ય છે. એવું દેખાડવા ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે તેઓ જેમ સૂર્ય વિદ્યમાન હોવા છતાં ઝળ ઝળ ઝળ ઝળ પ્રકાશનો છતાં પણ ઘુવડોને દેખાતો નથી. કારણ કે તેમની આંખો સૂર્યના તેજમાંચીંચાઈ જાય છે. તેમ પરમાત્મા નો પરમજ્યોતિ સૂર્યની માફક દિ દશનાનાજ નહિ ગ્રીષ્મ ઋતુમાંજ નહિ. પરંતુ રાત દહાડો બાહ્યઋતુમાંજ અને સર્વ જન્મોમાં તેમજ

સદા સર્વકાળ શાંતિ જ્યોતિ ગર્વના અંધારા આવી જવાથી પરમ-જ્યોતિરૂપ પરમાત્માના દર્શન કરી શકતા નથી.

પ્રભુદર્શન પ્રત્યક્ષ થવા કેવાં સુગમ છે ? જોકે આખો દિવસ ઘણું કરી સર્વ વ્યવહાર કરે છે, તે સૂર્યના પ્રકાશવડે થાય છે, એવું કંઇ જાણ્યાં છતાં પણ સૂર્યની સામા દૃષ્ટિ આખા દિવસમાં થોડાજ કરે છે પરંતુ દૃષ્ટિ કરનારને ઉગેલો પ્રકાશમાન સૂર્ય ન દેખાય એવું કંઇ નથી પરંતુ આ સૂર્યનો પણ સૂર્ય એવો પરમાત્મા જે વડે એ આકાશમાંનો સૂર્ય અનંત વિશ્વો, આખું જગત્ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રકાશમાં જણાઇ રહે છે આ દેહ આ લાલન વિગેરે સર્વ દશ્ય થઇ રહે છે. તેમાં જોનાં–તે પરમાત્મા જોનારજ તે દશ્ય થાય છે તે ચૈતન્ય પોતાના પરમ–વિશુદ્ધ ચૈતન્યની જ્યોતિજ સર્વત્ર શાંતિજ દેખે છે. અને પછી મન. ઇન્દ્રિયવડે જાણવું તે પરોક્ષ લાગે છે પ્રત્યક્ષ તો પરમાત્મા છે જગત્ તો પરોક્ષ છે; એજ વિદેહમુક્ત શુદ્ધ સમ્યકત્વજ્ઞાન, અંતરાત્મા નિજાનંદીજ પરમેશ્વરનો નિકટનો સેવક હોઇ પ્રભુનેજ ચકચક્ નિહાળીને પ્રભુના ગુણગાન, સાદિ અનંત કાળ સુધી, “ એક શ્વાસમાં સોવાર ” ગાયા કરે છે.

હા, પરંતુ પરમેશ્વરના જ્ઞાનમાર્ગથી વિમુખ, એટલે પરમેશ્વરને નહિ જોનારા કે નહિ ઓળખનારા હોવા છતાં તેની સેવા–જે પરમેશ્વરને પ્રત્યક્ષ દેખી રહ્યા છે, એવા જીવનમુક્ત ગુરૂના કહેવાથી પરમેશ્વરની સેવા કબુલ કરે છે. અને ગર્વિષ્ટ નથી થતા. તેઓ ઇશ્વરની સેવા નહિ કબુલ કરનારા કે પોતે શોધ પણ નહિ કરનારા કરતાં ઘણા સારા છે. તેઓ ગર્વને જોવા પામતા નથી પણ આત્માનુભવી એવા ગુરૂ મહાત્માની સેવા પ્રભુ પ્રીત્યર્થે કરે છે. અને આશા રાખે છે કે, ગુરૂપ્રતાપે અમે પ્રભુ અવશ્ય પામીશું. અમે ગુરૂપુત્ર છીએ. તો પિતા પોતાનો પૂર્ણ વારસો અમને આપશેજ અને પોતે પરમેશ્વર અમને દેખાડશેજ. આ સ્થળે કહેવું જોઇએ. પરમેશ્વર જે કોઇ કાળે અસ્ત ન થાય એવા સૂર્યના સૂર્યરૂપ છે તેનો સાક્ષાત્કાર કરવો તે સરળમાં સરલ છે. કારણકે સૂર્યને જોવાને આંખ ઉંચી કરવી પડે છે. પરંતુ સર્વત્ર પ્રકાશી રહેલો—આ જ્ઞાનરૂપ સૂર્ય તો આ આમા પોતામાં જોનારાંજ અહર્નિશ દેખાઇ રહે છે. જુઓ, આ માજ આ જડ જગતના પરમાણુઓને જાણીને તેને ગ્રહણ કરી માટી થયો, પથ્થર થયો, પાણી થયો, અગ્નિ થયો, વાયુ થયો, વનસ્પતિ થયો, કીટ થયો, પતંગ થયો, પક્ષી થયો, મત્સ્ય થયો, પશુ થયો, મનુષ્ય થયો, દેવ થયો, અને ઇન્દ્ર પણ થયો. તે અવસ્થાની ઋદ્ધિસિદ્ધિ પણ ભોગવી. એ સર્વ કોના પ્રતાપ તે તે શરીરગત, આત્માનાજ. આપ આત્મા સર્વ શક્તિવાન છો. પ્રભુના ગુણ સિદ્ધ,

સિંહને વશ કરનાર માણસ, માણસને નમાવનાર દેવ, અને દેવને પ્રણામ કરાવનાર ઇંદ્ર, શિખરે ચઢ્યું એટલે મનુષ્યમાં રાજા થયું, દેવલોકમાં ઇંદ્ર થયું. અને તેનું શરીર મરતાં, એ સર્વ આત્માનીજ શુભ ક્રિયા છે. એટલુંજ નહિ પણ સર્વપ્રકાશ આત્મા વળી જગતના સર્વ જીવને દર્શનીય દેહમાં યોગ્ય તીર્થંકરરૂપ થાય છે તે પણ આત્મા આમ આત્મા અનંત સૂર્યથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, અને પ્રત્યક્ષ છે. જડ, માયા, અશક્ત અને પરોક્ષ છે. માટે ચક્રવાકની પેઠે પરમેશ્વર નજર દેખો, પ્રશ્નને જ્ઞાનમાર્ગથી જેવા છે તેવા જોયા વિના ગર્વ કરવો નહિ, કે અમે ઇશ્વરને માનનાર છીએ. અમે અમારા ગુરૂના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ. કારણ તેઓને પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ છે, અને અમને એ વચનમાં શ્રદ્ધા છે, આમ ગર્વ નહિ થવું. ચૈતન્યજ પ્રત્યક્ષ છે. જગત્ પરોક્ષ છે. દેહાદિ જડ પરોક્ષ છે. જુઓ, હું હમણાં બોલું છું. તેમાં કોણ બોલે છે ? મોઢું ? નહિ એતો જડ છે, પણ હું એટલે ચૈતન્ય જડ એવા મોઢાથી માત્ર એટલા ચૈતન્યના અંતર્ગત ભાવ પ્રકાશું છું તો મારૂં એટલે ચૈતન્યનું બોલવું છે. હવે હું જે આ માણસો સાથે વાત કરૂં છું. તે શું હું એમના શરીર સાથે વાત કરૂં છું? નહિ, એનું શરીર તો જડ છે, પણ એમના–ચૈતન્ય સાથેજ વાત કરૂં છું, આમ હું ચૈતન્ય; તે મનુષ્યના ચૈતન્યની સાથે વાત કરીએ છીએ, બોલીએ છીએ, દેખીએ છીએ, માત્ર આંખ સાથે તેમનું જડ શરીર દેખાય છે. પરંતુ ચૈતન્ય તો ચૈતન્યને–પોતા જેવાનેજ દેખે છે, અનેક પ્રકારના વ્યવહાર કરે છે. અને કહેવું જોઇએ કે, જેમ ભગવતીજીમાં લખ્યું છે કે કેવળી ભગવાન્ શરીર વિના પણ અન્ય ચૈતન્ય પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે તો આપણે પણ કેવળી થતા પ્રથમ અન્ય ચૈતન્યને શરીર મારફતે અને પછી અન્ય ચૈતન્યને શરીર વિના પણ ચૈતન્ય તરફ દૃષ્ટિ રાખી પ્રથમ પોતામાંજ પાસેમાં પાસે રહેલા પરમાત્માને જોતા કેવળી થઇ આપણે પણ વગર શરીરે સર્વ ચૈતન્યો પૂર્ણપણે જોઇ શકીએ.

શાસ્ત્રમાં કહેલ શ્રમ સફળ કરવા શું કરવું ?

श्रमः शास्त्राश्रयः सर्वो यज्ज्ञानेन फलेग्रहिः ॥
ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयं परमात्मा निरंजनः ॥ १४ ॥

અનુવાદ—જેના જ્ઞાનવડે શાસ્ત્રસંબંધી સકલ શ્રમ ફલપ્રાપ્ત કરે છે,તે નિરંજન પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું તેમનીજ ઉપાસના કરવી.

વિવરણ—આકરણ, છંદ, કાવ્ય, કાદંબરી, કોષ, કલ્પ,ન્યાય શાસ્ત્ર યોગશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વગેરેમાં ઘણોજ શ્રમ કર્યો હોય તે સર્વે પ્રકારના શ્રમ ફલવાન ત્યારે થાય છે કે,નિરંજન પરમાત્માનુ જ્ઞાન કરવાવડે શરીરમાં શોધ ન કરી, જેટલો જણાય તે તેટલાની સાથે એકતા કરતા જવી, અને જેટલો જણાય, તેટલાની ઉપાસના કરવી, તેનું ધ્યાન પણ ત્યાંજ કરવું.

જેટલા જેટલા શાસ્ત્રજ્ઞાન તેટલા મિંડા છે. બધા નકામા છે. પરંતુ જેમ મિંડા ઉપર એકડો ચડતા બધા મિંડાની ગણ્તી પણ મુલ્યવાળી થઇ જાય છે, તેમ આત્મજ્ઞાનરૂપ અંગત્માવડે પરમાત્માનું જ્ઞાન ફગવે તોજ તે કામના છે એકપર મીંડુ ચડતાં દશ અને દશપર મિંડુ ચડતા ૧૦૦ થાય તેમજ ૧૦૦૦-૧૦૦૦૦ વિગેરે વિગેરે.તેમજ સર્વ પ્રકારના જ્ઞાન આત્મજ્ઞાન પુર્વક હોય તોજ તે સફળ કહેવાય. નહિ તો ફલ વિનાના-પુષ્પ વિનાના-ઝાડ જેવા સમજવા. તે કહેવાના દાખલો જુઓ, વ્યાકરણ શુદ્ધ શબ્દો શીખ્યા હોઇએ, પરંતુ આત્માનું જ્ઞાન ન હોય તો તે શુદ્ધ શબ્દો પણ કોનોગ્રાફની પેઠે વગર વિચારે બોલાતા નથી શું ? જુઓ, રઘુવંશ શીખ્યા પરંતુ જે આત્મા પુણ્ય કરી રામચંદ્ર રૂપે થયા; તે આત્માનું જ્ઞાન ન હોય તો, તે શું પોપટનું જ્ઞાન નથી શું ! આજ પ્રમાણે ન્યાય વિગેરે સકલ શાસ્ત્રો આત્મજ્ઞાન વિના જીવ વિનાના, સ્પિરિટ વિનાના જડ જેવા છે, ખોખાં છે, માટે આત્મજ્ઞાન હોય, અને પછી વચન શુધ્ધિ કરનાર ઉચરાતાં તે શબ્દો મોતીના જેવા સુશોભિત તેથી થતા ગાન સર્વ પ્રાણી માત્રના મનને હરનાર તેનું દિવ્યગાન તેથી અર્થ, ને સમુદ્ર જેવા ગંભીર તેનો રસ શેરડી જેવો મીઠો વિગેરે જણાશે, માટે તે બધા આત્મા વ્યાકરણાદિ આત્માને અર્થે છે

અમારૂં તો એમ માનવું છે કે પહેલા રૂપીયા કે પહેલાં તીજોરી? વ્યવહારમાં પહેલા રૂપીયા કમાવાય. અને પછી તીજોરી લેવાય. તેમ પહેલાં આત્મજ્ઞાન પછી સાહિત્યજ્ઞાન તથાપિ એટલું તો ખરૂંજ કે, પહેલાં સાહિત્યજ્ઞાનનાં મિંડા આવડ્યાં હોય તો એકડો એકડો શિખતાં તે પણ પાછળથી પણ કામે લાગે છે. પણ ત્યાંસુધી એકડો આવડયા સુધી તે નકામાં રહે છે માટે પહેલાં એકડાનુ જ્ઞાન આપી પછી મીંડા મૂકવાનું કહીએ છીએ.

ત્યારે આત્મજ્ઞાન બાળકને કેમ આપવું? સાત-આઠ દશ વર્ષના છોકરાને આત્મ જ્ઞાન આપવાને અનેક માર્ગો છે. પરંતુ તેમાંથી અત્રે એક બે લખવામાં આવે છે. તારા હાથ પગ કોણ હલાવે છે ! એમ બાળકને પ્રશ્ન કરવો. છોકરો કહેશે કે !

ઇત્ર. તે છોકરાને શીખવવું કે તું જીવ છો, અને તારાચંદ એ તારા શરીરનું નામ છે. એમ કરતાં કરતાં જે કાંઇ શરીરને થાય છે તે તને નથી થતું. પરંતુ તું તો જાણે છે, જુએ છે, વગેરે વગેરે.[1] પછી એમ પણ શીખવવું કે જીવનો અર્થ જીવવું જે કોઇ દહાડો મરે નહિ. પણ હમેશાં જીવ્યાજ કરે. કપડાં જેમ નવા નવા પહેરાય, તેમ શરીરરૂપી કપડાં જીવ પેરે છે. પણ જીવનો નાશ પામતો નથી, પણ હમેશાં જીવેજ છે આમ આરંભના આત્મજ્ઞાનના થોડાંક પાઠો શીખવ્યા પછી આત્માનું બળ-વીર્ય વિગેરે દેખાડવું. અને એમ પણ બતાવવું કે કર્મને તોડી એજ જીવ પોતાના બળ-પરાક્રમે પરમેશ્વરરૂપ-નિરંજનરૂપ થાય છે.

કેવા પરમાત્માનું શરણ લેવું?

[2]नांतरायो न मिथ्यात्वं हास्यो रत्यरती च न ॥
न भीर्यस्य जुगुप्सा नो परमात्मा स मे गतिः ॥ १५ ॥

અનુવાદ—જેને અંતરાય નથી, જેને મિથ્યાત્વ નથી, જેને હાસ્ય, રતિ—અરતિ, નથી, જેને ભય નથી, તેમ જેને જુગુપ્સા નથી એવા પરમાત્મા તેજ મારૂં શરણ હો. ૧૫

न शोको यस्य नो कामो नाज्ञानाविरती तथा ॥
नोऽवकाशश्च निद्रायाः, परमात्मा स मे गतिः ॥१६॥

જેને શોક નથી, કામ નથી, અજ્ઞાન તેમજ અવિરતિ નથી, અને જેને નિંદ્રાનો અવકાશજ નથી, તે પરમાત્મા મારૂં શરણ હો. ૧૬

रागद्वेषौ हतौ येन जगत्त्रयभयंकरौ ॥
स त्राणं परमात्मा मे स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ॥ १७ ॥

જેણે ત્રણ જગતને ભય કરનારા એવા રાગ દ્વેષને હણી નાંખ્યા છે, તે પરમાત્મા સ્વપ્નમાં તેમજ જાગૃતિમાં પણ મારૂં શરણ હો. ૧૭

વિવરણ—આ દૃશ્ય દેહ તે હું નહિ અને તે દૃશ્ય દેહને જાણનાર તે હું. આ ઇંદ્રિયો એ વિષયો સાથે વ્યવહાર કરે છે તે ઇંદ્રિયો

---

૧ જુઓ જૈન માર્ગ પ્રા. પો. ભા. ૧ લો. પાઠ ૧—૨—૩—૪

૨ આ ત્રણે શ્લોકમાં અઢાર દોષો જેનામાં ન હોય તેજ પરમાત્મા એ દેખાડેલ છે માટે એ ત્રણે શ્લોક, તેનો અર્થ અને તેનું વિવરણ લખવામાં આવ્યું છે.

પણ હું નહિ, આ મન, જે વિચાર કરી રહ્યું છે. તે પણ હું નહિ, હું તો મન, વચન, અને ઇંદ્રિયો કાયા વગેરેને અને તેની નાના પ્રકારની ક્રિયાઓને જાણનાર-જોનાર છું. એમ જાણનાર તેજ હું. એમ તથા અંતરાત્મા સ્થિત થશે. કોઇ પણ ક્રિયા પોતે જાણે અને બીલકુલ કરતાં ન મુંઝાઇએ. જો પૂર્વે કરેલાં વિચારને લીધે કરેલા કર્મોને લીધે વિચારાદિ થયા કરે, તોપણ તેની સાથે ભળતાં ન જતાં દૃષ્ટા જ્ઞાતાજ થઇ રહેવું. આ પ્રકારે અંતરાત્મામાં સ્થિતિ થશે. પછી જે કર્મોવડે દેહાદિની ક્રિયા, મનાદિ ક્રિયા, ઇંદ્રિયાદિ ક્રિયા થતી હતી, તે કર્મોને દૂર કરવા નિઃકર્મી પરમાત્માનું શરણ લેવું. જેમ જેમ તેનું શરણ લેવાશે તેમ તેમ તેની નિકટ અવાતું જશે. તેઓ જે માર્ગે આવ્યા તે માર્ગે ચલાશે; તેની પેઠે અનો ગ્રહણ કરી નવીન કર્મમાર્ગ બાંધ કરી; સ્વપ્નમાં પણ આત્મામાંજ રહેવાશે અને તપાદિકથી કર્મો બં-ધી નાખતાં જે દેહાદિ ક્રિયાઓ કરાતી હશે તેમાં પણ કર્મ જતાં પાપ નાશ પામશે. આત્મા-અંતરાત્મા અલ્પ વીર્ય ફોરવતાં હોય થવા તો પરમાત્માનું શરણ લઇ પરમાત્મા થશે, માટે પરમાત્માનું સ્વરૂપ રાગદ્વેષાદિમાં નથી; એમ કરી તેવાનું શરણ લઇ તમે પણ તે રાગદ્વેષને દૂર કરશો તો તેવા થશોજ.

અંતરાય કેણે અન્તરાય કર્મના નાશ કર્યા છે, [illegible] અનંત વીર્ય, અનંત દાન, અનંત લાભ, અનંતભોગ અને અનંત ઉપભોગ [illegible] ગુણો ગુપ્ત હતા. અને અન્તરાય કર્મને લીધે તે પ્રગટ થતા [illegible] પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જાણી પોતાને અનંતવીર્ય છે તે [illegible] વીર્યે ફોરવી સમ્પૂર્ણ અન્તરાયને દૂર કર્યો. પોતે [illegible] જિન થયા હવે આપણે તેના અન્તરાયને [illegible] શરણુ લઇ [illegible] અન્તરાયને દૂર કરીએ [illegible] જેમ સૂર્યની [illegible] આવેલા હોય. પરંતુ સૂર્ય [illegible] [illegible] સૂર્ય [illegible] દેખાય. અને [illegible] [illegible] [illegible] નહિ, [illegible] અને તે [illegible] [illegible] તો તેનું [illegible] [illegible] તેમ [illegible]

અંતરાય રહિત થઇ રહે. આજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ જતાં શ્રાવક અજ્ઞાનનો નાશ કરું- આજ પ્રમાણે માનવું મેં આત્મા જાણી મારા સ્વરૂપનું અંશે જ્ઞાન થયું. તેથી તેમને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર નક્કી, તેથી પણ હવે ભય ગયો. શોક પણ ગયો. રતિ પણ ગઇ, અરતિ પણ ગઇ; કારણકે એ બધા પરમાણુ-પુદ્ગલના સંબંધથી થતાં હતાં તે જ્ઞાનાદિને અભિભૂત પોતાના ગતિક બની રહેતા. આપને તેમ પણ તેને ભગાડ્યો અને નિર્ભય થઇ મરણને પણ હણ્યું. તો પછી જીવને ભય શા હિસાબમાં ? મરણ સંબંધને જાણો.

નરસિંહ—જેને ભય નથી. સાધનને આશ્ચર્ય લાગે છે. કેટલાક જૈનશાસનમાં હોવા છતાં પણ જિનનું નિર્ભયપણાનું બરોબર આલંબન કરતા નથી તેથી સભય રહે છે; નહિ તો જેમનો પિતા નિર્ભય, તેના પુત્રો-જૈનો સભય હોય ?

વળી જિન એટલે જિતનાર કોને ? કર્મને-રાગદ્વેષને-મોહને. તો એ કર્મથી ભય પામે, કે રાગદ્વેષથી ભય પામે, કે મોહથી ભય પામે, તો તેનો જય શી રીતે થાય? જીતના જિજ્ઞાસુએ તો કર્મને મોહને ભય પમાડી ભગાડવા જોઇએ. પોતે શામાટે ડરવું જોઇ ? પાપથી ડરવું કે પાપને ડરાવવું ?

ખરે આશ્ચર્યની વાત છે કે, પોતે જૈનો હોવા છતાં પણ કર્મથી ડરી ભય છે. પણ કર્મને શ્રી જિનેશ્વરનું શરણુ લઇ ડરાવતા નથી.

સંસારથી પણ ભય પામે છે, એવા જૈનો છે. સંસારનું કારણ કષાય છે. કષાય, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે. તે આપણા આત્માના સહજ ગુણ ક્ષમા તે દેખાડતાં ક્રોધ મૂર્તિવાળી નાશવા માંડે છે.

તો પછી ક્રોધથી બીવું કે ક્રોધને બીવરાવી નિર્ભય થવું. આજ પ્રમાણે નમ્રતાવડે માનને સરલતાવડે લોભને ભય પમાડી ભગાડી શકાય. એ કષાય ગયા કે સંસાર પણ ગયો અને સંસાર જતાંજ આત્મા નિર્ભય થઇ રહ્યો.-નિજાનંદમાં મહાલતો રહ્યો. વળી તેમને જુગુપ્સા પણ નથી. જુગુપ્સા તિરસ્કાર-દુગંચ્છા પુદ્ગલનો સ્વભાવ-સડણ-પડણ છે. તે જ્ઞાનરૂપ આત્માવડે પોતાના સ્વભાવને જોઇ જાણી આપ દુગંચ્છાનો પણ-પરમાત્માનું શરણ લઇ જય કરતો ચાલે.

શોક પણ પુદ્ગલના-અવયવો વિગેરેથી થાય. આત્મા તે તો તેના અવયવોનો જાણનાર છે.એમ સમજી શોકને પણ પરમાત્માનું શરણુ લઇ જય કરવો.

બ્રહ્મ એટલે આત્મા, આત્મા એટલે [અખંડ] આનંદ તેનો ઉપભોગ કરનારો નિજાનંદમાં રહેનારો પરવસ્તુરૂપ સ્વાભાવિક સંગ વિના જે બનતો નથી એવા કામને પણ જીતે–કામજિત પરમાત્માનું શરણ લઈએ તો જય કરે.

કામજયનો ઉપાય.

પ્રથમ સીમા જે છે તેજ પરસ્ત્રી કે વેશ્યામાં છે. માટે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરી સ્વસ્ત્રીમાં રત થવું. અને પર એવી પરસ્ત્રી માત્રના ત્રણ ભાગ પાડવા. પુત્રીઓ, બ્હેન, અને માતા, પુત્રી જેવી, બ્હેન જેવી, કે માતા જેવી એમ નહિ, પણ પુત્રીઓજ, બ્હેનોજ અને માતાઓજ આમ કરવાથી પર એવી સ્ત્રીઓમાં દ્વેષનો ઉદય નહિ થશે. પછી સ્વસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવા સ્વ એટલે આત્માના રસના ભોગી થવું. યાદ રાખવું કે સાકરમાં મીઠાશ નથી. પણ પરિણામમાં તેમજ કામમાં રસ નથી પણ આત્મામાં એજ રસ વિષય રૂપ પદાર્થમાંથી નીકળી જતાં તેના વિપભાગ નીકળી જાય છે. અને તેજ રસ ઓરસપરસ થઈ અપૂર્વ સુખ આપે છે. આ સ્વસ્ત્રીનો ત્યાગ એ કામભોગ રૂપે ત્યાગ કરવો એટલે સ્વસ્ત્રી ટળી તે પણ બીજી સ્ત્રીઓ સાથે બ્હેન રૂપ લાગશે. આમ શું પરંતુ પરસ્ત્રી એ સ્વસ્ત્રીનો ત્યાગ કરતાં–કામનો ત્યાગ કરતાં સ્પર્શેન્દ્રિયનો મોટો ત્યાગ થઈ જાય છે, પરંતુ જેટલી જેટલી પરવસ્તુનો આત્મા ઉપભોગ કરે છે તે બધી વસ્તુઓ પરસ્ત્રી છે તે જણાતા આત્મામાં સાખી હરી પરવસ્તુમાં જતાં છીનાળવું છે. એમ લાગશે. માટે સકલ પરવસ્તુનો ત્યાગ કરી નિજમાં, સ્વમાં, સ્વસ્ત્રીઓમાં, સ્વચેતનામાં આવવું એટલે બ્રહ્મચર્યમાં રહેવાશે. વળી જેને અજ્ઞાન પણ નથી, અજ્ઞાનનો પણ જય કર્યો, કારણ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ જ્ઞાન “ જ્ઞાન તેહીજ આત્મા ” એમ ઉપાધ્યાય મહારાજજી નવ સ્વજની પૂજામાં કહે છે. પરંતુ પરવસ્તુના સંગથી વિભાવિક દશામાં અજ્ઞાન, મોહ દેખાય છે માટે હું તો જ્ઞાન છું કારણ ચેતન છું. અજ્ઞાન એ પુદ્ગળનો સ્વભાવ છે. તેમાંથી મૂર્છા, મોહ, જતાજ જ્ઞાન પ્રગટ થવા લાગશે. અજ્ઞાન રૂપ અંધાર જ્ઞાન રૂપી દીવો પ્રગટ થતાં પ્રકાશન થવા લાગશે. માટે પ્રભુનું શરણ લઇ પોતે પણ સર્વજ્ઞ થવું. કારણ પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે. તેના પુત્રોએ પણ સર્વજ્ઞ થવું જોઇએ એજ, પિતા પુત્રની શોભા છે.

આ પ્રમાણે અવિરતિ જઈ વિરતિ નિદ્રા જય ઉજાગર દશાવાળા પરમાત્માનું શરણ લેવું. કારણકે નિદ્રા એ અજ્ઞાન છે, દર્શનાવરણ છે, અને ઉજાગર દશા એજ આત્માનો સ્વભાવ છે. તો ઉજાગર દશાવાળા પ્રભુનું શરણ લઇ, દર્શનીય ઉજાગર દશા પ્રાપ્ત કરવી. રાગદ્વેષ હણ્યા પેન—જેણે રાગદ્વેષ હણ્યા છે,

એવા પરમાત્માનું મારે શરણું હો ! કારણકે રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને દુઃખી છે, દ્વેષી છે, એમનેજ આખા જગતમાં ત્રાસ ત્રાસ વર્તાવી દીધો છે. કોઇને ખરૂં સુખ આત્મિક સુખનો આસ્વાદ લેવા દેતા નથી. કારણકે જો જરા પણ આત્મિક સુખનો આસ્વાદ લીધો કે રાગ દ્વેષને ભાગવું પડે છે. રાગ દ્વેષ આંતર શત્રુઓ છે, માટે તેમને હણવામાં યુક્તિ જોઇએ. પ્રથમ તો તેમનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. રાગ પરવસ્તુ ઉપર થાય છે. સંસાર માત્રમાં જેટલું જેટલું પર છે ત્યાંજ રાગ હોય છે. દ્વેષ પણ પરવસ્તુ ઉપર થાય છે, જીવ ઉપર થાય છે. જીવો પર પણ થનો રાગ પશુનેના પુદ્ગલોમાં, શરીરોમાં, રૂપ, રંગ, વગેરે જોઇને થાય છે અને દ્વેષ તેથી ઉલટું જોઇને થાય છે. જેના પર રાગ થયો હોય એવી સ્ત્રી ધન પુત્રને જોઇ વિચાર કરવો કે, એ જેને હું મિત્રો કહું છું, તેને જોતાં અંદર શું થાય છે. એ મારા કહેવાતા મિત્રોને કંઇ થતાં એટલે દુઃખ થતાં હું પણ દુઃખી થઇ જાઉં છું અને સુખે સુખી થઇ જતો જણાઉં એ શું ! આમ વિચાર કરતાં પોતાની અંતરમાં રહેલી એક પ્રકારની લાગણી જણાશે એ લાગણી એ રાગ રૂપ લાગણી–રાક્ષસીને પણ હણવાની છે.

જે રાગ પોતાના મિત્રને દુ:ખી જોઇ દુ:ખી રહે છે અને સુખી જોઇ સુખી રહે છે, તેમ દ્વેષ પોતાના શત્રુને દુઃખી જોઇ સુખી અને સુખી જોઇ આપણને દુ:ખી બનાવી દે છે આમ પોતાથી પર એવા શત્રુ મિત્ર પર થતી લાગણીને લીધે માણસ સંસાર સમુદ્રમાં ભટકી રહ્યો છે. કોઇ કહેશે કે રાગ આત્મા સાથે થાય છે. અને દ્વેષ પણ આત્મા સાથે થાય છે, તો તે કહેવું સર્વથા વાસ્તવિક નથી. જો તેમ હોય તો આત્મા તો દેખાતો નથી. જીવ તો કોઇ દહાડો મરતો પણ નથી. અને મિત્રના મરણથી લોકો રડે કાં અને શત્રુના મરણથી હસે કાં, કોઇ એમ કહેશે કે દેહ યુક્ત જીવ પર આપણને રાગ દ્વેષ થાય છે. તો આ કહેવું કાંઇક વાસ્તવિક છે. પરંતુ તે પણ સર્વથા નહિ, ઘણે ભાગે નહિ, કારણકે જેનું દેહ મરણ થાય છે. તે ગયા પછી મિત્રને પણ ઘણેક દહાડે તમે ભૂલી જાઓ છો તેમ તે શત્રુને પણ ઘણેક કાળે ભૂલી જાઓ છો. શત્રુ મિત્રના દેહ છૂટયાં પછી પ્રતિશત્રુ સંસારમાં એક ઉપર વિશેષ દ્વેષ અને બીજા પર રાગ થતો હતો તેમાં પણ કંઇ વૃદ્ધિ થતી નથી જણાતી અને જેમ જેમ દિવસ જતા જાય છે તેમ તેમ વિસ્મૃતિના અંધકારમાં તેઓ ક્યાંએ ચાલ્યા જાય છે.

પરભવે પણ કેટલાકોને તો શરીર બદલાયા છતાં મિત્ર શત્રુને જોતાં કંઇ રાગ કે દ્વેષ થઇ આવે છે. એ ઉપરથી જણાશે કે એ લાગણી કેટલાકને તો જન્માંતરો સુધી જાય તો પણ જતી નથી. ઘણા કાળને લઇને સ્વાભાવિક લાગણી જાગૃત થતાં ન ગમે તેવું શરીર બદલાઇ ગયું હોય તો પણ તેના ઉપર આપણામાં સહજ

ખાળવામાં આવે છે, રાગદ્વેષ પણ થાય છે પ્રભુના ભજનમાં રહી કે કેટલાએ-ક મનુષ્યો કે જીવોનો આ ભવમાં આપણું કંઈ હિતને અમાગમ પણ ન થયો હોય તેવા મનુષ્યો ઉપર પણ આપણને રાગદ્વેષ થઈ આવે છે, અર્થાત્ કેટલાકને જોવા ગમે છે ને કેટલાકને નહિં કેટલાકની સાથે વાતચિત કરવાનું આપણને મન થાય છે અને કેટલાએકના સાથે બોલવું નહિ આના કારણો જન્માન્તરોના શુભ અશુભ છે, પરંતુ તે કારણોના હાથે આપણે આ ભવમાં થતા રાગદ્વેષથી લાગણી મારકે વાળવી

વિભાવિક વસ્તુ હોવાથી નાશ સંભવ છે. તેમ રાગદ્વેષ પણ અનાદિ હોવા છતાં વિભાવિક હોવાથી નાશ પામે છે. અનાદિ પાપ વિષયો અને આભ્યાસિક અ-ભિરુચિ, તેના પર રાગદ્વેષના સંસ્કાર થાય છે તેના વિચારથી અને વ્યક્તિઓથી જો જુદો રાગ દૂર રહેવામાં આવે તો તે વૃત્તિઓ નિમિત્ત વિના સુકાઈ કરમાઈને મરી જાય છે. જેમ કોઈ મનુષ્યને આસવપાન પીવાનો રાગ હોય અને તે આ-સવ પીવાથી ઘણોજ રાગ દૂર નહિ, તો આસવપાન પીવાની તે રાગવૃત્તિ સુકા-ઈ જાય આજ પ્રમાણે દ્વેષની વૃત્તિ પણ નિમિત્ત ન મળવાથી સુકાઈ જાય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે રાગદ્વેષ આત્માના વિભાવિક ગુણો હોવાથી નાશ પામે છે. સ્વભાવિક હોય તો તેમ બને નહિ.

રાગદ્વેષને જીતવાની એક બીજી યુક્તિ પણ કામે લગાડી શકાય એ યુક્તિમાં રાગ અને દ્વેષને છેતરવાના કહ્યા છે

જેને જેના ઉપર રાગ થતો હોય તેજ રાગ તેનાથી ઉત્તમ વસ્તુપર કે તેનાથી ઉત્તમ ગુણો પર ફેરવવા જવું.

જેને દ્વેષ થતો હોય તેને તેનાથી અધમ વસ્તુપર કે અધમ દોષોપર દ્વેષ કરવા જવું અને પરવસ્તુ જે અશાશ્વત છે, તેના પરનો રાગ ખેંચાવી લઈ સ્વવસ્તુપર લઈ જવો, સ્વગુણો જે શાશ્વત છે તેના પર રાગ કરવો. આથી પ્રશસ્ત રાગનો વધારો અને અપ્રશસ્ત દ્વેષનો ઘટાડો થશે. રાગ અત્યંત સુજનોમાં અને દ્વેષ અત્યંત દુર્જનોપર નહિ, પછી વિચારવું કે દુર્જન બિચારો શું કરે ? જડકર્મના દોષથી અશુભ આચરે છે માટે દ્વેષી જનને કહેવું કે તારે જેટલા દ્વેષ કરવો હોય તેટલો બધો એ કર્મ ઉપર ઠેલવને ! ત્યાર પછી એમના પાસે વિચાર કરાવવો કે માણસ સારું કે નરસું શુભ-અશુભ કર્મને લીધે કરે છે માટે

એવા પરમાત્માનું મારે શરણું હો ! કારણકે રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને દુર્ગુણો છે, દોષો છે, એમનેજ આત્મા જગતમાં નામ નામ વનીતી દીધો છે. કોઇને ખરૂં સાચ આત્મિક સુખનો આસ્વાદ લેવા દેતા નથી. કારણકે જે જરા પણ આત્મિક સુખનો આસ્વાદ લીધો કે રાગ દ્વેષને ભાગવું પડે છે. રાગ દ્વેષ આંતર શત્રુઓ છે, માટે તેમને દબાવામાં યુક્તિ જોઇએ. પ્રથમ તો તેમનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. રાગ પરવસ્તુ ઉપર થાય છે. સંસાર માત્રમાં જેટલું જેટલું પર છે ત્યાંજ રાગ હોય છે. દ્વેષ પણ પરવસ્તુ ઉપર થાય છે, જીવ ઉપર થાય છે જીવો પર પણ થતો રાગ પણ તેના પુદ્ગલોમાં,શરીરમાં,રૂપ, રંગ, વગેરે જોઇને થાય છે અને દ્વેષ તેથી ઉલટું જોઇને થાય છે. જેના પર રાગ થયો હોય એવી સ્ત્રી ધન પુત્રને જોઇ વિચાર કરજો કે, એ જોને હું મિત્રો કરૂં છું, તેને જોતાં અંદર શું થાય છે. એ રાગ કહેવાતા મિત્રોને કંઇ થતાં એટલે દુઃખ થતાં હું પણ દુઃખી થઇ જાઉં છું અને સુખે સુખી થઇ જનો જણાઉં એ શું ? આમ વિચાર કરતા પોતની અંતરમાં રહેલી એક પ્રકારની લાગણી જણાશે એ લાગણી એ રાગ રૂપ લાગણી–રાક્ષસીને પણ હણવાની છે.

જે રાગ પોતાના મિત્રને દુઃખી જોઇ દુઃખી રહે છે અને સુખી જોઇ સુખી રહે છે, તેમ દ્વેષ પોતાના શત્રુને દુઃખી જોઇ સુખી અને સુખી જોઇ આપણને દુઃખી બનાવી દે છે. આમ પોતાથી પર એવા શત્રુ મિત્ર પર થતી લાગણીને લીધે માણસ સંસાર સમુદ્રમાં ભટકી રહ્યા છે. કોઇ કહેશે કે રાગ આત્મા સાથે થાય છે. અને દ્વેષ પણ આત્મા સાથે થાય છે, તો તે કહેવું સર્વથા વાસ્તવિક નથી. જો તેમ હોય તો આત્મા તો દેખાતો નથી. જીવ તો કોઇ દહાડો મરતો પણ નથી. અને મિત્રના મરણથી લોકો રડે કાં અને શત્રુના મરણથી હસે કાં,કોઇ એમ કહેશે કે દેહ યુક્ત જીવ પર આપણને રાગ દ્વેષ થાય છે. તો આ કહેવું કાંઇક વાસ્તવિક છે. પરંતુ તે પણ સર્વથા નહિ, ઘણે ભાગે નહિ, કારણકે જેનું દેહ મરણ થાય છે. તે ગયા પછી મિત્રને પણ ઘણેક દહાડે તમે ભૂલી જાઓ છો તેમ તે શત્રુને પણ ઘણેક કાળે ભૂલી જાઓ છો. શત્રુ મિત્રના દેહ પડયાં પછી અતિશયે સંસારમાં એક ઉપર વિશેષ દ્વેષ અને બીજા પર રાગ થતો હતો તેમાં પણ કંઇ વૃદ્ધિ થતી નથી જણાતી અને જેમ જેમ દિવસ જતા જાય છે તેમ તેમ વિસ્મૃતિના અંધકારમાં તેઓ કયાંએ ચાલ્યા જાય છે.

પરભવે પણ કેટલાકોને તો શરીર બદલાયા છતાં મિત્ર શત્રુને જોતાં કંઇ રાગ કે દ્વેષ થઇ આવે છે. એ ઉપરથી જણાશે કે એ લાગણી કેટલાકને તો જન્માંતરે થઇ જાય તો પણ જતી નથી. ઘણા કાળને લઇને સ્વભાવિક લાગણી જાગૃત થતાં ન ગમે તેવું શરીર બદલાઇ ગયું હોય તો પણ તેના ઉપર આપણામાં સહજ

[illegible]

[illegible] નિમિત્ત વિના સુકાર્ય [illegible] પોતાનો રાગ હોય અને [illegible] નિમિત્ત ન મળવાથી [illegible] થાય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે રાગદ્વેષ આત્માના વિભાવિક ગુણો હોવાથી નાશ પામે છે. સ્વભાવિક હોય તે, તેમ બને નહિ.

રાગદ્વેષને ટાળવાની એક બીજી યુક્તિ પણ કામે લગાડી શકાય એ યુક્તિમાં રાગ અને દ્વેષને ઉતારવાની કળા છે.

જેને જેના ઉપર રાગ થતો હોય તેજ રાગ તેનાથી ઉત્તમ વસ્તુપર કે તેનાથી ઉત્તમ ગુણો પર કરવા જોઈએ.

જેને [illegible] થતો હોય તેને તેનાથી અધમ વસ્તુપર કે અધમ દોષોપર દ્વેષ કેળવવા જોઈએ [illegible] છે. તેના પરનો રાગ ખેંચાવી લઈ [illegible] વસ્તુપર લઈ જવો, સદ્ગુણો જે શાશ્વત છે તેના પર રાગ કરવો. આથી પ્રશસ્ત રાગનો વધારો અને અપ્રશસ્ત દ્વેષનો ઘટાડો થશે. રાગ અત્યંત સુજનોમાં અને દ્વેષ અત્યંત દુર્જનોપર રહેશે, પછી વિચારવું કે દુર્જન બિચારો શું કરે? જડકર્મના દોરવ્યા અશુભ આચરે છે માટે દ્વેષી જનને કહેવું કે તારે જો [illegible] કરવો હોય તો [illegible] એ કર્મ ઉપર કેળવને? ત્યાર પછી એમની સામે [illegible] માલુમ થાય કે [illegible] શુભ-અશુભ કર્મને [illegible] કરે છે માટે

રાગદ્વેષની કોઈ જગા હોય તો તે કર્મ છે, નહિ કે માણસ; માટે તારે માણસ ઉપર રાગદ્વેષ કરવો નહિ ત્યાં તો સમભાવે રહેવું.

આ યુક્તિથી સકળ જીવોમાંથી રાગદ્વેષ નીકળી પોતાના શુભ કર્મોને સંયમ જોતાં રાગ એટલો બધો થઈ જશે કે વખતે તમે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધશો અને અશુભ જડ કર્મોરૂપ દ્વેષ એટલો થશે કે તમને તે જોતા પણ ન ગમે એવો હોવાથી તેને ક્ષયરોગ લાગુ પડી તે ભાગી જશે

હવે શુભકર્મનો પણ ભોગ થતાં તે ખપી જાય છે, એટલે તે સુખ પણ ખુટી જાય છે માટે કોઈ એવું સુખ શોધવું કે જે ખુટે નહિ આમ થતાંજ સર્વ પ્રકાશ કે જ્યાં નિરંતર દહાડો છે રાત્રિ નથી એવા સુખવાળું સ્થળ એટલે એકાન્ત સુખસ્થાન, એકાન્ત આનંદ સ્થાન એવો શુદ્ધ આત્મા તેમાં રાગ થશે અને જ્યારે પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં રાગ થયો કે કર્મો પલાયન થવાનાજ.

માટે ટુંકામાં એટલું તો સ્મરણ રાખવું કે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપમાં રાગ એ અને સકળ જીવોપર સમાન એટલે સકળી વસ્તુપર સમભાવે હોયછે. ખરું પુછો તો એ રાગ બીજા જીવોમાં પણ તેવાજ સ્વરૂપે સમભાવે હોય છે

બુદ્ધ મહારાજની દયા એશિયાખંડના પ્રકાશ નામના પુસ્તકમાં તેમજ તેમના સૂત્રોમાં અસીમ માલુમ પડશે. જ્યારે બુદ્ધ મહારાજને નિર્વાણ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે નિર્વાણનો ત્યાગ કરી સકળ જંતુનું દુઃખ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી વારંવાર જન્મવાનું પણ લેય છે એટલુંજ નહિ પણ એ સર્વના દુઃખો હું ભોગવું, મારા બધું એટલે સકળ જીવો નહિ, આ ભાવના જો કે ઘણી ઉંચી છે, પણ સર્વ જીવોમા એક જીવ ઓછો થઈ જાય છે અને તે તે પોતે. આમ પોતાને લેતાં કોઈનું કલ્યાણ થઈ જતું હોય—કોઈને માટે એવું લક્ષ અપાતું હોય તો ભલે પોતાને માટે કદાચ થોડા બેદરકાર રહેવાય, પરંતુ પોતા તરફ જ્યારે સર્વપર સમદૃષ્ટિ અર્પો છો ત્યારે કોઈ એવું વીર્ય સ્ફુરે છે કે જ્યાં જેટલી જરૂર હોય, તેટલું કલ્યાણ કરતા છતાં પણ તે અનંતનું અનંતજ રહે છે.

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે, સ્વદયાથી જો શરૂઆત કરી હોય, અને જેટલી સ્વદયા તેટલી અને તેટલીજ સર્વ જીવોપર દયા: એમ કરવાથી કોઈ વખતે વિક્ષેપ આવતો નથી. મહાત્મા માટે જેના વિચાર સ્વદયાના પર ચાલે એવી ભાવના કરે છે કે '**સવી જીવ કરૂં શાસન રસી**' આમ ભાવના થતાં પોતે તીર્થંકર થાય અને બુદ્ધ મહારાજ પણ પર ઉપર અસીમ દયા કરતાં કરતાં પોતા-

પર દયાળુ થશે, અને તે દયાપૂર્વક પછી અન્ય જીવોપર દયા કરશે તો તે જીવ પણ કેવળી થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

જે જીવો પ્રથમ પરદયાથી શરૂ કરી, છેવટ સ્વદયાપર આવે છે તેઓ ખોટા છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી. કારણકે સમુદ્રમાંથી વરાળરૂપે ચડેલું પાણી આકાશમાં વાદળાં થઇ, પર્વતપર વર્ષા થવાથી નદી રૂપે પ્રવહી અંતે નિજસ્થાન એટલે સમુદ્રમાં આવશે.

હવે જિન શાસનની ખુબી એ છે કે પેહેલા સ્વદયા અને પછી પરદયા. પેહેલા જમણો કાન અને પછી ડાબો

અને કહેવું પડે છે કે પ્રથમ પરદયા કરનાર દયાને પોતાના અંતરમાં યથાર્થ ઓળખ્યા વિના પોતાને ભુલી જાય છે, તેમ સ્વદયા કરનારા પણ કેટલાએક પરને ભુલી આપમતલબીયા બની જાય છે. પરંતુ સ્વદયા કરતા પરને હાનિ બીલકુલ ન થાય તોજ તે ખરી સ્વદયા છે તેમજ પરદયા કરતાં સ્વને બીલકુલ હાનિ ન થાય, પરંતુ આનંદ રહે તોજ તે ખરી પરદયા છે.

ધ્યાનમા ચડતા દયા સ્વપરને ભુલાવી, ધ્યાનીને દયારૂપ જ્યારે બનાવે છે ત્યારે સ્વપરનાં વિચાર વિના જ્યા દુઃખ હોય છે ત્યા દયા આવી દુઃખીને શાંતિ આપે છે. પછી તે સ્વને હો કે પરને

આમ રાગ દ્વેષનો જય સરલ લાગે છે.

પરંતુ ઉપર કહેવામા આવ્યું કે જિનશાસન મહા પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયું તો અને તેમા પ્રથમ સ્વદયા કરવાનું સાંભળ્યું એ પણ ઠીક પરંતુ જ્યાંસુધી સ્વદયા કરતા ન આવડે ત્યાંસુધી સ્વદયા બોલવા રૂપ છે કારણકે સ્વદયામાંજ પરદયા સમાઇ જાય છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે. શ્રી વીતરાગભગવાન પોતાને શ્રી મુખે કહે છે કે જ્યાં સ્વદયા છે ત્યાં પરદયા આવી જાય છે અને તેને આપણી વિચાર દ્રષ્ટિએ જોતા આપણને પોતાની મતિ પ્રમાણે પણ યોગ્ય જણાય છે માટે સ્વદયાનું અભિમાન રાખી પરને વિસરવા નહિ પણ પરની પણ દયાજ કરવી અને ન થાય તો મધ્યસ્થ રહેવું.

જુઓ કેટલાક આપણા પવિત્ર થતાં જૈનો–આવક જૈનો માત્ર કેટલીક વનસ્પતિનો ત્યાગ કરી, રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરી, પોતાના આત્માને પાપ કરતો બચાવે છે પરંતુ તેમ કરતાં તે વનસ્પતિના જીવો અને રાત્રિ ભોજનમાં મરતાં ત્રસ જીવો પણ બચી જાય છે. આમ સ્વદયા સાથે પરદયા પણ જેટલે જેટલે અંશે

સ્વદયા આવી હોય તો તે તેટલે અંશે પરદયા થયા કરે છે. પરંતુ આમ સ્વદયા શીખનાર માટે જૈન સાધુ કે બ્રાહ્મણ બીજા અન્ય દર્શનીય જેઓ રાત્રિ ભોજન કરે છે, જેઓ વનસ્પતિ ખાય છે, તેઓની નિંદા કરે છે તેમ થવું જોઇએ નહિ. આ વખતે જોવું કે તેવું સ્થૂલ સત્ય કેટલું પાળે છે, અચોરીમાં કેટલે અંશે છે. બ્રહ્મચર્ય કેટલું સાચવે છે, એ હોય તો તેમને પણ તેટલે અંશે જૈન સમજી તેઓના ગુણનું અનુમોદન કરી પોતે તેમના જેવા થઇ આપણા દયાના ગુણના રસિક જેઓને કરવા તેમાં લાભ છે. માટે દ્વેષનો તો સર્વથા ત્યાગ થવો જોઇએ કારણકે સ્વદયા પણ ત્યારે પૂર્ણ થઈ કહેવાય કે સત્ય બોલાય, ચોરી ન કરાય, બ્રહ્મચર્ય પળાય અને પરવસ્તુનું મમત્વ ત્યજાય.

સ્વદયાવાળાએ આ વાત ભુલવી જોઇએ નહિ કે અસત્યના ભાષણથી જીવવાને બદલે વાણી સત્યના મુક્તા કણોથી વધાવે, ચોરી સટ્ટો ભેળસેળ વગેરેનો ત્યાગ કરી પ્રમાણિકપણાના શિખરે જઇ બેસાય, વિષય વાસનાનું વિષ તજી, બ્રહ્મચર્ય કે આત્મ રમણતાના આનંદમાં ન્હાવાય. તેમજ લોભની ખીણમાં પડ્યા વિના સંતોષના શિખરે ચડાય, ત્યારેજ શુદ્ધ સ્વદયાવાળા ગણાઇએ. માટે જૈન હોય કે બૌદ્ધ હોય. શ્વેતાંબર હોય કે દિગંબર હોય, પણ દ્વેષ કરવા યોગ્ય કોઇ નથી.

સ્વપ્નામાં કે જાગતમાં જ્યારે સર્વ ઉપર સમભાવ રહે, ત્યારેજ કલ્યાણકારક સિદ્ધિ છે.

વળી રાગદ્વેષ જેને નથી એવાના ચરણનું શરણ લેતાં જેમ ચમરેન્દ્ર શક્રેન્દ્રના ભયથી બચ્યો, તેમ જૈનબાળકો પણ જિનનું શરણ લેતાં રાગદ્વેષથી બચે અને એટલાં બધાં જંગલમાં હોય, પરંતુ સિંહના નાદથી નાશી જાય, તેજ પ્રમાણે અમે તેમ રાગદ્વેષ હોય તે પુરૂષ સિંહ એવા જિનના સ્મરણથી નાશ પામે.

આમ રાગદ્વેષ જવા પછી શું કરવું તે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે—

આત્માને પરમાત્માનું રૂપ સિદ્ધ કેવી રીતે થાય છે?

उपाधिजनिता भावा ये ये जन्मजरादिकाः ।
तेषां तेषां निरोधेन सिद्धं रूपं परात्मनः ॥ १० ॥

અનુવાદ—જન્મ-જરા-મરણ-વગેરે જો જે આત્માને (વળ-ગ્યાં) છે. તે સર્વ ઉપાધિએ ઉત્પન્ન કરેલા પદાર્થો (રોગો) છે માટે તેનો નિષેધ કરવાથી પરમાત્માનું રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

વિવરણ—સર્વ રાગ દ્વેષને વીર્ય સ્ફોરવી સ્ફોરવી સર્વ સમભાવે કે મૈત્રીએ તેનો જય કર્યા પછી આ જન્મ-જરા-અને મરણ વગેરેનો નિષેધ કરવો.

જ્યાં દેહ એ હું છુ એવું ભાન ચેતનમાં હોય છે, ત્યાંસુધી દેહના જન્મનો યોગ્ય પરમાણુનો ઉપચય થઇ જાય છે. માટે દેહ એ હું નહિ, હું તો આત્મા એમ સ્થિતિ કરતાં દેહ ભાવ પ્રથમ છૂટી જાય છે. અને જે દેહ છે, તે આત્માને ઉપાધિરૂપ છે. એમ સમજવાથી તેના પર રાગ ગયાથી કર્મ ભોગવાઇ જઈ પરમાત્મ સ્વરૂપ પમાય છે. દેહ એ આત્માને ઉપાધિ છે. અને દેહને જન્મ-જરા-મરણ-રોગ-વ્યાધિ આદિ ઉપાધિ છે. માટે ઉપાધિનો નિષેધ થતાં જન્મ જરા અને મરણાદિ રોગોનો પણ નિષેધ થઈ આત્મ સ્વરૂપ પોતાના નિજ સ્થિતિમાં સિદ્ધ થઈ બિરાજે છે.

ભાવાર્થ—જેમ આત્મા અનંત જ્ઞાન રૂપ જ આત્મા અનંત દર્શન રૂપ જ છે, તેમ આત્મા અને આનંદ રૂપ જ આત્મા અનંત વીર્ય રૂપ જ આ આત્મા છે, તો ક્યાં આ દેહ ની ઉપાધિરૂપ જ અવતાર શાથી હું ભવી દેહ ધારી થયો, કે આત્મા જ્ઞાનરૂપ આત્માને પણ જન્મ જરા મરણ છે. [illegible]

સિધ્ધ આવા નથી. ત્યારે કેવા છે. તે તમે બધા અનુમાન કરો તો એટલા માટે આગલા શ્લોકમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ અવર્ણનીય છે. તો અવર્ણનીય એજ એનું સ્વરૂપ સમજી કહે છે કે—

સિદ્ધનું ખરૂં સ્વરૂપ કહી શકાય છે?

अतद्व्यावृत्तितोभिन्नं सिद्धान्ताः कथयंति तं ।
वस्तुतस्तुनिर्वाच्यं तस्य रूपंकथंचन ॥१७॥

અનુવાદ—સિદ્ધાંતો પણ આવું નહિ એવા નિષેધવડે તે પરમાત્માનું સ્વરૂપ કહે છે. પરંતુ ખરૂં જોતાં તો સ્વરૂપ કોઈ પણ રીતે કહી શકાતું નથી.

વિવરણ—એક વેળા એક દેડકો અને કાચબો અને એક કુવામાં વસતા હતા, ભોગ જોગે કાચબો કુવા બહાર આવ્યો. અને બહાર એને સમુદ્ર જોવામાં આવ્યો. ઘણો ખુશી થયો કે આપણ બિચારા દેડકાને કુવામાં જઈ કહું છું. કારણકે, કુવામાં ઘણું અંધારૂં છે. જળ પણ હવે થોડું રહ્યું છે, કાદવ પણ બહુ ભરેલો છે. અને દુકાળ પડયો તો લોકો જરા પણ જળ રહેવા દેશે નહીં. માટે આપણે કોઈ પણ યુક્તિથી કુવામાંથી નીકળીએ તો અગાધ—અસીમ—અખુટ સમુદ્રને પામી શાશ્વત શાન્તિમાં સુખમાં પ્રકાશમાં રહીએ. દેડકાએ આ વાત સાંભળી કુવામાં પોતે જ્યાં હતો ત્યાંથી ડેડકો મારી એક કુદને તફાવને આવ્યો. અને કહ્યું કે તમારો સમુદ્ર આવડો છે કેવડો છે? એમ હવે કાચબો પોતાના પગ પોળા કરીને પણ કેમ બતાવી શકે? માટે કહે છે કે, એથી મોટો એવડો નહિ ત્યારે બે કુદ કુવામાં દેડકો કૂદ્યો, ત્યારે પણ કાચબાએ ના પાડી ત્યારે તે ત્રણ કુદ કુદયો,ત્યારે પણ ના પાડી ત્યારે તો દેડકો કુવાની અંદર પાણીમાં એક બાજુથી બીજી બાજુ સુધી ગિધો કુદયો. અને તે બાજુથી આ બાજુએ એમ બધી તરફથી અંદરને અંદર આખા કુવાની અંદરની લંબાઈ પહોળાઈ કુદી વળ્યો. તો પણ કાચબાએ ના પાડી કે સમુદ્ર એવડો નથી.

આજ પ્રમાણે જેને સિધ્ધરૂપ રૂપ મહા સમુદ્ર જોયો છે, તે અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ—જે મને આશ ન્હાર થયો છે—અનુભવ થયો છે, એના કેટલી અગણને પણ

પોતાના સિધ્ધાંતોમાં સિદ્ધનું સ્વરૂપ સંસારરૂપી કુવામાં રહેલા આપણાં જેવા દેડકાને કુવાની લંબાઇ પહોળાઇથી પણ બતાવી શકતા નથી. કારણ કુવાની લંબાઇ પહોળાઇ કે ઉંડાઇના જળનો અંત આવે છે પરંતુ આ સમુદ્રનો અંત નથી. માટે કુવાના દેડકા જેવા આપણે સંસારી જીવોમાં એવું એક જ્ઞાન નથી, એવું એક સુખ નથી, એવું એક પરાક્રમ નથી, એવી એક શાંતિ નથી કે સંસાર રૂપ કુવામાંથી પોતાની ઇંદ્રિયોને સંકોચી અસારરૂપ કુવાની ઉપર ગએલા અને સિદ્ધના સ્વરૂપનો અનુભવ કરી આપણે ઉપદેશ આપનાર કરૂણા કરનાર દેવગણ્યા. એક એક પણ વસ્તુ એવી જોઇ શકતા નથી કે તેના ઉપાયોથી અપાર સિદ્ધ નિર્વાણ દેખાડી શકાય, માટે સંસારમાં મળતા જ્ઞાનનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરી જીવને કહે કે એવું નહિ, ઇંદ્રિયાદિનાં સર્વ સુખને દેખાડી કહેવું એવું પણ નહિ. મહાત્મા જનોના જ્ઞાનને પણ દેખાડી કહે કે એવું પણ નહી, આમ વિશેષ કરી સર્વ. પેલા દેવતા પોતે તો સિદ્ધ સ્વરૂપને યથાર્થ દેખી રહ્યા છે પણ આપણને બતાવી શકે નહી માટે આવું નહિ, એવું નહિ. એમ નિરંજન પરમાત્માનું સ્વરૂપ કહે છે. ખરૂં કહી શકાતું નથી, માટે તેનો બીજો કાંઇ ઉપાય નથી. પરંતુ સંસારરૂપી કુવામાંથી જો બને તો હાથમાંના કાંઇ પગને શરણે જવું. એટલે તેને વળગી પડવું. એટલે તેમની પાસે નીકળવાની યુક્તિ છે. તે સાથે આપણે પણ સંસારકુવાના ખાબોચીઆમાંથી નીકળી આપણે સમુદ્રરૂપ સિદ્ધતાને પામીએ.

વળી કુવામાં ને કુવામાં એટલે સંસારમાં ને સંસારમાં આપણે રહેવાથી કુવાની બહાર આવેલા સમુદ્રના દર્શન પણ ન થાય તો પછી તેમની પ્રાપ્તિની તો વાતજ શી. માટે કુવાની ઉંચે ચડવાથી લાભ છે. નીચે ગયા તો ત્યાં પણ અનીમ પાણી ઉંચે ગયા તોપણ અગાધ પાણી, સંસારરૂપ આ કાદવ નીચે એટલે નિગોદમાં ગયા, પહોળાઇએ એટલે માણસમાં રહો. અને લાંબે એટલે દેવ ગતિમાં પહોંચો, તો પણ અનીમ દોરવાથી કર્મ અગાધ સમુદ્ર જેવ ને સિદ્ધના જ્ઞાન દર્શન વીર્ય કે આનંદને પમાય નહિ. ઉંચે ચડીએ એટલે કારખાના વચનમાં જેમ કહી ચડતા જઇએ તેમ દેવગુરુ પ્રમુખ વચનમાં ચડતા રહેવી જોઇએ અને પછી તેઓ કહે કે શું દેખાય છે? પણ કેવી જિન કહે છે કે કહેતા શકાય છે માટે દેવની કહે એકના કરવાના પર બધાને ઉપર સાથી ... કર રૂપ કેવું પડયું, એટલે પરમાત્મા આરૂપે તારવોને સમ દેવ એ... તેમ તેમ સર્વ રૂપ તપ કોઇથી ... ... રૂપ રૂપ કોઇ ... ...

[illegible]

[illegible]

અનુવાદ — [illegible]

[illegible]

[illegible]

સરખું કંઈ નથી, કે તેમનું તે તીર્થંકર મહારાજ પણ પાંત્રીશ ગુણ યુક્ત વાણીથી પણ વર્ણન કરી શકે. સિદ્ધ પ્રદેશની અપેક્ષામાં એ આ માનવ નગરો—પેરિસ, લંડન, ન્યુયોર્ક, વોશીંગ્ટન, સીડની, મિલફોર્ડ, કલકત્તા કે મુંબાઇ મુંપડા જેવા લાગે; તથાપિ તેઓ તેમનો કંઈક ખ્યાલ આવે માટે ગણ્યુ જગત્‌મા જેમના સરખો કોઇનો પ્રભાવ નથી. એવા શ્રી તીર્થંકર મહારાજ પોતાના વચનાતિશયના બળવડે પણ કેટલું અને કેરી રીતે સિદ્ધ સુખ આપણને સમજાવે ને ઉપકાર બુદ્ધિપૂર્વક સમજાવા પ્રયત્ન કરે. કારણકે આપણને ઉપમાનનું ભાન હોય તો તેમની સાથે કંઇ સરખાવીએ.

સિદ્ધ ભગવાનના સુખ પાસે દેવ માનવનું સુખ કેવું છે?

सुरासुराणां सर्वेषां यत्सुखं पिंडितं भवेत् ।
एकत्रापिहि सिद्धस्य तदनंततमांशगं ॥ ९१ ॥

અનુવાદ—સર્વે દેવો અને દાનવોને જેટલાં સુખ છે તે બધાં સુખનો એક પિંડ કરી, એકત્ર કર્યો હોય, તથાપિ સિદ્ધ પરમાત્માનું જેવડું સુખ છે. તેના અનંતમા ભાગનો અનંતમો ભાગ તેના અંશને તે માત્ર પહોંચી શકે?

વિવરણ—મિચિગન સ્ટેટના કાલામઝુગામમાં ઠંડીનો અનુભવ લાલનથી લુખ્ખી આપી શકાતો નથી. અમેરિકાથી આવ્યાને લગભગ સાત વર્ષ થઇ ગયાં અને આટલું બેઠું પરંતુ હજુસુધી તે ઠંડીનો ખ્યાલ આપી શકાતો નથી, કારણ ગરમી માપક યંત્રમાં Thermometre માં મીંડા નીચે પણ વીશ ડીગ્રી જતી હતી.

અમેરિકાની ઠંડી ત્યાના લોકોને પણ કેટલી લાગે છે. તેનું એક ઉદાહરણ લાલન લખે છે—એક લ્યુગી નામની ચાર વર્ષની છોકરી જે રીન્ડરગાર્ટન કીન્ડર બાગબાગ શાળામાં ભણતી હતી તેને પુછ્યું, 'તારે કયા જવું છે! આ ઠંડીમાંથી ક્યાં જઇશ' તો તેને કહ્યું—I will go right down to hell, because it is nice and warm down there અર્થાત સિધી નર્કમાં હું જઇશ. ત્યાં શામ રે? ત્યા સખતી ગરમી હોય છે માટે.

આજ એમ પ્રેરણા માત્ર દેવના દૌત્ય જેવાના સુખ એકત્ર કરવામાં આવે. અને તેનું વર્ણન તીર્થંકર કર્યું તો કહે ત્યારે આપણને મહાજ જ્યાં અહાં

સરખું કંઈ નથી, કે તેમનું તે તીર્થંકર મહારાજ પણુ પાંત્રીશ ગુણુ યુક્ત વાણીથી પણ વર્ણન કરી શકે. સિદ્ધ પ્રદેશની અપેક્ષામાં એ આ માનવ નગરો—પેરિસ, લંડન, ન્યુયોર્ક, વોશીંગ્ટન, સીડની, મિલફોર્ડ, કલકત્તા કે મુંબાઈ મુંપડા જેવા લાગે, તથાપિ તેઓ તેમનો કંઈક ખ્યાલ આવે માટે જણુ જગતમાં જેમના સુ. રખો કોઇનો પ્રભાવ નથી. એવા શ્રી તીર્થંકર મહારાજ પોતાના વચનાતિશયના બાજવડે પણ કેટલું અને કેરી રીતે સિદ્ધ સુખ આપણુને સમજાવે ને ઉપકાર બુદ્ધિ પૂર્વક સમજવા પ્રયત્ન કરે. કારણ કે આપણુને ઉપમાનનું ભાન હોય તો તેમની સાથે કંઈ સરખાવીએ.

સિદ્ધ ભગવાનના સુખ પાસે દેવ માનવનું સુખ કેવું છે?

सुरासुराणां सर्वेषां यत्सुखं पिंडितं भवेत् ।
एकत्रापिहि सिद्धस्य तदनंततमांशगं ॥ ९१ ॥

અનુવાદ—સર્વ દેવો અને દાનવોને જેટલાં સુખ છે તે બધાં સુખનો એક પિંડ કરી, એકત્ર કર્યો હોય, તથાપિ સિદ્ધ પરમાત્માનું જેવડું સુખ છે. તેના અનંતમા ભાગનો અનંતમો ભાગ તેના અંશને તે માત્ર પહોંચી શકે ?

વિવરણુ—મિચિગન સ્ટેટના કાલામઝુગામામાં ઠંડીનો અનુભવ લાલનથી હજી આપી શકાતો નથી. અમેરિકાથી આવ્યાને લગભગ સાત વર્ષ થઈ ગયાં અને આકમું બેઠું પરંતુ હજીસુધી તે ઠંડીનો ખ્યાલ આપી શકાતો નથી, કારણ ગરમી માપક યંત્રમાં Thermometre માં મીંડા નીચે પણ ત્રીશ ડીગ્રી જતી હતી.

અમેરિકાની ઠંડી ત્યાંના લોકોને પણ કેટલી લાગે છે. તેનું એક ઉદાહરણ લાલન લખે છે—એક 'ડુગી નામની ચાર વર્ષની છોકરી જે કીન્ડરગાર્ટન સ્કુલે બાળમાળ શાળામાં ભણતી હતી તેને પૂછ્યું, 'તારે ક્યાં જવું છે? આ ઠંડીમાંથી ક્યાં જઈશ' તો તેને કહ્યું—I will go right down to hell, because it is nice and warm down there. આંહીંથી સિદ્ધી નર્કમાં હું જઈશ. ત્યાં શરમ કે ગરમ અમની મઝા હોય તે માટે.

આજ પ્રમાણે સ્વર્ગ વર્ગનું દેવતા ઇન્દ્ર—ઇન્દ્ર બધાના સુખ એકત્ર કરવામાં આવે, અને તેનું વર્ણન તીર્થંકર કર્યું તો કહે ત્યારે આપણુને સહજ ખ્યાલ આવે

વિવરણ—જેમ ઈળ ભ્રમરીના ભયથી અધું ભુલી જઇ પોતાને પણ ભુલી જાય—કેવળ ભ્રમરીનેજ દેખે છે. તો તે પોતે પણ ભ્રમરી રૂપ થઇ જાય છે.

તેજ પરમાત્માનું ધ્યાન કરનારો પરમાત્મગુણના પ્રેમથીજ અર્ધ ભુલી પોતાને પણ (બહિરાત્મ ભાવને ભુલી અન્તરાત્મ ભાવવડે પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં અંતરાત્મને પણ ભુલી કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ વગેરેનું ધ્યાન થતાં થતાં પોતે જ્ઞાનાદિરૂપ બની જાય છે.)

યશઃશ્રી અને વિજયશ્રી કોણ પામે છે.

परमात्मगुणानेवं ये ध्यायन्ति समाहिताः।
लभन्ते निभृतानंदास्ते यशोविजयश्रियं ॥ २५ ॥

અનુવાદ—એટલા માટે જેઓ પોતાના મનને બરોબર સ્થિર કરી પરમાત્માના ગુણનુંજ ધ્યાન કરે છે, તે નિશ્ચળ આનંદરૂપ થઈ યશઃશ્રી અને વિજયશ્રી પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવરણ—જેનું જે ધ્યાન કરે તેવો તે થાય. ધનવાનને જોઈ ધનવાનનું ધ્યાન કરનારના મન, તન, વચન, તે બાજુએ દોરાઈ ધનવાન થએલાના દૃષ્ટાંતો આપણી સમક્ષ હુવે કંઈ થોડા છે. યશવાનનું ધ્યાન કરનારા યશસ્વીના દૃષ્ટાંત પણ થોડા છે? તો પરમાત્માના સરખાજ ગુણો જે સ્વાભાવિક પ્રત્યેક આત્મામાં રહેલા છે. તેનું ધ્યાન કરતાં તે ગુણરૂપ થાય. એમાં શું આશ્ચર્ય? એટલા માટે આ ગ્રંથના રચનાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે જેનો યશ ઇંદ્રાદિ દેવો પણ ગાય છે, એ પરમાત્માના યશશ્રી એટલે પુજા કરવા યોગ્ય એમ યશશ્રી પરમાત્માનું ધ્યાન કરનાર પામે છે. અને તેમનું ધ્યાન કરી સકલ કર્મોનો ક્ષય કરવાથી વિજય શ્રી પણ તેવીજ પામે છે. એટલે જિનરૂપ પામી સિદ્ધ સ્વરૂપ પામે છે.

યશઃ શ્રી અને વિજય શ્રી એ ઉભય શબ્દોવડે ગ્રંથકારનું નામ પણ શ્રી યશોવિજયજી આવી ગયું. ઇતિ શુભં.

इति द्वितीया परमज्योतिः पंचविंशतिः

समाप्ता.

શુદ્ધિ પત્રક.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩	૨૮	કારનેગા.	કારનેજી.
૪	૧૫	પરમજ્યોતી.	પરમજ્યોતિ.
૮	૪	શું વગર આંખે.	જે વગર આંખે.
૮	૩૦	Harmny.	Harmony.
૧૫	૧૦	સુવણમય.	સુવર્ણમય.
૧૬	૨	અજન્ય.	અજન્મ.
૧૬	૮	અજન્ય.	અજન્મ.
૨૪	૨૬	મર્ગાનુસારી.	માર્ગાનુસારી.
૨૫	૧	તે.	જે.
૨૫	૧૯	કાળરૂપ.	કળારૂપ.
૨૬	૨૫	Intiuson.	Intuition
૨૮	૨૯	Protictors	Protectors.
૨૯	૧૨	निधिञ्जिर्मवत्ती.	निधिञ्जिर्नवत्ती.
૨૯	૨૭	આધીન.	આધીન.
૩૦	૧૪	અડાર.	અડક.
૩૦	૧૫	અડાર.	અડક.
૩૦	૧૮	ક્યારે શરૂઆત કરવી જોઇયે?	આત્મજ્ઞાનકયારે
...	...	... ...	શરૂઆત કરવી જોઇયે?
૩૧	૧૬	કપટ.	છળકપટ.
૩૧	૨૮	Ame.	Awe.
૩૩	૨	ધરીરી.	ધરીરી.
૩૪	૧૨	ભોકે છે.	ભોકે છે.
૩૫	૧૦	ટેટલાક.	કેટલાક.
૩૫	૧૨	બને.	અને.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩૫	૨૬	મહોન્મત.	મહોન્મત્ત.
૪૦	૧૭	આંપ.	આંપ.
૪૧	૨	Elevato.	Elevator.
૪૨	૨૬	ઞ.	ઞ.
૪૩	૨	એરૂપ.	એકરૂપ.
૪૩	૨૫	આવ્યાં.	આપ્યાં.
૪૫	૨૦	રચનાર.	રમનાર.
૪૬	૧૬	આહાર.	એકવાર આહાર.
૪૬	૨૬	સ્વરૂપદર્શન્ત.	સ્વરૂપદર્શનં.
૪૭	૫	આદિ.	સાદિ.
૪૮	૨૧	પરીક્ષારૂપ.	પરીક્ષારૂપ.
૫૨	૨	ઈશ્વર પ્રાપ્તિ બળ.	ઈશ્વર પ્રણિધાન.
૫૩	૧૬	ભાવ એક.	ભાવ એક છે.
૫૩	૨૫	ઉઠકે.	ઉઠવે.
	૧	જુદું.	જુદું.
	૨૦	જાઈ.	થઈ.
	૧૮	નિર્થક.	નિરર્થક.
	૧૪	कया.	वर्या.
	૧૬	ह्यां.	ह्रां.
	૨૪	વર્તતા.	વર્તું.
	૧૨	અજન્ય.	અનન્ય.
	૨૨	ચિત્ર.	ચિત્ત.
	૫	Banediction.	Benediction.
	૨૧	Edition.	Edison.
	૨૮	સ્નેહી.	સસનેહી.
	૨૮	સંપ.	સદ્.
	૨	જે કરેલ.	જેણે કરી.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૬	૧૦	સનામ.	સમાન.
૬૬	૨૬	પદેશો.	પ્રદેશો.
૬૭	૭	શરીર.	શરીરે.
૬૭	૮	પણ.	પેટે.
૬૭	૧૭	જેવા.	જેવી.
૬૮	૨૦	...પ્રગટ્યો.	પ્રગટેલા છે.
૬૯	૧૫	કરે છે.	કરતા હતા.
૬૯	૧૫	ગરણા.	ગરણા હવે.
૭૧	૨૪	પોનાના	પોતાના.
૭૧	૧૭	છુટકા.	છુટા.
૭૨	૭	બહેર.	બહેરે.
૭૩	૨૧	તત્ત્વનો.	તત્ત્વ નો.
૭૪	૨૧	Sigas	Sergas
૭૫	૨૧	Bilows	Billows.
૭૫	૨૩	આદિલનો.	આદિલનો.
૭૫	૩૦	વગેરે.	વગેરે.
૭૮	૧૭	નો તેમ નથી	તે તેવો નથી.
૭૯	૨૧	હલકા.	હલકો.
૮૦	૨૭	(વેના).	(જેના).
૮૧	૬	પાલિમાત્ય.	પાશ્ચાત્ય.
૮૩	૨૫	Park	Part.
૮૩	૨૩	on	in.
૮૭	૧૫	આલોપનાર.	આલોચનાર.
૮૯	૨	જિનેશ્વરોને.	જિનેશ્વરો.
૮૯	૮	સકળ.	સઘળી.
૮૯	૯	તેજ.	તેજ.
૮૯	૨૯	રૂપી.	રૂપી.
૯૧	૨૯	જેમ.	તેમ.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૯૨	૧૧	મારે.	માટે
૯૩	૧	પર્મેતિ.	પર્યંતિ
૯૫	૨૩	ઇંદ્રિયજન.	ઇંદ્રિયજિત
૯૬	૭	એ.	તે
૯૭	૧૦	અપેક્ષ.	અપેક્ષા.
૯૭	૧૬	મનોજય.	મનઃજય
૯૮	૧૩	ચેતના.	ચેતન
૯૮	૧૪	આગ્રેય.	અગ્રેય
૯૯	૨	પાડે છે.	પડે છે
૯૯	૮	ઉપાધ્યાયથી કરી.	ઉપાધ્યાયશ્રીએ કરી
૯૯	૧૧	गुनाशापा.	गुनाशापाः
૯૯	૨૦	ગુભાશામ.	શુભાશય.
૯૯	૨૦	વિષય.	વિષયજ.
૯૯	૨૩	ગુભાશામ.	શુભાશય
૯૯	૨૭	શુભાશમ.	શુભાશય
૯૯	૨૭	અનેક.	અનેક રૂપે
૧૦૦	૩	પ્રકા.	પ્રાકી.
૧૦૦	૯	ઉદ્યોગના તરીકે.	ઉદ્યોગના કરી
૧૦૦	૧૩	કોર.	કોટ.
૧૦૦	૧૪	કલાકે.	કલોક.
૧૦૦	૧૪	કાઇણ.	કાષ્ઠ.
૧૦૦	૧૭	એધાંત.	બાંધે.
૧૦૦	૧૮	પુરી.	પુરો કરી
૧૦૦	૧૯	હડવાળા.	હડાવવા
૧૦૦	૨૧	બાળ છે.	પ્રશ છે.
૧૦૦	૨૩	પરમાત્મા.	અંતરાત્મા-પરમાત્મા.
૧૦૦	૩૦	શુભાશમ.	શુભાશય.
૧૦૧	૨૪	सेवकीः	सेवकाः

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૦૧	૧૨-૧૩	શુભાશયમમાં.	શુભાશયમા
૧૦૧	૧૬	શુભાશમ.	શુભાશય.
૧૦૨	૩	નીકળતો.	નીકટનો.
૧૦૨	૨૬	આપણુ.	આ પણ.
૧૦૩	૧૪	ધ્યાનવડે.	ધાન્યવડે.
૧૦૩	૧૪	કટાથી.	પટાથી.
૧૦૩	૧૯	ધ્યાનો.	ધ્યાન.
૧૦૩	૨૯	રજાથી.	રાજાથી.
૧૦૪	૮	થૂકા.	ચૂકા
૧૦૪	૯	તેઓ.	તેવા.
૧૦૪	૨૪	યોગ્યે.	યોગ્ય.
૧૦૪	૨૮	દશનાનાજ.	દિવસનાજ.
૧૦૬	૬	પરમેશ્વનજ.	પરમેશ્વરનેજ.
૧૦૬	૧૬	ચૈનન્ય.	ચતન્ય.
૧૦૬	૧૭	આખ સાથે	આંખ સામે.
૧૦૭	૪	શોધન કરી.	શોધ કરી.
૧૦૯	૧૫	ફોરવવા.	ફોરવતા.
૧૧૦	૨૨	લોભને.	માયાને ને લોભને સંતોષવડે.
૧૧૦	૨૬	આપ.	આમ.
૧૨૧	૮	જન્મનો.	જન્મને.
૧૨૩	૯	વરણ.	વર્ણન.
૧૨૩	૨૫	કેવળ.	કેવળી.
૧૨૪	૯	ગય વેળા.	કોઈ વેળા.
૧૨૪	૨૫	જ્ઞાની.	જ્ઞાન.
૧૨૫	૨૪	તેને.	તેણે.
૧૨૭	૨૦	મુક્ત.	મુક્ત.
૧૨૭	૨૦	સરખાઈ મુક્ત.	સર્વથા મુક્ત.
૧૨૮	૬	સ્વરપ.	સ્વરૂપ.